

2010 JURIDISKĀS
KOLEDŽAS
ZINĀTNISKIE
RAKSTI

UDK 347=65
UDK 34=65

Juridiskās koledžas zinātniskie raksti 2010. –
Rīga: Juridiskā koledža, 2010. – 178 lpp.

Krājuma redaktors: *Dr. iur., Dr. habil. sc. pol.* **Tālavš Jundzis**

Literārā redaktore un maketētāja: **Sanda Rapa**

Priekšvārds

Juridiskā koledža, neaizmirstot savu galveno uzdevumu – labu speciālistu sagatavošanu darba tirgum, vienmēr pievērsusi uzmanību arī zinātniski pētnieciskajam darbam gan akadēmiskā personāla, gan studējošo vidū. Akadēmiskā personāla pētījumu rezultāti atspoguļoti daudzos rakstos un grāmatās gan latviešu valodā, gan svešvalodās. Arī studenti neilgajā studiju periodā nereti veic nozīmīgus pētījumus, kuru rezultāti sistemātiski tiek publiskoti gan konferencēs, gan dažādos izdevumos. Studentu pētnieciskās iemaņas, kas iegūtas un attīstītas mūsu koledžā, vairākos gadījumos ļāvušas Juridiskās koledžas absolventiem sekmīgi turpināt studijas prestižās augstskolās gan Latvijā, gan Eiropas Savienības valstīs, kā arī veiksmīgi konkurēt darba tirgū.

Juridiskās koledžas Zinātniskie raksti kā periodisks izdevums iznāk kopš 2006. gada ik pa diviem gadiem. Šajā, nu jau trešajā, izdevumā piedāvājam 5 docētāju rakstus un 11 studentu rakstus, kas aptver daudzveidīgas tēmas un risina dažādus jautājumus. Visus šos rakstus vieno tas, ka autori nepārstāsta zināmas lietas, bet atspoguļo savu skatījumu uz problēmām un piedāvā risinājumus.

Tālavas Jundzis,
Dr. habil. sc. pol., Dr. iur.,
Juridiskās koledžas direktors

SATURA RĀDĪTĀJS

I Akadēmiskā personāla raksti

Jānis Bolis Pasaules 2008. gada ekonomiskā krīze ASV jurista skatījumā	7
Eduards Bruno Deksnis Eiropas Savienība pēc Lisabonas līguma spēkā stāšanās	12
Oskars Garkājs Tautas nobalsošana par Saeimas atlaišanu	22
Tālavš Jundzis Pasaules ekonomikas krīze un humānās vērtības	30
Iveta Puķīte Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma potenciāls un iespējas	38

II Studentu raksti

Indra Ābele Bāriņtiesas kompetence bērnu tiesību aizsardzībā	51
Ina Barbāne Nepilngadīgo administratīvā atbildība un tās īpatnības	61
Edīte Bērziņa Lombarda tiesiskais regulējums un praktiskā darbība	70
Santa Bērziņa Juridisko personu maksātnespējas process	79
Ilze Buligina Eiropas Savienības tiesības izglītības jomā un to īstenošana dalībvalstīs	88
Nellija Kmiņa Personāla atlase un jauna darbinieka adaptācijas process restorānā	98
Maija Leišavnicē Darba līguma forma un saturs	109
Līga Priednicē-Šveiha Darba tiesisko attiecību nodibināšana	120
Ivars Sala Dzīvokli pirkt vai īrēt – tāds ir jautājums	134
Rasma Smirņoja Valsts vecuma pensijas	146
Sanita Šneidere Konkurence mobilo telekomunikāciju nozarē Latvijā	155
Juridiskās koledžas izdevumi	174

Dr. iur. Jānis Bolis

PASAULES 2008. GADA EKONOMISKĀ KRĪZE ASV JURISTA SKATĪJUMĀ

Ievads

Par pasaules 2008. gada ekonomisko krīzi ir daudz rakstīts. Šajā rakstā tiks aplūkoti daži retāk apspriesti krīzes cēloņi un notikumi, kā arī sniegta nākotnes prognoze.

ASV krīze pārsteidza daudzus izcilus ekonomistus. 2003. gadā Čikāgas Universitātes profesors un 1995. gada Nobela prēmijas laureāts ekonomikā Roberts Lukass, uzrunājot Amerikas Ekonomisko asociāciju, prognozēja, ka biznesa cikls – proti, izmaiņas starp recesijām un ekspanzijām – ir beidzies. Lietojot metaforu, viņa doma bija šāda: lai gan nākotnes biznesa straume neplūdīs tik mierīgi kā Lielupes ūdeņi, nebūs arī Taizemes cunami, toties vairāk būs tādu Rīgas jūras līča vilnīšu¹. To pašu prognozēja Bens Bernanke – bijušais Prinstonas profesors, ASV 20. gadsimta 30. gadu lielās depresijas pētnieks un pašreizējais ASV Federālās rezervu bankas šefs. Viņš domāja, ka modernā makroekonomiskā politika biznesa cikla problēmas jau ir atrisinājusi².

Krīzes cēloņi

Pasaules valstu finanšu ministru grupa «G20» tikšanās laikā 2009. gada aprīlī Vašingtonā krīzi izskaidroja kā vēlēšanos iegūt augstākus ienākumus, nerēķinoties ar risku, kā arī investēt bez padziļinātas izpētes³, turpretim Ķīnas Centrālās bankas gubernators Jou Zikans vainoja ASV pārmērīgo patēriņu un paļaušanos uz kredītiem⁴. Bijušais ASV prezidents Džordžs Bušs juniors, kuru sakarā ar asprātīgu retoriku mēs parasti nemēdzam pieminēt, šoreiz ar formulējumu trāpīja precīzi: «ASV ekonomika piedzērās, un tagad viņai ir pagīras!»⁵

1 Krugman P. *The Return to Depression Economics*. New York: W. W. Norton, 2009.

2 Turpat.

3 Turpat.

4 Mills D. Q. *The Financial Crisis of 2008-2010*. Cambridge: MA, Harvard University, 2009.

5 Chofaros D. N. *Financial Boom and Gloom*. Baskinkstoke, U.K.: Palgrave Mcmillan, 2009.

Lūk, daži no parasti minētajiem krīzes cēloņiem:

- banku riskantā kredītpolitika, piešķirot kredītus cilvēkiem, kuri nevarēs tos atmaksāt;
- nenopietni aizņēmumi;
- valdību apšaubāmā ekonomikas pārraudzība finanšu, jo sevišķi algu un prēmiju, jomā.

Par tiem ir jau daudz rakstīts, un šajā rakstā tie sīkāk netiks iztirzāti. Turpmāk raksturoti retāk minētie krīzes cēloņi.

Spekulācija. Par spekulāciju domas dalās. Daži domā, ka spekulācija ir vajadzīga, lai finanšu tirgus pareizi darbotos. Citi saka: spekulācija nav nekas cits kā investīcija. Vēl citi apgalvo, ka trakojoša spekulācija bija krīzes galvenais cēlonis. Raksta autors uzskata, ka spekulācija krīzi noteikti ietekmēja.

Naudas kāre. Tiekme pēc naudas ir visur pasaulē. Daži darīs visu, lai tiktu pie lielas naudas un riskēs ar savu reputāciju, brīvību, pat dzīvi. Baņķieriem un *Wall Street* menedžeriem peļņa ir vienīgais veids, kā mērīt panākumus un iegūt pašcieņu. Apbalvojumi, akadēmiskie grādi, sabiedrības cieņa un respekts nav svarīgi – nauda un peļņa ir viss. Lai iegūtu lielu bagātību, jāuzņemas arī liels risks.

Eksotisku finanšu produktu pārdošana. Lai gan uzskats, ka krīzes sākums bija nesamaksātie nekustamo īpašumu hipotēku kredīti⁶, ir pareizs, tas jākonkretizē: vairāk pie vainas bija eksotiskie finansiālie produkti, tā sauktie atvasinājumi, kas tika radīti no nekustamo īpašumu hipotēkām (un ne tikai riskantām hipotēkām), kā arī spekulācija, finanšu svira un naudas kāre.

Kas īsti ir atvasinājums (angliski *derivative*)? Šo jēdzienu bieži neizprot ne pieredzējuši investori, ne rūdīti baņķieri, ne kompetenti juristi. Atvasinājums ir finanšu instruments, kas ir radīts no kāda cita finanšu instrumenta, produkta, indeksa, vērtības vai dažādu finanšu instrumentu kombinācijas. Tirgošanās notiek ar atvasināto instrumentu, nevis ar tiešo bāzes instrumentu vai produktu. Pavisam vienkāršs (un tādēļ saprotams) piemērs ir nākotnes līgums, kurā puses vienojas pirkt un pārdot, piemēram, zeltu, naftu vai kviešus noteiktā datumā un par noteiktu cenu. Populārākie ir nekustamo īpašumu hipotēku atvasinājumi.

2007. gadā pasaulē naudas netrūka. Ļaudis un firmas varēja aizņemties jebkādām mērķim, ieskaitot trakojošo spekulāciju. Ienesīgākās investīcijas bija hipotēku atvasinājumos, un tos, protams, varēja nopirkt skaidrā naudā, bet galvenokārt tos iegādājās ar 20% nomaksu un pārdevēja kredītu par pārējo. Pirkto atvasinājumu iekļāja, tad vienojās: ja pārdevējs jūtas nedrošs, viņš var pieprasīt augstāku nomaksu.

6 Muolo P., Padilla M. *Chain of Blame*. Hoboken N. J., John Wiley & Sons, 2008.

2008. gada augustā situācija mainījās: uzticību finanšu pārskatiem sāka zaudēt gan firmas, gan vērtētāju aģentūras, piemēram, *Moodys* un *Standard & Poors*. Uzticības trūkums izplatījās tiktāl, ka vairs neticēja nevienam. Vērtspapīru, to skaitā arī atvasinājumu, cenas sāka strauji kristies. Pēkšņi bankas, kas bija pārdevušas miljardiem atvasinājumu, jutās nedrošas un paaugstināja procentu nomaksas no 20% uz 35–50%.

Tas viss notika apmēram vienā laikā. Bankas to darīja, lai uzlabotu savu likviditāti – vienā gadījumā no 25 uz 50 miljardiem dolāru. Mikroliemenī – ja viena banka vēlas uzlabot savu likviditāti – nerodas problēma, bet, ja visas to grib darīt vienā un tajā pašā laikā, rodas ārkārtīgi liela problēma. Tā tas arī notika, un ASV finanšu sistēma sastinga. Sākās baņķieru panika un maratons uz valdību ar lūgumu glābt situāciju. Vienlaikus baņķieri pēc vecām parašām gribēja turpināt maksāt sev prēmijas⁷.

Kapitāla papildinājums ar aizņēmumu. Krīzi noteikti ietekmēja arī finanšu svira. Šajā kontekstā šis termins lietots kā pamatkapitāla papildinājums ar aizņēmumu. Pirms krīzes daudziem fondiem sviras proporcija bija 1 pret 30, proti, par katru kapitāla dolāru fonds aizņēmas un ieguldīja 30. Anekdotiski, bet ir dzirdēts, ka dažu fondu proporcija bija 1 pret 50.

Svira darbojas ienesīgi, ja nopirktās akciju vai atvasinājumu cenas ceļas, taču krīzes laikā visi vērtspapīri, it sevišķi hipotēku atvasinājumi, zaudēja vērtību. Tādā situācijā finanšu svira var kļūt katastrofāla. Piemēram, pavisam mazam fondam ir 1 000 000 latu kapitāls. Fonds aizņemas 9 000 000 latu – (ļoti konservatīvi: 1 pret 9). Procentu likme ir 10%. Tātad fondam ir 10 000 000 latu, ko ieguldīt. Fonds nopērk atvasinājumus par 10 000 000 latu. Tad atvasinājumi zaudē 20%. Tagad nopirkto atvasinājumu tirgus cena ir 8 000 000 latu. Aizdevējs pēkšņi pieprasa aizdevuma atmaksu: 9 000 000 latu kopā ar procentiem 900 000 latu, tātad pavisam 9 900 000. Fonds bankrotē.

Tā nav tikai teorētiska problēma. Tikai viens piemērs no tūkstošiem: 2008. gadā *CALPERS*, Kalifornijas valsts darbinieku pensijas fonds ar daudzu miljardu dolāru kapitālu, ziņoja, ka sviras dēļ fonds ir zaudējis vairāk nekā 100% investīciju nekustamajos īpašumos⁸.

Lehman Bros bankrots. 2008. gada 15. septembrī ASV valdība ļāva bankrotēt lielai investīciju bankai *Lehman Bros*. Tajā dienā ASV aktīvu tirgi zaudēja vairāk nekā 5%. Kritās pat dažu tā saukto *money market* naudas fondu vērtība. Tie ir paši drošākie ieguldījumi, kas parasti vienmēr uztur dolāra kursa vērtību un maksā vismazākos procentus. Neilgi pēc tam sāka brukt *American International Group*, pasaules mēroga apdrošināšanas

7 Mills D. Q. *The Financial Crisis of 2008-2010*. Cambridge: MA, Harvard University, 2009.

8 Turpat.

firma, un rezultātā ieguva neparastu 85 miljardu dolāru valdības investīciju. Radās pat bažas par slavenās investīciju bankas *Goldman Sachs* stabilitāti. Sākās panika.

Vēlāk gandrīz visa pasaule izteicās, ka tā bija Valsts kases sekretāra Henrija Paulsona un Federālās rezerves bankas vadītāja Bena Bernankes krīzes laika lielākā kļūda. Lai gan H. Paulsons un B. Bernanke taisnojās, ka viņiem neesot bijis izvēles, tā gluži nebija. Ja būtu gribējuši, varētu izglābt arī *Lehman Bros*, kas bankrotēja tādēļ, ka tolaik ASV Kongress vēl nebija gatavs tik daudz naudas ieguldīt finanšu sektorā. Toreiz Kongresam vēl šķita, ka nav īstais laiks nodokļu maksātājus apgrūtināt ar tik lieliem parādiem. Bet, ja H. Paulsons un B. Bernanke būtu nopietni uzstājuši, Kongress, iespējams, aizdevumu būtu atvēlējis.

Pēc bankrota sevišķi grūti gāja bijušajiem *Lehman Bros* menedžeriem – viņus ne tikai ietekmēja mutiski, bet arī vajāja fiziski. Tagad jāteic, ka *Lehman Bros* vienkārši nelaimējās – firma bija nepareizā vietā un nepareizā laikā. Ja viņi būtu noturējušies vēl kādu mēnesi, firma būtu glābta.

Lehman Bros bankrots krīzei nāca par labu divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, pirms bankrota Kongress noraidīja H. Paulsona un B. Bernankes lūgumus pēc naudas finanšu sektora glābšanai. Pēc bankrota viņi jau spēja Kongresu pārliecināt, ka šī nauda ir nepieciešama – tad Kongress bija pietiekami satraukts un autorizēja 700 000 miljardu dolāru finanšu sektora glābšanas fondu. Otrkārt, ja *Lehman Bros* tiktu pārdots, piemēram, *Bank of America*, kā toreiz tika plānots, kāda cita – noteikti lielāka firma būtu bankrotējusi ar lielākām briesmām pasaules finanšu sistēmai. Panika būtu par lielu un krīze daudz smagāka.

Nobeigums

Kas notiks nākotnē? Vai finanšu sektors no krīzes kaut ko mācīsies? Jāpiekrīt laikrakstam *New York Times*, kurš nesēn ziņoja, ka gadu pēc lielās investīciju bankas *Lehman Bros* bankrota pārsteigums nav vis par to, cik daudz ASV finanšu sektors ir mainījies, bet par to – *cik maz*.

Patlaban ASV bankas ir tikai daļēji stabilizētas, likvidēti tikai daži fondi, un *Wall Street* menedžeru algas sāk atgūt kādreizējos apmērus (piemēram, lielās investīciju bankas *Goldman Sachs* vidējā līmeņa menedžeri 2009. gadā pelnīja apmēram 700 000 dolāru). Mantrausīgie baņķieri lielajās bankās nav atlaisti. Banku aktīvi atkal atgriežas galvu reibinošos augstumos.⁹

9 Berenson A. A Year After a Cataclysm, Little Change on Wall Street // *New York Times*, 2009, September 12.

Šķiet, ka Eiropā arī prēmēšana turpināsies. *J. P. Morgan* bankas analītiķi Londonā prognozē, ka astoņas lielākās ASV un Eiropas bankas 141 000 darbiniekiem viņu investīciju sekcijās 2011. gadā izmaksās apmēram 543 000 dolāru par darbinieku. Tas ir netālu no 2007. gada pirmskrīzes līmeņa.¹⁰

Hārvarda biznesa skolas *Emeritus* profesors Daniels Mills prognozē, ka varētu pat gadīties, ka ASV bankas un fondi «burbuļa laikā» nopelnīja vairāk nekā zaudēs recesijā, tādēļ, viņaprāt, visi riskantie finanšu produkti, piemēram, atvasinājumi kopā ar trakojošo spekulāciju, atgriezīsies. Viņš arī domā, ka valdības vienmēr glābs savas galvenās bankas, tāpēc investori būšot ar mieru šīm bankām aizdot naudu par samērā mazu peļņu. Bankas lēto naudu ieguldīšot riskantos finanšu produktos, piemēram, atvasinājumos, vai tikpat riskantos kredītos un, ja viņu spekulācija būšot sekmīga, priecāšoties par peļņu. Ja tā nebūs, tad valdības un nodokļu maksātāji gan jau izglābs. Šis arguments katrā ziņā atbalsta domu, ka lielās bankas vajadzētu saskaldīt, bet Kongresā tas nebūtu populārs priekšlikums. Banku lobiji ir pārāk stipri. Šo fenomenu ekonomisti sauc par *moral hazard*, ko latviski var tulkot kā morālo risku vai morālās briesmas. Baņķieri un *Wall Street* menedžeri savstarpēji bieži ciniski izsakās: lai būtu kas būdams, nākamās krīzes gadījumā viņi došoties pensijā pēc astronomisku prēmiju saņemšanas.¹¹

Tikai laiks rādīs, kā viss veidojas, bet šķiet, ka bez nopietnas finanšu tirgus regulēšanas (par ko vismaz ASV patlaban var šaubīties) vecās parašas turpināsies.

10 Berenson A. A Year After a Cataclysm, Little Change on Wall Street // *New York Times*, 2009, September 12.

11 Mills D. Q. *The Financial Crisis of 2008-2010*. Cambridge: MA, Harvard University, 2009.

PhD Eduards Bruno Deksnis

EIROPAS SAVIENĪBA PĒC LISABONAS LĪGUMA SPĒKĀ STĀŠANĀS

Eiropas Savienība (ES) tika izveidota 1993. gadā uz Eiropas Kopieņu pamata pēc tam, kad toreizējās 12 ES dalībvalstīs ratificēja Māstrihtas Līgumu par Eiropas Savienību (LES). Šis process nenoritēja bez aizķeršanās un kavēšanās. Saprotams, ka tolaik ES balstījās uz ekonomiskās integrācijas pamata, resp., uz trim Eiropas Kopienām (Ogļu un tērauda sektora, Ekonomiskās un Atomenerģijas kopienas). Tas, cik tālu ES izveidošana ir iepriekšējo Eiropas Kopieņu darbības veidu reforma un cik – jaunu integrācijas jomu noteikšana, atspoguļots faktā, ka Māstrihtā parakstīto līgumu izveidoja un saskaņoja divās, vienā no otras neatkarīgi ritošas dalībvalstu starpvaldību konferencēs (SVK)¹. LES bija ietverta novatoriska nostādne, kas neparādījās iepriekšējos pamatlīgumos, proti: būs jāsasauca vēl viena SVK, kas novērtēs ES darbību, it sevišķi attiecībā uz progresu par vienotas valūtas – *euro*² – ieviešanu. Šī SVK, kas atklāta Turīnā 1996. gada 29. martā, beidzās 1997. gada 2. oktobrī ar jauna reformu līguma, resp., Amsterdamas līguma parakstīšanu. Šis līgums arī pieteica nepieciešamību tālāk reformēt ES struktūras – ar vēl vienas SVK sasaukšanu. Minētais process beidzās ar šīs SVK darbības uzsākšanu 2000. gada 15. februārī Briselē. Izveidotais reformu līgums tika parakstīts 2000. gada 9. decembrī Nicā. Nicas līgums neietvēra prasību tālāk reformēt ES struktūras ar jaunas SVK sasaukšanu. Tomēr ES dalībvalstis, nemaz negaidot Nicas līguma ratifikācijas procesa nobeigumu, jau 2001. gada decembrī, sapulcējoties Lākenē (Beļģijā), pilnvaroja publisku Konventu (kura nosaukums piesauca Eiropas, un ne tikai ES, nākotnes perspektīvas), kas izskatītu iespējami kapitālu tālāku ES juridiskā pamata reformu. Šādas pieejas nepieciešamību ES dalībvalstis pamatoja ar vēlmi padarīt ES iestāžu darbību saprotamāku saviem pilso-

- 1 1990. gada 14.–15. decembrī ES dalībvalstu vadība formāli atklāja vienu SVK par ekonomisko un monetāro vienošanos un reizē arī otru SVK par politisko vienošanos. Abas SVK beidzās vienlaikus 1991. gada 9.–10. decembrī, kad dalībvalstu vadība, sapulcējoties Māstrihtas pilsētā, saskaņoja LES nostādnes. LES tika parakstīts Māstrihtā 1992. gada 7. februārī.
- 2 Ņemot vērā to, ka šajā rakstā atspoguļoti ES procesi tādi, kādus tos apraksta ārpus Latvijas tapušos dokumentos, termins *euro* tiks lietots atbilstoši ES normatīviem par vienotās valūtas pareizrakstību, bet Latvijā tapušo dokumentu atsaucēs tiks izmantota LR pieņemtā pareizrakstība, resp., *euro*.

ņiem. Reformas procesu būtiski ierosināja arī vēlme optimizēt lēmumu pieņemšanas procesu³.

Vispārzināmā ES reformu gaita, kas aizsākās ar Līguma par Konstitūciju Eiropai izstrādāšanu, parakstīšanu un neveiksmīgo ratificēšanu, faktiski ratifikācijas procesa nesekmīgu pārtraukšanu, rakstā netiks aplūkots⁴. Tomēr reformu process atdzima 2007. gada pavasarī, un jaunais reformu līgums, resp., Lisabonas līgums, piedzīvoja veiksmīgu ratifikāciju visās toreizējās 27 ES dalībvalstīs un, stājoties spēkā 2009. gada rudenī, panācis būtiskus grozījumus un papildinājumus ES juridiskajos pamatos⁵. Sākot ar 2009. gada 1. decembri Eiropas Savienība un tās iestādes darbojās pēc jaunas kārtības – tiesa gan, pēc tādas kārtības, kas lielā mērā saglabājusi praktiski visus integrācijas gaitas pozitīvos sasniegumus, ES iestādēs radot jaunus akcentus, iedibinot jaunus amatus.

Šajā rakstā tiks apskatīti nesen ieviestie jauninājumi ES iestādēs un to darbībā. Nav iespējams nepievērst uzmanību Latvijā visai aktīviem eiro-skeptisku tendenču uzturētājiem un attīstītājiem. Šī tendence saredzama kā ilglaicīga un noturīga ES pilsoņu politiskās domas sastāvdaļa, ko nespēj ietekmēt visu dalībvalstu pūliņi to mazināt un kas atrodama lielākā vai mazākā mērā visās ES dalībvalstīs. Latvijas Republikas (LR) gadījumā šīs tendences specifika sakņojas apstākļi, ka liela daļa LR iedzīvotāju savu skatījumu uz pasaules, it īpaši Eiropas, notikumiem veido, tikai un vienīgi paļaujoties uz to Krievijas informācijas telpas daļu, kas vīzē Krievijas iekšzemes iedzīvotāju vajadzībām domāto propagandu. Tomēr Krievijas industriālo interešu pārstāvji Latvijā (un viņu neapšaubāmā ietekme uz LR valsts pozīcijām) nelokāmi nosaka vajadzību LR saglabāt savu vietu Eiropas Savienības sastāvā, un šī nostāj nozīmē to, ka LR šķietami skeptiskajai attieksmei pret ES ir tikai teatrāla, nevis būtiska ietekme Latvijas politiskajā telpā.

ES dalībvalstu ilgais un grūtais ceļš uz ES reformām

Konvents par Eiropas nākotni publiskajā telpā darbojās tiktāl, ka sesijas bija publiski pieejamas un tā delegātus apbēra gan ar valstisko iestāžu, gan daudzu nevalstisko organizāciju iesniegumiem⁶. Konventa

- 3 Deklarācija par Eiropas Savienības nākotni, kuras teksts angļiski atrodams internetā: <http://european-convention.eu.int/pdf/LKNEN.pdf> (resurss apskatīts 15.01.2010).
- 4 Skat.: Deksnis E. B. *Lisabonas līgums un Eiropas Savienības konstitucionālie pamati*. Rīga: Juridiskā koledža, 2008, 1.2. nodaļa.
- 5 Turpat, 1.3. nodaļa.
- 6 Dokumentu apkopojums atrodams internetā: <http://european-convention.eu.int/> (resurss apskatīts 15.01.2010).

priekšsēdētājs, bijušais Francijas prezidents Valerī Žiskārs d'Estēns, atklājot Konventu, savā runā piesauca nepieciešamību izstrādāt konstitucionāla paveida dokumentu⁷. Šādu ieceri var vērtēt gan pozitīvi, gan negatīvi – šis demaršs sākotnēji bija tikai un vienīgi labas gribas izpausme un Valerī Žiskāra d'Estēna personīgais viedoklis, pārsniedzot tās pilnvaras, kas viņam tika piešķirtas Lākenes sapulcē. Taču laika gaitā dalībvalstu vadītāji (un arī visu kandidātvalstu tālaika vadītāji) piekrita idejai un 2004. gada 29. oktobrī Romā tika parakstīts Līgums par Konstitūciju Eiropai. Tomēr šā ES 25 dalībvalstu⁸ parakstītā līguma ratifikācijas process sastapa nepārvaramus šķēršļus, un 2006. gada *de facto* līguma ratifikācija tika atzīta kā neiespējama.

Izeja no ļoti neveiklās situācijas tika atrasta 2007. gada pirmajā semestrī, Vācijas prezidentūras laikā. Lai gan nepastāv neviens atklātībā pieejams dokuments, notikumu gaita 2007. gada sākumā liecina, ka it kā spontānā iniciatīva, kuras autoru kolektīvu vadīja bijušais Itālijas Ministru prezidents Džuliano Amāto un kura norādīja virzienu, kā iziet no reformu procesa strupceļā, radās ar ja ne visu, tad ar dažu ES ietekmīgāko dalībvalstu atbalstu. Šī iniciatīva aprakstīja reformu līguma «saglabāšanas» procedūru, kas ieguva ES dalībvalstu vadības (Eiropadomes) pozitīvu lēmumu⁹ drīz pēc tam, kad iniciatīvas grupa bija publiskojuši priekšlikumus izejai no strupceļa.

Sešu mēnešu laikā no 2007. gada jūlija līdz 2007. gada decembrim 27 dalībvalstu pārstāvji saskaņoja jaunu reformu līgumu (kas vēlāk dēvēts par Lisabonas līgumu). Tas tika parakstīts 2007. gada 13. decembrī. Dalībvalstu pārstāvji *de facto* vienojās darīt visu iespējamo, lai šis līgums stātos spēkā jau ar 2009. gada 1. janvāri. Precīzi šis termiņš netika ievērots, taču 2009. gada 1. decembrī stājās spēkā Lisabonas līgumā pieteiktie ES pamatlīgumu papildinājumi un grozījumi, kas praktiski identiski ar nostādnēm, kuras atrodamas Eiropadomes 2007. gada jūnijā akceptētajā dokumentā.

7 Konventa ievadvārdos (*Discours introductif de Président V. Giscard d'Estaing à la Convention sur l'avenir de l'Europe*), formāli pārkāpjot savas pilnvaras, Konventa prezidents par Konventa mērķi izvirzīja šāda juridiski nesaistoša, bet politiski angažēta dokumenta izveidošanu: «...de nous engager, si nous nous en montrons capables, sur la voie d'une Constitution pour l'Europe», skat. internetā: <http://european-convention.eu.int/docs/speeches/7.pdf> (resurss apskatīts 15.01.2010).

8 2007. gada 1. janvārī ES pievienojās Bulgārija un Rumānija. Saskaņā ar ES nostādnēm nebija nepieciešama šo valstu formāla Līguma par Konstitūciju Eiropai ratificēšana, jo, ratificējot savus iestāšanās līgumus, Bulgārijas un Rumānijas parlaments automātiski ratificēja Līgumu par Konstitūciju Eiropai.

9 Eiropadome savā 2007. gada 20.–21. jūnija sapulcē apstiprināja pilnvaras sasaukt SVK, kas izstrādātu jaunu ES reformu līgumu, skat. ES Padomes 2007. gada 26. jūnija dokumentu 11218/07, kas atrodams internetā: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/lv/07/st11/st11218.lv07.pdf> (resurss apskatīts 15.01.2010).

Lisabonas līguma ratifikācijas likloči un ar tiem saistītie secinājumi

2007. gada decembrī parakstot reformu līgumu Lisabonā, visu ES dalībvalstu pie varas esošie politiķi apņēmās ātri panākt šā līguma ratifikāciju. Tika pat grozīta Francijas Republikas Konstitūcija, lai izvītrotu tur agrāk atrodamo prasību pēc tautas nobalsojuma. Nevienā valstī, kurā pirms Līguma par Konstitūciju Eiropai ratificēšanas bija notikuši referendumi, netika pieļauta pat doma par referendumu sarīkošanu attiecībā uz Lisabonas līguma ratifikāciju. Jau pirms reformu līguma parakstīšanas publiski tika nopludināta ziņa, ka dažas ES dalībvalstis negribīgi piekāpušās, lai panāktu šķietamo konsensu par līguma nepieciešamību un par gludu tā ratifikācijas gaitu. Kā pierādīja notikumi, vairāki ES dalībvalstu augstie pārstāvji salti meloja, lai gan to nevar attiecināt uz Īrijas gadījumu, kur šaubas par reformu nepieciešamību saistījās ar populistisku Īrijas iedzīvotāju jūtu saasināšanu.

2008. gada 12. jūnijā Īrijas vēlētajī tautas nobalsojumā pārliecinoši (53% pret, 47% par) pauda savu negatīvo nostāju pret Lisabonas līgumu. Īrijas Konstitūcija vienīgā pieprasa tautas pozitīvu nobalsojumu, iekams Īrijas parlaments apspriež ratifikācijas likuma projektu. Aptaujas liecināja, ka Īrijas balsotāji ļoti neviennozīmīgi attiecas pret ES. Daudzi Lisabonas līguma pretinieki deklarēja, ka ES, kas balstās uz esošā juridiskā pamata, darbojoties pietiekami labi, lai kārtību negrozītu (*Europe is working just fine. Let's keep it that way*¹⁰). Īrijas valdība veica nopietnu stāvokļa izpēti un secināja, ka ir cerības panākt pretī savam elektorātam un organizēt otru tautas nobalsojumu ar cerību, ka otrreiz necietīs neveiksmi. Būtiski bija panākt to, ka ES institūcijas akceptētu kā negrozāmus vairākus Īrijas elektorāta politiskās pārliecības elementus. Galvenais ES institucionālais šīs deklarācijas elements saistījās ar Lisabonas līguma nostādni, ka nākotnē iespējams turpināt Eiropas komisāru sastāvu veidot, pamatojoties uz vienu komisāru no katras ES dalībvalsts. Otrajā tautas balsojumā Īrijas elektorāts pārliecinoši pauda atbalstu (referendums ar 59% visu balsstiesīgo piedalīšanos notika 2009. gada oktobrī: 63% balsoja par, 37% – pret).

Īrijas referendumu procesi bija visumā politiski saprotami: Īrijas pirmā referendumā nelabvēlīgu iznākumu radīja negatīva attieksme pret dominējošās politikāņu grupas uzvedību, bet otrā tautas balsojuma pozitīvo

10 Īrijas (īru sabiedrības) skanīgie lozungi tulkojumā zaudē savu asumu. Šajā gadījumā vienkāršais pārcēlums latviešu valodā ir visai neveikls: «Eiropa labi darbojas. Pieturēsimies pie esošās kārtības!»

rezultātu veicināja Īrijas valdības gandrīz gada garumā veiktā (publiski redzamā) pārdomāšana un sarunas ar pārējām ES dalībvalstīm, kā arī globālās ekonomiskās krīzes ietekme Īrijā.

Politiskie procesi vēl divās ES dalībvalstīs, kas beigu beigās beidzās ar Lisabonas līgumam labvēlīgu iznākumu, tomēr norāda uz pilnīgi citu politisku problemātiku, proti, personības ietekmi jautājumos, kuros vairākuma iedzīvotāju politiskie sentimentu ir pretēji atsevišķu, ar būtisku varuveltītu personību personīgajai pārliecībai.

Polijā ratifikācijas process beidzās parlamentārā ceļā samērā agri, resp., 2008. gada 1.–2. aprīlī, taču Polijas Valsts prezidents L. Kačinskis atteicās parakstīt ratifikācijas likumu un atkārtoti izteicās, ka viņš to izdarīs, līdzko visas pārējās ES dalībvalstis būs pabeigušas ratifikācijas procesu. Šajā procesā divaini bija tas, ka prezidents L. Kačinskis, lai gan bija ietepies personīgi parakstīt Lisabonas līgumu 2007. gada 13. decembrī¹¹, atgriezies Polijā, tūlīt sāka izteikt dziļas šaubas un smagas pārdomas. Šis pseidokrīzes risinājums noritēja visnotaļ teatrāli, proti, pēc Īrijas otrā referenduma, kas deva zaļo gaismu ratifikācijai, un Čehijas Satversmes tiesas sprieduma, kas atzina Lisabonas līguma ratifikāciju kā atbilstīgu Čehijas Konstitūcijai, Polijas prezidents L. Kačinskis piekrita Polijas ratifikācijas instrumenta deponēšanai līgumā paredzētajā kārtībā tikai 2009. gada 12. oktobrī. Vēlāk «nodevīgā» pildspalva, ar kuru tika parakstīts ratifikācijas instruments, izsolē tika novērtēta ar iespaidīgu cenu.

Čehijas Republikas gadījumā tās apakšpalāta pieņēma attiecīgo lēmumu 2009. gada 18. februārī, un tās augšpalāta piekrita pēc tam, kad Čehijas Republikas Satversmes tiesa pozitīvi izteicās par ratifikāciju parlamentārā ceļā. Čehijas Satversmes tiesas uzskatīja, ka grozījumi un papildinājumi ES pamatlīgumos, kurus ieviestu Lisabonas līgums, ES institūcijām nedotu tiesības patvaļīgi piešķirt sev jaunas kompetences, resp., tādas, kas nav atrodamas pamatlīgumos¹². Čehijas Satversmes tiesai nācās divas reizes izskatīt lietu par Lisabonas līguma ratifikāciju, otro reizi sniedzot savu spriedumu tikai dažas dienas pirms tam, kad Če-

11 Formāli Polijas Valsts prezidenta klātbūtne visās Eiropadomes sapulcēs nav obligāta, bet, ņemot vērā to, ka Polijā 2008.–2009. gadā Valsts prezidents un Ministru prezidents piederēja politiski naidīgām partijām, Polijas Valsts prezidents un Ministru prezidents uz Eiropadomes sapulcēm ieradās atsevišķos reisos un Polijas prezidents turpināja izteikties par valsts iekšējām politiskajām problēmām uz Eiropadomes fona.

12 Šī nostāja, ka dalībvalstis, nepārkāpjot spēkā esošās konstitucionālās tiesības, nespēj deleģēt šo kompetenci par kompetencēm, ir kopīga nesenam Vācijas un arī Latvijas Satversmes tiesas spriedumam par Lisabonas līguma būtību, skat. 2009. gada 7. aprīļa ST spriedumu internetā: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/pr_spridums_Lisabona.htm (resurss apskatīts 15.01.2010).

hijas Republikas Valsts prezidents Vāclavs Klauss beidzot pasludināja Likumu par Lisabonas līguma spēkā stāšanos Čehijas Republikā. Čehijas Republikas ratifikācijas instruments tika deponēts Romā 2009. gada 13. novembrī¹³.

Protams, arī citās dalībvalstīs ir izskanējuši protesti par ratifikācijas kārtību. Iebildumi ir būtiski, taču visās valstīs praktiski identiski, resp., līgums ievieš tik būtiskus grozījumus, samazina valsts suverenitāti tiktāl, ka ir nepieciešams tautas nobalsojums. Šādas prasības netika izteiktas tādās valstīs kā Grieķija un Vācija, kurās referendumu rīkošana nav juridiski paredzama politiska aktivitāte.

Lisabonas līguma pieredze radījusi vairākus secinājumus.

Pirmkārt, jebkurš esošo pamatlīgumu labojums un papildinājums ir tik sarežģīts, ka iepazīties ar to nav pa spēkam nevienas ES dalībvalsts vērā ņemamam vēlētāju procentam. Tātad ratifikācijas kārtība, kas paļaujas uz tautas nobalsojumu, draud balsojumam izvērsties par protestu pret kādu citu ar Eiropas integrāciju saistītu sāpīgu aktuālu parādību. Tas, ka tautas masām jāpaļaujas uz speciālistu viedokli, nozīmē ideālas vides rašanos populismam, kas mūsdienās, pateicoties interneta iespējām, pat neprasa daudz līdzekļu, tikai zināmu ilgtspējīgu bezkaunību.

Otrkārt, ļoti redzamas politiskas figūras, kuras nebūt nebija pilnīgi drošas par iespēju saglabāt varas pozīciju ilgākā laikā, ļaunprātīgi izmantoja savu varu – jo viņu pretošanās Lisabonas līguma ratifikācijai neko negrozīja pēc būtības. Personīgās varas izmantošana tikai novilcināja ratifikācijas procesu un nekādā ziņā necēla pretinieku valstu statusu nedz ES dalībvalstu starpā, nedz trešo valstu acīs. Tikai laiks rādīs, vai šīs personas ieguva pat kaut kādu politisku labumu no publiskas diskusijas, kas nedarīja godu viņu izpratnei par būtiskām Eiropas integrācijas kopīgajām vērtībām.

Ja reformu līgums nebūtu stājies spēkā, dažas valstis, ņemot vērā iespējamās pārmaiņas valdības politiskajā nokrāsā, varētu vienkārši atsaukt savu ratifikāciju. Tādā gadījumā būtu iestājusies nopietna konstitucionāla – pareizāk sakot, eksistenciāla – ES krīze. Atsaucot savu ratifikācijas instrumentu, dalībvalsts neizstātos no ES. Viņu rīcība arī nerīskētu tās pakļaut tām sankcijas iespējām, kas pastāv ES pamatlīgumos kopš Amsterdamas līguma spēkā stāšanās.

13 Prezidents V. Klauss, kurš 2009. gada Čehijas Republikas ES prezidentūras laikā neskopojās ar ieteikumiem kapitāli pārskatīt ES pamatlīgumus, liekot malā Lisabonas līgumu, pēc likuma izsludināšanas izteica domu, ka ar Lisabonas līguma spēkā stāšanos tiks sagrauts Čehijas Republikas valstiskums. Šis iebildums gan bija ļoti nepārlicieošs, jo nesekoja viņa atkāpšanās no amata.

Latvijā izskanējušie iebildumi pret Lisabonas līgumu

Latvijā publiskajā telpā sastopami dažādi iebildumi pret Lisabonas līgumu. Galvenais arguments, kas neveiksmīgi centās kavēt Saeimas darbu līguma ratificēšanā, saistīts ar Satversmes piesaukto nepieciešamību rīkot tautas balsojumu, ratificējot zināmas kategorijas LR slēgtos līgumus¹⁴. Protams, daļa iebildumu par jebkuru mēģinājumu pozitīvā veidā grozīt ES pamatnostādnes liek pārskatīt tādas juridiski nopietnas tēmas kā ES institūciju demokrātiskais segums, ES institūciju pilnvaru pārklājums ar dalībvalstu suverēnām tiesībām, arī eksistenciāls jautājums par to, kas ir Eiropas Savienība, raugoties uz to kā valstisku, federatīvu būtni vai vienkāršu starpvaldību sadarbības forumu. Eiropas Savienības identitātes jautājums ir bijis atklāts un neatbildams jau kopš ES izveidošanas ar Māstrihtas Līguma par ES spēkā stāšanos 1993. gadā.

LR iedzīvotāju neapšaubāmi kritiskā, pat noraidošā attieksme pret ES pārsvarā saistās ar «negatīvu balsojumu» pret valdošo eliti, jo sevišķi tādēļ, ka valdošā elite LR dalību ES piesauc nevietā, piemēram, gadījumos, kad publiskajā telpā nonāk informācija par ES līdzekļu korumpētu izlietošanu. Ir arī daudzi diezgan bēdīgi slaveni gadījumi, kad juridiskas personas Latvijā izmantojušas ES līdzekļus savtīgiem un negodīgiem mērķiem¹⁵.

Papildus visiem minētajiem apsvērumiem par strukturāliem iemesliem, kādēļ Latvijā turpina pieaugt negatīva nostāja pret ES, ir parādījusies virkne mītu, kas radīti (radušies) vietējam patēriņam. Faktiskas atbildes uz mitoloģiju, kas radusies Latvijā sakarā ar Lisabonas līgumu, izstrādājusi LR Ārlietu ministrija¹⁶. Šīs atbildes iespējams papildināt ar dažiem autora personīgajiem novērojumiem:

- izmaiņas svērtā balsojuma (kvalificētā vairākuma) kārtībā anulē «mazo dalībvalstu ietekmi». Nicas līguma noteiktā kārtība Vācijas balsojumam piešķir 29 balles, Latvijas balsojumam – 4 balles. Stāvoklis, protams, neatbilst nedz relatīvajam iedzīvotāju skaitam (atšķirība vairāk nekā 30 reizu VFR par sliktu), nedz arī relatīvajam finansiālajam spēkam (ciparu grūti precizēt, bet tas ir vismaz divas reizes lielāks). Izbrīnu nerada Vācijas pilsoņos pieaugošā skepse pret lietderību piedalīties tādā ES, kurā Vācijai jāpārmaksā

14 Skat. Jarinovska K. Būtiskas izmaiņas nosacījumos par dalību Eiropas Savienībā // *Jurista Vārds*, Nr. 4 (508), 2008. gada 29. janvāris.

15 Šeit domātas nebeidzamās emocionālās diskusijas par Latvijas Republikas cukura ražošanas kapacitātes pilnīgu likvidēšanu pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā.

16 Skat. <http://www.am.gov.lv/lv/eu/ligums/> (resurss apskatīts 15.01.2010).

dalības maksa. Lisabonas līgums nosaka balsojuma relatīvo svaru, kam jāatbilst relatīvajam iedzīvotāju skaitam, taču papildina to ar prasību, ka vismaz 55% ES dalībvalstu var apturēt lēmuma pieņemšanu. Konkrētāk izsakoties, ar veiksmīgu diplomātiju mazās ES dalībvalstis var realizēt savas intereses, pretoties lielo ES dalībvalstu diktētajām prasībām. Lisabonas līgums nekādā veidā nesamazina mazo ES dalībvalstu ietekmi, tas paredz tikai pastiprinātu savstarpēju dalībvalstu interešu saskaņošanu, pieņemot lēmumus un pretojoties lēmumu projekta nostādnēm;

- jaunu kompetenču pakļaušana svērtā balsojuma režīmam. Vairākums šo tikai nosacīti jauno kompetenču saistās ar pārvalstiskām attiecībām. Viens piemērs ir jautājums par vienotu ES ārējo robežu pārvaldes sistēmu (kas jau darbojas kā *FRONTEX* aģentūra). Patiesībā jaunās kompetences saistās ar pasākumiem, kas mazinās klimata pārmaiņu sekas, taču dalībvalstis patur tiesības suverēni noteikt, kādus enerģijas avotus izmantot. Protams, ES dalībvalstīm pastāv iespēja vienbalsīgi pieņemt saistošus lēmumus;
- jaunu kopīgu iestāžu izveidošana, kas esot jaunas lielvalsts amatu radīšana. Pareizāk sakot, Lisabonas līgums konkretizē un precizē divu esošo amatu statusu, proti, ES prezidenta un tāda kā ES ārlietu ministra amatu. Eiropadome ar kvalificētu vairākumu ievēl Eiropadomes (nevis Savienības) priekšsēdētāju un iecel Savienības Augsto pārstāvi ārlietās un drošības politikas jomā. Lisabonas līgumā iekļautais amatu apraksts nepieļauj amatpersonām autonomi patvaļīgi pieņemt Savienībai saistošus lēmumus.

Nobeigums – Eiropas Savienība kā process

Eiropas Savienība nav tikai un vienīgi tās pārvalstiskās un integrētās iestādes, bet arī spilgtas personības, kas saistītas ar Eiropas apvienošanās procesu. Tiesa gan, pašas Eiropas Savienības izveidošana nav saistāma ar šādām konkrētām spilgtām personībām – tādām, kuras atceras vēl mūsdienās, taču Eiropas Savienība, kas radusies brīdī, kad notika būtiskas pārmaiņas Eiropas politiskajā kartē, visos savos pilsoņos neapšaubāmi ir saistīta ar cerībām.

Lisabonas līgums daļēji centies atbildēt uz šīm cerībām, tomēr rezultāti, deklarācija par kopīgajām vērtībām, pamattiesību hartas spēkā stāšanās, ES pilsoņiem pavērtā iespēja tiešā veidā nopietni iesaistīties jaunu tiesību aktu izveidošanā nav tik spoža un neviennozīmīga, lai ES pilsoņos

raستos iespajds, ka pēc Lisabonas līguma spēkā stāšanās ES iestādes ir tiem kļuvušas saprotamākas.

Uz ES jāraugās kā uz ilglaicīgi vērtējamu procesu. Kā piemēru var minēt Šengenas procesu, ko izraisīja brīva pilsoņu kustība aptuveni 30 gadus pēc tam, kad tā tika piesaukta kā politisks mērķis. Pats Šengenas process prasīja vismaz 10 gadu pārejas periodu, un tikai tagad, pēc 15 gadu tā attīstības, varam tiešām pārvietoties pa Šengenas valstīm ar visai minimālu personas kontroli. Vēl viens piemērs ir kopējā ES valūta *euro*, kas – par spīti tam, ka patlaban to lieto tikai 16 ES dalībvalstīs, – ir sasniegums: tikai retais ES pilsonis atceras, ar kādu ilglaicīgu piepūli tā radās, jo tās politiskais stūrakmens likts jau 20. gadsimta 70. gadu beigās.

Lisabonas līgums metis īpašu gaismas kūli uz Eiropadomi. Līdz līguma ratificēšanai šo grupējumu veidoja ES dalībvalstu augstākās izpildvaras pārstāvji (Valsts prezidenti vai Ministru prezidenti), ārlietu ministri un Eiropas Komisijas priekšsēdētājs. Eiropadome satikās ne retāk kā četras reizes gadā, taču tās darbība ES pamatlīgumos nebija izklāstīta. Lisabonas līgumā Eiropadome ieguvusi funkcijas raksturojumu un divus jaunus locekļus, proti, priekšsēdētāju un Augsto pārstāvi ārlietās un drošības politikas jomā (šie amati jau ieguvuši populāras iesaukas: ES Prezidents un ES ārlietu ministrs). Pirmo no šiem amatiem varam saukt par gandrīz pilnīgi jaunu, bet Augstā pārstāvja amats jau ir bijis – agrāk tas tomēr tikai visai nosacīti atbilda jēdzienam «ES ārlietu ministrs».

Abiem jaunizveidotajiem amatiem piedēvēta liela nozīme, pārstāvot Eiropas Savienības intereses trešajās valstīs. Pirmie šo abu amatu izpildītāji ir visai nesen iecelti un nav publiskā telpā pazīstamas personības. Tas, protams, nenoliedz godīgu un pat izcilu ar šiem amatiem saistītu problēmu atrisināšanu, resp., publiski redzamu šādu veiksmi.

Būtisks Lisabonas līguma uzdevums ir panākt efektīvāku (operatīvāku) jaunu tiesību aktu pieņemšanu un dažu būtisku problēmu risināšanu. Gan klimata pārmaiņu seku likvidēšanā (vai vismaz to ierobežošanā), gan ilgtspējīgas ekonomiskas labklājības nodrošināšanā, gan arī migrācijas un citu ar demogrāfiju saistītu problēmu risināšanā ES iestādēm dota iespēja rīkoties efektīvāk un pilsoņiem saprotamākā veidā.

Nedaudz vairāk nekā 16 gadu ilgā Eiropas Savienības pastāvēšanas vēsture liecina, ka ir pagājuši septiņi gadi, kopš toreizējās Eiropas Savienības 15 dalībvalstīs aizsāka būtisku un kapitālu institucionālo reformu procesu, Savienības atpazīstamības celšanu un pilnvaru skaidrošanu. Pēc otrā mēģinājuma un ne mazuma slēptās diplomātijas izmantošanas beidzot ir stājusies spēkā daļa iecerēto papildinājumu un grozījumu ES juridiskajā pamatā. Objektīvs skatījums uz pēdējo četru gadu cīņām par

un ap jaunu ES līgumu ratifikāciju licis saprast, ka paies ilgāks laiks, iekams piedzīvosim vēl vienu kapitālu ES reformu līguma izveidošanu un apstiprināšanu. Pēdējo divu gadu pieredze Lisabonas līguma ratificēšanā liek nojaust arī to, ka nākotnē ES pamatlīgumu grozījumi varētu būt mazāk apjomīgi un līdz ar to saprotamāki, tādējādi ļaujot vieglāk pārdzīvot ratifikācijas cēlienu.

Mg. iur. Oskars Garkājs

TAUTAS NOBALSOŠANA PAR SAEIMAS ATLAIŠANU

Latvijas Republikas parlaments – Saeima – ir nozīmīgākā institūcija Latvijas Republikā. Tas ir augstākais varas un tautas pārstāvības orgāns un vienīgais likumdevējs. Saeimu pārstāv deputāti, kurus tieši ievēlē balsstiesīgie Latvijas pilsoņi, tādēļ šie balsstiesīgie pilsoņi nereti izteikuši vēlmi arī būt par iniciatoriem Saeimas atlaišanai. Tātad tauta vēlas sev tiesības gan ievēlēt, gan arī atlaist Saeimu.

Līdz šim tautai šādas tiesības nav bijušas, taču saistībā ar pēdējā laika notikumiem gan politikā, gan ekonomikā tauta jo aktīvi pastāvējusi uz šādu tiesību nepieciešamību un tās iniciatīva vainagojusies panākumiem.

Pilsoņu interese par valsts lietām ir kļuvusi daudz lielāka nekā agrāk – tā rosinājusi šo lietu labāku izpratni, patiesas pilsoniskas apziņas un vispārīgu solidaritātes jūtu attīstību: mostas apziņa, ka visi ir savstarpēji atbildīgi par vispārējo labklājību. Politiskā izglītība ir daļa no vispārējās izglītības, un tādējādi referendums kļūst par istu tautas skolu.¹

1. Nepieciešamība atlaist Saeimu

Tradiccionāli tiek uzskatīts, ka parlamenta savlaicīga atlaišana pēc acīmredzamiem vairākuma ekscesiem šķiet visnotaļ ārstējošs līdzeklis, pats labākais, lai varētu atjaunot veselīgu valsts asinsriti.²

Latvijas valststiesību zinātnieks K. Dišlers Saeimas atlaišanas kontekstā rakstījis: «Parlamenta atlaišana ir komplekss juridisks institūts, kas sastāv no parlamenta ievēlēšanas uz noteiktu laiku, ko apzīmē kā leģislatūras periodu, un kādas noteiktas valsts varas institūcijas konstitucionālās tiesības atlaist vai atsaukt parlamentu pirms tā pilnvaru laika beigām. Ja parlaments netiek ievēlēts uz noteiktu leģislatūras termiņu, kā tas sākotnēji bija kārtu priekšstāvības monarhijās, parlamenta atlaišana nepastāv.»³

1 Новгородцев П. *Кризис современного правосознания*. Москва, 1909, с. 173. Citēts pēc: Dišlers K. *Demokrātiskas valsts iekārtas pamati*. Rīga: A. Gulbis, 1931, 55.–56. lpp.

2 фон Бисмарк О. *Воспоминания и мемуары*. Т. 1. Москва, Харвест, 2001, с. 338. Citēts pēc: Pleps J., Pastars E., Plakane I. *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 385. lpp.

3 Dišlers K. Saeimas atlaišana pirms leģislatūras termiņa beigām // *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 5, 1927, 146.–147. lpp.

Konstitucionālā teorija atrada šim institūtam pamatu Š. L. de Monteskjē teorijā par valsts varas dalīšanu un līdzsvarošanu. Pēc teorijas, likumdošanas vara ir augstākā vara valstī, un, ja likumdevējam orgānam neieviešu kādus ierobežojumus, tā vara allaž pieaugtu un paplašinātos un tas varētu kļūt patvarīgs; tāpēc arī monarham jādod tiesība atlaist parlamentu pirms tā pilnvaru beigām. Konstitucionālajai monarhijai pārveidojoties par stingri tiesisku parlamentāru valsti, pārveidojas arī parlamenta atlaišanas institūts. Tā izmantošana pēc būtības nonāk augstākā administratīvās varas orgāna – Ministru kabineta – rokās, un atlaišanas institūta izmantošanu nosaka lietderības motīvi. Šis institūts parasti tiek lietots divos gadījumos:

- kad ir pamats domāt, ka parlaments vairs pareizi neizteic tautas gribu;
- kad kādā svarīgā jautājumā ir izcēlusies nopietnas domstarpības starp valdību un parlamentu.⁴

Parlamentārajās republikās atrodam parlamenta atlaišanas institūtu trijos pamatveidos:

- 1) parlamenta atlaišanas tiesības pieder Valsts prezidentam;
- 2) parlamenta atsaukšanas tiesība pieder tautai, t. i., politiski pilntiesīgo pilsoņu kopumam;
- 3) parlamentam pašam pieder tiesība pieņemt lēmumu par savu pilnvaru nolikšanu pirms leģislatūras perioda beigām.⁵

2. Valsts Prezidenta tiesība

Latvijas pilsoņu kopumam pieder kreatīvās funkcijas negatīvā izpausme attiecībā uz diviem valsts varas orgāniem: Saeimu, kas radīta ar tā paša pilsoņu kopuma kreatīvās funkcijas pozitīvo izpausmi, un Saeimas ievēlētu Valsts Prezidentu. Bet abi šie izpausmes veidi saplūst vienā aktā: tautas nobalsošanā par Saeimas atlaišanu.⁶

Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 48. pantā noteikts, ka «Valsts Prezidentam ir tiesība ierosināt Saeimas atlaišanu. Pēc tam izdarāma tautas nobalsošana. Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse balsotāju izsakās par Saeimas atlaišanu, tad Saeima uzskatāma par atlaistu

4 Dišlers K. Saeimas atlaišana pirms leģislatūras termiņa beigām // *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 5, 1927, 148.–149. lpp.

5 Turpat, 151. lpp.

6 Dišlers K. *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 62. lpp.

un izsludināmas jaunas vēlēšanas, kurām jānotiek ne vēlāk kā divus mēnešus pēc Saeimas atlaišanas⁷».

Savā negatīvajā izpausmē Valsts Prezidenta kreatīvā funkcija parādās Saeimas atlaišanas ierosināšanā.⁸ Svarīgi saprast, Valsts Prezidentam ir tiesība ierosināt Saeimas atlaišanu, nevis to atlaist. Šis fakts ir būtisks, runājot ar tautu un izglītojot to, jo tautas pārstāvji nereti maldīgi uzskata un izsaka priekšlikumus, ka Valsts Prezidents varētu atlaist Saeimu, un tautas pārstāvjiem nav saprotams, kādēļ Valsts Prezidents to neizmanto. Tiesība lemt par Saeimas atlaišanu pieder tautai.

Saeimas atlaišanas ierosināšana tomēr nozīmētu konfliktu starp Valsts Prezidentu un Saeimu, un šā konflikta izšķiršanu Valsts Prezidents nodotu augstākajam valsts orgānam – pilsoņu kopumam.⁹ Šajā gadījumā Saeimas atlaišana var notikt, kopīgi rīkojoties Valsts Prezidentam un tautai.

Tātad Valsts Prezidentam šī tiesība uzticēta kā tautas priekšstāvības orgānam, un varētu teikt, ka, realizējot šo tiesību, Valsts Prezidents nāk pilsoņu kopumam palīgā viņa kreatīvās funkcijas realizēšanā.¹⁰ F. Cielēns trāpīgi norādījis, ka Valsts Prezidents viens pats nevar būt tas barometrs un lēmējs, kas noteiks, kad Saeima tautas gribu vairs neizteic pareizi.¹¹

Pēc sava rakstura šāda tautas nobalsošana ir fakultatīvais referendums, jo iniciatīva atlaist Saeimu nāk no Valsts Prezidenta.

Zināms fakts, ka neviens no Latvijas prezidentiem līdz šim ne reizi nav izmantojis tam Satversmes 48. pantā paredzētās tiesības ierosināt Saeimas atlaišanu, lai gan dažkārt šādas prezidentu idejas par iespējamo Saeimas atlaišanu ir izskanējušas. Taču tas drīzāk bijis līdzeklis, lai «sapurinātu» slikti strādājošu Saeimu, nevis reāls darbību kopums, kas Valsts Prezidentam paredzēts Satversmes 48. pantā. Tādējādi šādai Valsts Prezidenta rīcībai radies valdošo politisko spēku nosodījums. Viņuprāt, Valsts Prezidents nedrīkstētu «mētāties» ar šādām idejām, kam neseko reāla rīcība.

Satversmes 53. pants nosaka: «Valsts Prezidents par savu darbību politisku atbildību nenes. Visiem Valsts Prezidenta rīkojumiem jābūt līdzparakstītiem no Ministru prezidenta vai attiecīgā ministra, kuri līdz ar to uzņemas visu atbildību par šiem rīkojumiem, izņemot četrdesmit astotā un piecdesmit sestā pantā paredzētos gadījumus.»¹² Tātad šādai Valsts

7 Latvijas Republikas Satversme // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993. gada 1. jūlijs.

8 Dišlers K. *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga: A. Gulbis, 1930, 176. lpp.

9 Turpat, 177. lpp.

10 Dišlers K. *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 63. lpp.

11 F. Cielēna runa pēc Latvijas Satversmes sapulces V sesijas 13. sēdes (14.02.22.) stenogrammas, 422. lpp. Citēts pēc: Pastars E. Dažas domas par Saeimas atlaišanas kārtības grozīšanu // *Jurista Vārds*, Nr. 45 (498), 2007. gada 6. novembris.

12 Latvijas Republikas Satversme // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993. gada 1. jūlijs.

Prezidenta iniciatīvai – ierosināt Saeimas atlaišanu – nav nepieciešama Ministru prezidenta vai kāda ministra līdzparakstīšana (kontrasignācija).

Valsts Prezidenta akts, ar kuru viņš ierosina Saeimas atlaišanu, ir rīkojums nevis tāpēc, ka viņš saturētu kādu priekšrakstu Saeimai, bet gan tāpēc, ka šis Valsts Prezidenta gribas izpaudums ietver sevī priekšrakstu attiecīgām administratīvām iestādēm sarīkot tautas nobalsošanu.¹³

Satversmes 50. pants nosaka: «Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse no nodotām balsīm izsakās pret Saeimas atlaišanu, tad Valsts Prezidents uzskatāms par atlaistu un Saeima ievēl jaunu Valsts Prezidentu uz atlaistā Prezidenta atlikušo pilnvaru laiku.»¹⁴

Satversmes 50. pants ierobežo Valsts Prezidenta brīvo rīcību pēc būtības, jo pēc šā panta noteikuma Valsts Prezidents, ierosinādams Saeimas atlaišanu, riskē ar savu amata stāvokli: «Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse no nodotām balsīm izsakās pret Saeimas atlaišanu, tad Valsts Prezidents uzskatāms par atlaistu.»¹⁵ Tas atkal liek prezidentam valstiskās krīzes brīžos, kad Saeima tautas interešu vārdā ir jāatlaiž, vairāk uztraukties par savu amatu.¹⁶

Savulaik K. Dišlers izteicis šādus pieņēmumus: «Tomēr jāšaubās, vai Saeimas atlaišanas ierosināšana kļūs par dzīvē pielietojamu institūtu. [...] Tāpēc jāpieņem, ka Valsts Prezidents izlietotu savu tiesību – ierosināt Saeimas atlaišanu – tikai tādā gadījumā, kad plašu sabiedrības aprindu nemiers ar Saeimas darbību dotu pietiekoši skaidru pierādījumu, ka Saeima vairs neizteic tautas gribu. [...] Ja Saeimas atlaišanu pirms pilnvaru notecēšanas gribētu padarīt par dzīvu – praksē pielietojamu – institūtu, tad Valsts Prezidentam vajadzētu dot tiesību ierosināt Saeimas atlaišanu ne vien formalbrīvi, bet arī pēc būtības brīvi, t. i., neriskējot ar savu amata stāvokli.»¹⁷

Šajā kontekstā piekrītot K. Dišleram, var apgalvot, ka šis stingrais nosacījums – iespējamā amata zaudēšana – noteikti ir viens no būtiskākajiem iemesliem, kādēļ līdz šim vēl neviens Valsts Prezidents nav ierosinājis atlaist Saeimu. E. Pastars izteicis pieņēmumu, ka, iespējams, Valsts Prezidentam nekad nav bijis pamata atlaist Saeimu.¹⁸

13 Dišlers K. *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga: A. Gulbis, 1930, 160. lpp.

14 Latvijas Republikas Satversme // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993. gada 1. jūlijs.

15 Dišlers K. Saeimas atlaišana pirms legīslatūras termiņa beigām // *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 5, 1927, 156. lpp.

16 Pleps J., Pastars E., Plakane I. *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 389.–390. lpp.

17 Dišlers K. *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga: A. Gulbis, 1930, 176.–177. lpp.

18 Pastars E. Dažas domas par Saeimas atlaišanas kārtības grozīšanu // *Jurista Vārds*, Nr. 45 (498), 2007. gada 6. novembris.

3. Balsstiesīgo pilsoņu tiesība

Jau 1933. gadā Saeimas Publisko tiesību komisija Satversmes pārskatīšanas gaitā ierosināja Satversmes 14. pantu papildināt ar tautas tiesībām ierosināt Saeimas atļaišanu. 1934. gada 15. maija apvērsums neļāva iestrādāt Satversmē šādu normu.

Likums «Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē», kas Saeimā pieņemts 2009. gada 8. aprīlī un stāsies spēkā ar 10. Saeimas sanākšanu, paredz tiesības pašai tautas būt par iniciatoru Saeimas atsaukšanai. Grozījums Satversmes 14. pantā paredz: «Ne mazāk kā vienai desmitai daļai vēlētajū ir tiesība ierosināt tautas nobalsošanu par Saeimas atsaukšanu. Ja tautas nobalsošanā par Saeimas atsaukšanu nobalso vairākums no balsotājiem un vismaz divas trešdaļas no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētajū skaita, tad Saeima uzskatāma par atsauktu. Tiesību ierosināt tautas nobalsošanu par Saeimas atsaukšanu nevar izmantot gadu pēc Saeimas sanākšanas, gadu pirms Saeimas pilnvaru beigām, Valsts Prezidenta pilnvaru pēdējo sešu mēnešu laikā, kā arī agrāk par sešiem mēnešiem pēc iepriekšējās tautas nobalsošanas par Saeimas atsaukšanu. Vēlētajū nevar atsaukt atsevišķus Saeimas locekļus.»¹⁹

Šajā pantā paredzētā tautas nobalsošana pēc sava veida ir fakultatīvais referendums, kas notiek uz balsstiesīgo pilsoņu iniciatīvas pamata. Tātad iniciatīvai atsaukt Saeimu jānāk no pašas tautas. Šādā veidā tautai ir iespējas īstenot tai Satversmes 2. pantā noteiktās suverēnās varas tiesības.

Nosacījumi par ierobežojumiem Saeimas atsaukšanas termiņiem vērtējami kā pamatoti, jo, neesot šādiem nosacījumiem, valstī veidotos politiskais, tiesiskais un ekonomiskais haoss.

Svarīgi saprast, ka ne mazāk kā desmitajai daļai vēlētajū sākotnēji jāizrāda iniciatīva ierosināt tautas nobalsošanu par Saeimas atsaukšanu un tikai tad var tikt sarīkota pati tautas nobalsošana.

4. Tautas nobalsošanas jautājums

Izšķirīga nozīme referenduma mērķa sasniegšanā bieži vien ir formulējumu korektumam un skaidrībai. No tā, cik lielā mērā tas ir saprotams balsotāju vairākumam, ir atkarīgs, kāda atbilde tiks dota. Formulējums nedrīkst būt divdomīgs, maldinošs, neskaidrs vai ietvert iespējamo atbildi.²⁰

19 Likums «Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē» // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 66, 2009. gada 29. aprīlis.

20 Eisaka D. Referendums kā tiešās demokrātijas forma // *Latvijas Policijas akadēmijas raksti 10*. Rīga: LPA, 2003, 87. lpp.

Precīzs tautas nobalsošanas jautājuma formulējums ir svarīgs tās elements. Nevajadzētu mākslīgi radīt situāciju, kad vienkāršam balsotājam tautas nobalsošanas jautājums šķistu pārāk sarežģīts, nesaprotams vai divdomīgs. Svarīgi nekļūdīties jautājuma izvēlē un formulēt to pēc iespējas konkrēti, skaidri un saprotami.

Lai balsošana notiktu taisnīgi, jāievēro virkne to principu, kas demokrātiskā valstī ir brīvu vēlēšanu pamats. Tas nozīmē, ka elektorātam ir tiesības gaidīt, ka referendums tiks organizēts saskaņā ar likumdošanā paredzētām procedūrām un laika ierobežojumiem, kā arī tiks sniegta objektīva informācija par referenduma būtību un sekām. Tekstam, kas tiek nodots nobalsošanai, un paskaidrojuma ziņojumam jābūt pieejamiem vēlētājiem, [...] paskaidrojuma ziņojumā jāietver ne tikai likumdošanas un izpildvaras, bet arī opozīcijas viedoklis.²¹

Likuma «Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu» 14. panta 1. daļā noteikts: «Balsošanas zīmē ierakstāms tautas nobalsošanai nodotais priekšlikums [...], kā arī vārdi «par» un «pret»»²²

5. Tautas nobalsošanas kvorums

Ar kvorumu tautas nobalsošanā jāsaprot likumā noteikta daļa (vai noteikts skaits) balsstiesīgo pilsoņu, kuru piedalīšanās tautas nobalsošanā nepieciešama, lai šī tautas nobalsošana būtu izšķiroša jeb tiesiski derīga.²³

K. Dišlers tautas nobalsošanas kvoruma kontekstā secinājis: «Ja mēs jautātu: vai kvorumam tautas nobalsošanā vispār kāds racionāls pamats? – tad jāsaka, ka tāds pamats viņam bez šaubām ir, jo katrā tautas nobalsošanā izteicas pilsoņu kopuma resp. tautas pašas griba, un jo vairāk balsstiesīgo pilsoņu piedalās nobalsošanā, jo pilnīgāki izteicas tautas griba. Vispilnīgāk tautas griba izteiktos tad, ja visi balsstiesīgie pilsoņi piedalītos balsošanā. Turpretim, ja piedalīšanās ir maza, tad varētu rasties šaubas: vai tādas nobalsošanas rezultāts maz ieskaitāms par tautas gribas izteiksmi? Tā tad varētu teikt, ka kvorumam tautas nobalsošanā ir vispār savs racionāls pamats: tautas gribas pareizas izteiksmes nodrošināšana.»²⁴

Satversmes 80. pantā noteikts, ka «tautas nobalsošanā var piedalīties visi Latvijas pilsoņi, kuriem ir balsstiesība Saeimas vēlēšanās».

21 Turpat, 87.–88. lpp.

22 Likums «Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu» // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 47, 1994. gada 20. aprīlis.

23 Dišlers K. *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 62. lpp.

24 Dišlers K. *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga: A. Gulbis, 1930, 113. lpp.

Satversmes 48. pantā noteikts: «Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse balsotāju izsakās par Saeimas atlaišanu, tad Saeima uzskatāma par atlaistu.»

Satversmes 50. pantā noteikts: «Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse no nodotām balsīm izsakās pret Saeimas atlaišanu, tad Valsts Prezidents uzskatāms par atlaistu.»²⁵

Kā redzams šajos divos Satversmes pantos, šādi tautas nobalsošanai vispār netiek paredzēts minimālais balsotāju skaits, kam jāierodas uz tautas nobalsošanu, – šāds tautas nobalsošanas veids Satversmē ir vienīgais.

Ja tautas nobalsošanā par Saeimas atlaišanu balsis dalītas līdzīgās daļās, tad jāpieņem, ka nav atlaista nedz Saeima, nedz Valsts Prezidents; tādai nobalsošanai vienkārši nebūtu nekāda juridiska rezultāta.²⁶

Savukārt Satversmes 14. pantā paredzētajā tautas nobalsošanas gadījumā (kas stāsies spēkā ar 10. Saeimas sanākšanu) tiek paredzēts kvorums – vismaz divas trešdaļas no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita – un vairākuma balsojums par.

Jāteic, ka šajā pantā paredzētais kvorums nebūs pārāk augsts, jo:

- tas tiek paredzēts zemāks nekā balsstiesīgo skaits, kas piedalījās pēdējās Saeimas vēlēšanās – respektīvi, tās Saeimas vēlēšanās, par kuras atsaukšanu balsstiesīgajiem pilsoņiem būs tiesības izteikties;
- zemāka kvoruma gadījumā, iespējams, iestātos haoss un Saeimas darbības nepastāvība, jo balsstiesīgie pilsoņi bieži atsauktu Saeimu.

Pēdējās trijās tautas nobalsošanās (2007. un 2008. gadā) nav bijis nepieciešamais kvorums. Tādēļ ir svarīgi veikt visus nepieciešamos priekšdarbus, lai tautas nobalsošanas sarīkošanai piešķirtais finansējums tiktu izlietots racionāli un tauta pilnībā izprastu šādas tautas nobalsošanas nozīmi.

Secinājumi

Tautas griba tieši izpaužas tikai referendumā vai vispārīgās vēlēšanās. Tautas griba konkrētos jautājumos top zināma tikai pēc referendumā vai vēlēšanās. Tikmēr, kamēr tauta referendumā nav izteikusies pretēji parlamenta gribai, uzskatāms, ka parlaments kā demokrātiski ievēlēta tautas

25 Latvijas Republikas Satversme // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993. gada 1. jūlijs.

26 Dišlers K. *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga: A. Gulbis, 1930, 104. lpp.

pārstāvības institūcija netieši pauž visas tautas gribu un parlamenta viedoklis atzīstams par saskaņīgu ar tautas vēlmēm.²⁷

Satversmes grozījumos, kas Saeimā pieņemti 2009. gada 8. aprīlī un stāties spēkā ar 10. Saeimas sanākšanu, paredzēta Saeimas atlaišana gan pēc Valsts Prezidenta, gan pašu balsstiesīgo pilsoņu iniciatīvas. Līdz ar to balsstiesīgajiem pilsoņiem pašiem būs iespēja ar savu rīcību apliecināt gatavību uzņemties šā svarīgā jautājuma risināšanu, nevis tikai klusībā cerēt, ka šādu iniciatīvu kādreiz varbūt īstenos Valsts Prezidents.

Tiesība atlaist parlamentu ir viena no būtiskākajām neitrālās varas pilnvarām.²⁸

Iespējamās tautas nobalsošanas par Saeimas atlaišanu gadījumā būtiska nozīme būs visaptverošām, skaidrām, kvalitatīvām informēšanas kampaņām. Primārais būs tautas izglītošanas jautājums. Nenoliedzami svarīgs faktors būs arī skaidrs, konkrēts un nepārprotams tautas nobalsošanas jautājuma formulējums, kā arī tautas nobalsošanas norise balsotājiem pēc iespējas izdevīgākā laikā.

Nedrīkst aizmirst, ka tautas nobalsošana ir viens no nozīmīgākajiem demokrātijas instrumentiem, bet, ja šādu instrumentu izmanto netiesiski, demokrātijas stiprināšanu rezultātā būs grūti sagaidīt.²⁹ Saeimas atlaišanas jautājums nedrīkstētu kļūt par ikdienas politiskās un ekonomiskās cīņas ieroci.³⁰

Tikai praksē būs saskatāmi iespējamie plusi un mīnusi, ko rada Saeimas atlaišana tautas nobalsošanas ceļā. Un tad būs iespēja šo Satversmē paredzēto institūtu padarīt kvalitatīvāku – gan veicot izmaiņas normatīvajā regulējumā, gan arī izglītojot tautu un valsts varas pārstāvjus.

27 The Constitutional Court of the Republic of Lithuania Ruling on the Compliance of the Law of the Republic of Lithuania. On the Procedure for the Implementation of the Law of the Republic of Lithuania «On Amending and Appending the Law of the Republic of Lithuania on Referendum» of 4 July 1994 and the Seimas Resolution On the Referendum on the Promulgation of Provisions of the Law of the Republic of Lithuania «On Unlawful Privatization, Devaluated Accounts and Shares, also Transgressions of Legal Protection» of 12 July 1994 with the Constitution of the Republic of Lithuania 1 December 1994, Vilnius // <http://www.lrkt.lt/1994/n4a1201a.htm>. Citēts pēc: Pleps J., Pastars Ē., Plakane I. *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 127. lpp.

28 Pleps J. Kādā veidā var atlaist Saeimu // *Jurista Vārds*, Nr. 44 (302), 2003. gada 9. decembris.

29 Pastars E. Cik satversmīgs bija balsojums par iestāšanos Eiropas Savienībā // *Jurista Vārds*, Nr. 9 (314), 2004. gada 9. marts.

30 Pastars E. Dažas domas par Saeimas atlaišanas kārtības grozīšanu // *Jurista Vārds*, Nr. 45 (498), 2007. gada 6. novembris.

Dr. iur., Dr. habil. sc. pol. Tālavš Jundzis

PASAULES EKONOMIKAS KRĪZE UN HUMĀNĀS VĒRTĪBAS

Lai arī krīzes ir kapitālisma ekonomiskās attīstības likumsakarība, cilvēki allaž mierinājuši sevi un citus, ka modernā ekonomikas attīstība varētu no tām izvairīties. Šādam viedoklim dažkārt pievienojušies arī ievērojami ekonomisti un finansisti. Čikāgas Universitātes profesors un 1995. gada Nobela prēmijas laureāts ekonomikā Roberts Lukass (*Robert Lucas*) jau 2003. gadā aizstāvēja viedokli, ka turpmāk ekonomika attīstīsies vienmērīgi un cikliskums beigsies¹. Līdzīgu viedokli savulaik paudis arī ASV Federālo rezervju bankas vadītājs, bijušais Prinstonas Universitātes profesors Bens Bernanke (*Ben Bernanke*), pētot lielās depresijas pieredzi 20. gadsimta 30. gadu Amerikā². Šie labie paredzējumi diemžēl nepiepildījās, un pasauli nesagatavotu pārsteigusi vēl viena smaga un nepatīkama ekonomiska krīze.

Pašreizējā ekonomikas krīze atšķiras no visām iepriekšējām ne tikai ar dziļumu un apmēriem, bet arī ar globālo raksturu. Aizsākusies 2008. gadā ekonomiski spēcīgākajā pasaules valstī – ASV – kā nekustamo īpašumu kreditēšanas krīze, tā strauji pārauga globālā ekonomikas krīzē. Jau 2008. gada otrajā pusē visas ekonomiski attīstītās valstis skāra ekonomikas pagrimums (recesija), bet 2009. gada sākumā jau ceturtdaļa pasaules valstu pārdzīvoja nopietnas ekonomiskas grūtības un politiskas izmaiņas valdībās³.

Finanšu un ekonomikas krīze skārusi arī jaunās Eiropas Savienības (ES) dalībvalstis. No tām visvairāk cietusi Latvija (2,3 miljoni iedzīvotāju). To veicināja pārmērīgie tēriņi jau pirmskrīzes gados, īpaši valsts aparāta uzturēšanai. Tekošā konta deficīts 2006.–2008. gadā sasniedza 22,5% no iekšzemes kopprodukta (IKP) pieļaujamo 3–5% vietā. Šo deficītu lielā mērā sedza strauji ienākošās ārvalstu investīcijas. Viegli pieejamie banku kredīti tāpat kā citviet pasaulē noveda pie nekustamo īpašumu cenu lavīnveida celšanās, strauja inflācijas pieauguma un ekonomikas pārkaršanas. Tā rezultātā 2009. gadā kreditēšana Latvijā apstājās, nekustamo īpašumu tirgus pamira, bezdarbs pieauga līdz 20,9%, sasniedzot augstāko līmeni ES dalībvalstu vidū⁴. IKP Latvijā samazinājās par vairāk nekā 18%.

1 Lucas R. E. *Macroeconomic Priorities*. January 10, 2003, p. 24 // <http://home.uchicago.edu/~sogrodow/homepage/paddress03.pdf> (resurss apskatīts 25.01.2010).

2 Bernanke B. S. *Essays on the Great Depression*. Princeton University Press, 2000.

3 *Global Risks 2009. A Global Risk Network Report*. *World Economic Forum*, January, 2009, p. 9.

4 *Eurostat. Newsrelease. Euroindicators*. 170/2009, 1 December 2009.

Krīze un biznesa ētika

Tagadējās globālās krīzes cēloņi ir samērā plaši analizēti. Tie atspoguļojas ekonomistu un finansistu diskusijās un daudzās publikācijās. Turpinās diskusijas, vai šī ir uzskatāma par ekonomikas vai finanšu krīzi⁵. Uzmanība pievērsta arī krīzes politisko cēloņu meklējumiem. Mazāk vērības vēltīts tagadējās krīzes morāli ētisko cēloņu izpētei un analīzei.

Biznesa ētika ir lietišķās ētikas forma, kas pievēršas ētikas principiem, cilvēciskajām vērtībām un morālei biznesa vidē. Makroekonomiskajā līmenī ētikai ir ne mazāka nozīme, un to var dēvēt par ekonomikas ētiku. Ētikas uzdevums biznesā un ekonomikā kopumā ir rūpēties par to, lai šajā svarīgajā sabiedriskajā jomā atšķirtu labo no ļaunā, novērtētu pareizo un nepareizo cilvēku uzvedību. Lai to izdarītu, jābūt skaidrībai un izpratnei par cilvēciskajām vērtībām. Lai arī šī izpratne var atšķirties dažādās kultūrās, tomēr pasauli vieno vispārcilvēciskās vērtības, kas meklējamas gan tiesību (īpaši – cilvēktiesību), gan reliģiskajos avotos. Tās ir tiesības uz dzīvību, cilvēka cieņa, brīvība, nevardarbība, uzticība, sadarbība u. c.

Tirgus ekonomikas un biznesa iekšējais dzinējs ir peļņas gūšana. Turklāt līdzšinējā izpratnē tirgus ekonomika pārsvarā balstījās uz liberālajiem principiem: biznesa brīvība un iespējami mazāka valsts iejaukšanās un kontrole. Izpratne par to, ka brīvais tirgus pats sakārtos un atrisinās savas problēmas, kā pierāda tagadējā ekonomikas krīze, nav guvusi apstiprinājumu praksē. Tas nozīmē, ka ievērojami pieaugs valsts kontrole un tirgus reglamentācija likumdošanas un normatīvajā ceļā. Taču šie soļi nebūs pilnīgi, ja ētika un morāle biznesā un ekonomiskajās attiecībās paliks līdzšinējā.

Ja atskatāmies uz tagadējās ekonomiskās krīzes cēloņiem, skaidri redzams, ka to veicināja ne tikai ekonomikas likumsakarību ignorēšana vai tiesību aktu pārkāpumi, bet lielā mērā tieši zemais morāles līmenis biznesa attiecībās un ētikas trūkums, kā arī cilvēcisko vērtību devalvācija mūsdienu sabiedrībā kopumā. Baņķieru, brokeru un investoru aprindās peļņa nereti ir vienīgais veids, kā iegūt pašcieņu un mērīt panākumus, ignorējot jebkuras citas vērtības. Neētiska uzvedība, vieglprātība, bezatbildība, mantrausība, spekulācijas un peļņas gūšana par katru cenu izteikti raksturo ekonomiskās attiecības, kas novedušas sabiedrību strupceļā.

Bezatbildīga kredītpolitika kontekstā ar vieglprātīgiem kredītņēmējiem ir viens no tagadējās krīzes cēloņiem. Nepārkāpjot formālos likumu priekšrakstus, bankas aizdeva arvien vairāk un vairāk, domājot tikai par tā brīža peļņu un neņemot vērā kredītņēmēju maksāspēju nākotnē. Ne

5 Posner R. A. *A Failure of Capitalism. The Crisis of '08 and the descent into Depression*. Cambridge, London, Harvard University Press, 2009, p. VIII.

mazāk apbrīnojama ir arī kredītņēmēju vieglprātība, aizņemoties miljonus pie minimāliem ienākumiem. Lai cik stingri kļūtu likumu priekšraksti šajā jomā nākotnē, ētikas trūkumu un morāles izkropļojumus cilvēku, t. sk. ierēdņu, uzvedībā tiem kompensēt pilnībā noteikti neizdosies. Sabiedrībai nākotnē būtu jābalstās nevis uz apšaubāmiem kredītiem, bet gan uz godaprātu, atbildību un savstarpēju uzticību šajā jomā.

Godprātības trūkums biznesa darījumos nav tikai šīs krīzes cēlonis, bet kā problēma pastāvējusi visos laikos un turpinās arī tagad. Tā sauktie standartlīgumi, kas joprojām ir plaši izplatīti banku un apdrošināšanas institūciju darbībā, lielākoties aizstāv un nodrošina to radītāju intereses, bet klientam vien atliek tos parakstīt bez izmaiņām vai palikt bez iecerētā pakalpojuma. Vienīgā atšķirība ir tā, ka krīzi izraisīja pēc būtības tāda spekulatīvu līgumu masa, kā rezultātā tika pārdotas daudz lielākas vērtības, nekā vispār bija saražotas vai reāli bija, īpaši nekustamo īpašumu jomā, kur populāri bija hipotēku atvasinājumi (*derivatives*). Virtuālo vērtību pārdošana nodrošināja labu peļņu un vispārēju apmierinātību, kā priekšā morāle un ētika atkāpās.

Biznesa straujā attīstība virtuālos veidos un formās saasina ētikas un morāles problēmas šajā jomā. Cilvēki, kuri viens otru pazīst vai slēdz līgumus «aci pret aci», mazākā mērā pakļauti negodprātīgiem vilinājumiem, jo tiešākā veidā izjūt savu sociālo atbildību. Savukārt sociāli psiholoģiska anonimitāte datordarījumos un virtuālajā vidē, kas lielvalstīs jau kļuvusi par biznesa normu, veicina neētisku rīcību, jo padara to grūti kontrolējamu un grūti novēršamu.

Ētikas un morāles problēmas parādījās visā savā pilnībā arī laikā, kad bija jāveic ārkārtas pasākumi, lai glābtu ekonomiku un valstis no vēl smagākām sekām. Zināmi fakti, kad valsts aizdevumi krīzes pārvarēšanai tika izmaksāti bankrota priekšā esošo uzņēmumu darbinieku prēmēšanai. Viens no tiem – ASV apdrošināšanas kompānija *AIG*, kura pēc 2009. gada 2. marta paziņojuma par šīs kompānijas lielāko ceturkšņa zaudējumu ASV korporatīvajā vēsturē (61,7 miljardi dolāru) pasteidzās no ASV valdības (nodokļu maksātāju) 30 miljonu palīdzības naudas daļu samaksāt prēmijās kompānijas vadošajiem darbiniekiem.⁶

Bieži vien krīzes un bankrotu izraisītāji ne tikai izvairījušies no atbildības, bet paspējuši vēl paturēt spekulāciju rezultātā gūtos labumus. Piemēram, lai glābtu no bankrota otru lielāko Latvijas banku – *Parex*, valdība tajā ieguldīja 674 miljonus latu jeb 37% no plānotajiem nodokļu ienākumiem valstī 2009. gadā. Šā iemesla dēļ valsts parāds palielinājās no

6 <http://www.nato.int/docu/review/2009/FinancialCrisis/PHOTOSTORY/index.htm> (resurss apskatīts 25.01.2010).

6 uz 38%.⁷ Iedziļinoties šajā lietā, Valsts kontrole secinājusi, ka ieguvēji bijuši akcionāri, kuri atbrīvoti no visām saistībām, bet bankas vadītāji turpina saņemt peļņu no saviem depozītnoguldījumiem 380 000 latu mēnesī, kā arī nav šķīrušies no sev pastarpināti piederošajām villām un mašīnām⁸. Lai arī no tiesību viedokļa šajā lietā pagaidām nav izdevies pierādīt pārkāpumus, paliek atklāts jautājums par bijušo bankjeru morāli un sociālo atbildību sabiedrības priekšā. Sabiedrības iecietība pret šādiem faktiem neļauj tai mobilizēties krīzes pārvarēšanai un noved pie cilvēka vērtību degradācijas un apātijas.

Pagaidām nekas neliecina, ka biznesa vai visas ekonomikas ētika būtu cēlusies tagadējās krīzes rezultātā. Tie, kuriem izdevies tikt cauri ar vieglām izbailēm un ciešamiem zaudējumiem, izvēles gadījumā atkal dod priekšroku peļņai un materiāliem labumiem, nevis garīgām vērtībām vai līdzsvarotai morālei. Viena no lielākajām ASV investīciju bankām *Goldman Sachs*, kura vēl pirms gada saņēma valdības finansiālu palīdzību, 2009. gadā jau paredzēja katram no darbiniekiem vidēji izmaksāt 700 000 dolāru algās, sasniedzot augstākās izmaksas šīs kompānijas 140 gadu vēsturē. Paredzētās prēmijas 16,7 miljardu apmērā sabiedrības spiediena rezultātā banka aizstāja ar akcijām tās vadošajiem darbiniekiem.⁹

No ētikas viedokļa nav pamatoti, ka lielākie cietēji no krīzes ir nevis tie, kuri to izraisīja vai tieši veicināja, bet gan cilvēki ar pieticīgiem ienākumiem un pensionāri. Tieši uz viņiem gulstas sadārdzinājumi veselības aizsardzībā, sociālajā aprūpē, izglītībā, kā arī paaugstinātie nodokļi, lai sabalansētu budžetu un segtu ienākumu straujo samazināšanos Valsts kasē. Krīzes kontekstā aktualizējies arī jautājums par politiķu un valdību atbildību, kā arī ētiku un morāli lēmumu pieņemšanā krīzes pārvarēšanai. Latvijas politiķi un valdība, kuri vēl pirms vēlēšanām neskopojās ar solījumiem par pensiju nesamazināšanu, jau dažas dienas pēc tam pieņēma lēmumu samazināt pensijas par 10%, bet strādājošajiem pensionāriem – par 70% no 2009. gada 1. jūlija. Šajā laikā dividendes ar nodokli apliktas netika, bet priekšlikumi ieviest progresīvo ienākumu nodokli tika noraidīti. Lai arī LR Satversmes tiesa 2009. gada decembrī atcēlusi pensiju samazinājumus kā neatbilstošus Satversmei, neviena no koalīcijas partijām vai valdība nav uzņēmusies jebkādu politisku atbildību par šo prettiesisko soli un neētisko rīcību pirms vēlēšanām un nav pat atvainojusies par to.

7 *Parex* bankas pārņemšana notikusi Kargina un Krasovicika ietekmē // <http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/181966/print> (resurss apskatīts 25.01.2010).

8 Turpat.

9 Clark A. Goldman Sachs breaks record with \$16,7 bn bonus pot // [Guardian.co.uk](http://guardian.co.uk/buisness/2009/oct/15/goldman-sachs-record-bonus-pot/print). Oct. 2009, <http://guardian.co.uk/buisness/2009/oct/15/goldman-sachs-record-bonus-pot/print> (resurss apskatīts 25.01.2010).

Globālā ekonomiskā ētika

Tagadējās krīzes pieredze un viena no tās mācībām liecina, ka ētikas principu un morāles standartu īstenošana un nodrošināšana biznesā un ekonomikā kopumā ļautu, ja ne izvairīties no krīzēm kā tādām, tad vismaz padarīt tās mazāk sāpīgas un ne tik postošas. Lai ietu šajā virzienā, jātiek skaidrībā par vērtībām, uz kurām jābalsta business un ekonomika un jāpanāk to atzīšana un ieviešana ne tikai kādā atsevišķā valstī vai reģionā, bet visā pasaulē neatkarīgi no nacionālām, teritoriālām, etniskām, reliģiskām vai rasu robežām. 21. gadsimtā mūs var apmierināt tikai globālā ētika un globālo cilvēcisko vērtību sistēma, kas aptver pilnīgi visu pasauli¹⁰. Īpaši svarīgi tas ir biznesā un ekonomikā, kas sen vairs neatzīst teritoriālās un citas robežas.

Atbildot uz tagadējās krīzes izaicinājumiem, jau sperti pirmie soļi globālās ekonomiskās ētikas ieviešanas virzienā. Globālās ētikas tīkls (*Globeethics.net*), kas aptver 177 pasaules valstis, sadarībā ar ANO Globālo kompaktu (*UN Global Compact*) u. c. starptautiskām organizācijām 2009. gada 6. oktobrī atvērušas parakstīšanai manifestu «Globālā ekonomiskā ētika»¹¹ Manifestā uzsvērts, ka kultūras tradīciju atšķirības nevar būt par šķērslī aktīvai sadarbībai cilvēka cieņas aizsardzībā un cilvēktiesību nodrošināšanā. Cilvēkam vienmēr jābūt ekonomisko attiecību centrā kā tiesību subjektam, nepadarot viņu par komercializācijas un industrializācijas objektu. Par globālās ekonomiskās ētikas pamatprincipu jāklūst cilvēcīgumam. Manifests atsaucas uz zelta likumu, kas tūkstošiem gadu ir bijis pazīstams visās reliģijās un humānajās tradīcijās: «Nedari citam to, ko nevēlies, lai tev darītu.»¹²

Lēmumu pieņemšanā biznesa un ekonomikas jomā jābalstās uz tādām vērtībām kā nevardarbība un cilvēka dzīvības respektēšana, taisnīgums un solidaritāte, godīgums un tolerance, savstarpēja cieņa un partnerība. Nevardarbība nozīmē, ka jebkura vardarbības forma vai vajāšana, lai sasniegtu ekonomiskus mērķus, ir nepieļaujama. Dzīvības respektēšana nozīmē arī rūpes par apkārtējās vides nepiesārņošanu un tīru dabas resursu saglabāšanu. Atbilstoši reliģiskajām un ētikas tradīcijām taisnīgumam un solidaritātei jākalpo visas sabiedrības interesēm, nodrošinot vienādas iespējas katram. Ekonomisko vai politisko varu nedrīkst izmantot cietsirdīgi cīņai par dominējošu stāvokli sabiedrībā. Godīgums un tolerance kā

10 Larue G. A. Human Values for the 21st Century // *Humanism Today*, vol. 12, <http://www.humanismtoday.org/vol12/larue.html> (resurss apskatīts 25.01.2010).

11 Manifesto «Global Economic Ethic. Consequences for Global Businesses». New York, UN Headquarters, Oct. 6, 2009 // <http://www.globaleconomicethic.org/02-manifesto-02-eng.php> (resurss apskatīts 25.01.2010).

12 Turpat.

vērtības ir neaizstājamas biznesā, bet nedrīkst sajaukt brīvību ar patvaļu un būtu jāatšķir plurālisms no vienaldzības pret patiesību. Savstarpējā cieņa un partnerība manifestā atzītas par vērtībām, kuras vajadzīgas biznesā, lai nodrošinātu savstarpēju respektu, sadarbību un sapratni, apvienotu spēkus kopīgu interešu nodrošināšanai.¹³

Manifestā pausto labo ideju īstenošana nav juridiski saistoša, jo tas ir tikai politisks dokuments. Faktiski tas balstās uz Pasaules reliģiju parlamenta 1993. gadā Čikāgā pieņemto Deklarāciju par globālo ētiku¹⁴. ES, kur tās 27 dalībvalstīs tikai aptuveni puse ir ticīgo¹⁵, šo vērtību īstenošana varētu būt apgrūtināta. Izstrādājot Līgumu par Konstitūciju Eiropai un vēlāk Lisabonas līgumu, atsauce uz kristīgajām vērtībām kā ES morālo pamatu tika noraidīta. Tomēr arī tagad Līgums par ES nosaka, ka tā ir dibināta, pamatojoties uz vērtībām, kas respektē cilvēka cieņu, brīvību, demokrātiju, vienlīdzību, tiesiskumu un cilvēktiesības. Šīs vērtības dalībvalstīm ir kopīgas sabiedrībā, kur valda plurālisms, tolerance, taisnīgums, solidaritāte un kur nav diskriminācijas, kā arī valda sieviešu un vīriešu līdztiesība (Līguma par ES 2. pants).

Globālā ekonomiskā ētika tagadējās krīzes rezultātā bagātinājusies ar jaunu, unikālu pieredzi gan negatīvā, gan pozitīvā kontekstā. Šī pieredze tiks pētīta un analizēta, bet jau tagad ir acīmredzams, ka biznesa ētikas apmācībai augstskolās ne tikai jāpievērš daudz lielāka vērība, bet arī būtiski jāpilnveido biznesa ētikas programmas. Tajās iekļaujamas mācības, kas izriet no tagadējās globālās krīzes. Programmās jāatrod arī vieta ētikas īpatnībām dažādās kultūrās un ģeogrāfiskos reģionos. Ētika daudz dziļāk jāskata globalizācijas un datortehnoloģiju ietekmes kontekstā, arī ciešā saistībā ar ilgtspējīgas attīstības procesiem un mērķiem. Līdzšinējā koncepcija, ka ētika sākas tur, kur beidzas tiesības¹⁶, būtu jāpārskata, jo arī tiesību īstenošanai jānotiek uz stingriem ētikas pamatiem un atbilstoši morāles standartiem. Ētika ir tā, kas vienmēr stāv aiz tiesībām vai nosaka uzvedību un rīcību jautājumos, kuros nav tieša tiesiskā regulējuma. Ētika nebūtu arī uzskatāma par alternatīvu tiesībām, jo tiesību normu interpretācija un īstenošana balstās uz ētikas principiem. Tiesību ētika varētu būt labs papildinājums biznesa ētikas kursam augstskolās.

13 Manifesto «Global Economic Ethic. Consequences for Global Businesses». New York, UN Headquarters, Oct. 6, 2009 // <http://www.globaleconomicethic.org/02-manifesto-02-eng.php> (resurss apskatīts 25.01.2010).

14 Declaration Toward a Global Ethic // <http://www.weltethos.org/dat-english/03-declaration.htm> (resurss apskatīts 25.01.2010).

15 Crabtree V. The European Union. Democratic Values, The Euro, Crisis and Migration. May 19, 2007 // <http://www.vexen.co.uk/countries/eu.html> (resurss apskatīts 25.01.2010).

16 Crane A., Matten D. Questioning the Domain of the Business Ethics Curriculum // *Journal of Business Ethics*, No. 54, 2004, p. 357.

Krīzes mācības un zinātne

Globālās un ekonomiskās krīzes sakarā pārmetumus saņēmuši arī zinātnieki, kuri savlaicīgi un pietiekami skaļi nebrīdināja par gaidāmo ekonomisko lejupslīdi, kas tagad skārusi visu pasauli un atnesusi tornādo līdzīgas sociālas un politiskas sekas. Acīmredzot kritika ir pamatota, un tā varētu dot impulsu zinātniekiem izstrādāt ekonomisko krīžu agrīnās brīdināšanas sistēmas, kas balstītos uz konkrētiem sabiedrības attīstības indikatoriem. Jācer arī, ka nākamie Nobela prēmiju laureāti radīs mehānismus, kas mazinās krīžu sekas vai pat tās pilnībā novērsīs.

Ne tikai sociālajām, bet arī humanitārajām zinātnēm izvirzās būtiski uzdevumi, kas izriet no tagadējās globālās krīzes. Ētikai kā filozofijas zinātnes apakšnozareī ne tikai jāskaidro un jāattīsta tradicionālās cilvēciskās vērtības, bet arī jāpiedalās jaunu vērtību identificēšanā un veidošanā, kas būtu vērstas uz nākotnes sabiedrības attīstību. Cilvēcisko vērtību izpaušmes biznesā un ekonomikā jāpēta ciešā kontekstā ar politisko kultūru un tiesību ētiku. Atsevišķu indivīdu uzvedība jāskata sistēmiskā kontekstā. Globalizācija un ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanas nepieciešamība ir faktori, kas jāņem vērā šādos pētījumos. Krīzes seku pārvarēšanā jāiesaistās ne tikai psihologiem, bet psiholoģijai kā zinātnei, kas var piedāvāt pašas jaunākās un efektīvākās metodes cilvēka uzvedības līdzsvarošanai.

Ekonomikas krīzes apstākļos ne visās valstīs izdevies panākt izpratni par zinātni un tās attīstību kā prioritāti ātrākai krīzes pārvarēšanai. Īpaši tas attiecināms uz sociālajām un humanitārajām zinātnēm, kuras budžetu samazinājumu apstākļos ir pirmās cietējas. Šāda tuvredzīga politika kaitē sabiedrības pilnvērtīgai un ilgtspējīgai attīstībai.

Secinājumi un priekšlikumi

Tagadējā ekonomiskā un finansiālā krīze, kas atšķiras no visām iepriekšējām ar savu dziļumu, apmēriem un globālo raksturu, vienlaikus ir arī cilvēcisko vērtību krīze, kuras cēloņi meklējami ētikas un morāles jomā. Neētiska rīcība un uzvedība, vieglprātība, bezatbildība, mantrausība, spekulācijas un peļņas gūšana par katru cenu, ja ne tieši izraisījusi, tad vismaz lielā mērā novedusi sabiedrību tagadējā strupceļā.

Ētikas principu un morāles standartu ieviešanu un īstenošanu neveicina virtuālā vide, uz kuru arvien straujāk un konsekventāk pārvietojas biznesa darījumi. Sociāli psiholoģiskā anonimitāte šādā vidē palielina negodprātīgas rīcības riskus un veicina neētisku rīcību, jo padara to grūti

kontrolējamu un grūti novēršamu. Šie apstākļi jāņem vērā, veidojot un īstenojot biznesa politiku.

Tagadējās krīzes mācības ieviešs virkni labojumu tālākajā ekonomikas attīstībā, mazinot liberālo principu lomu un palielinot valsts kontroli un uzraudzību finanšu un ekonomikas sektorā. Papildus tam būtu kardināli jānostiprina ētikas un morāles standartu vieta un loma biznesā, tādējādi nodrošinot sociāli atbildīgas ekonomikas attīstību. Jauno speciālistu sagatavošanā jāpastiprina biznesa ētikas studijas, panākot to satura atbilstību ekonomikas un filozofijas jaunākajām tendencēm.

Krīzes un tās seku pārvarēšanai nepieciešams mobilizēt sabiedrību, arī psiholoģiski. Nedrīkstētu pieļaut, ka lielākie cietēji no krīzes ir nevis tie, kuri to izraisīja vai tieši veicināja, bet gan cilvēki ar pieticīgiem ienākumiem un pensionāri. Tikai sociālā taisnīguma un ētikas principu stingra nodrošināšana šajos procesos ļaus izvairīties no ekscēsēm un ātrāk atjaunot ekonomikas un visas sabiedrības augšupeju.

Ekonomikas globālais raksturs mūsdienu pasaulē prasa aktīvu sadarbību globālās ekonomikas ētikas izstrādāšanā un ieviešanā. Kultūras atšķirības vai dažādas politiskās sistēmas nevarētu būt par šķērslī tam, lai ekonomiskā sadarbība balstītos uz tādām cilvēciskām vērtībām kā nevadarbība un cilvēka dzīvības respektēšana, taisnīgums un solidaritāte, godīgums un tolerance, savstarpēja cieņa un partnerība. Atbilstoši reliģiskajām un ētikas tradīcijām šīs vērtības kalpotu cilvēka un visas sabiedrības interesēm, veicinot ekonomisko un sociālo attīstību.

Sociālajām un humanitārajām zinātnēm ne tikai jāizpēta un jāanalizē tagadējās globālās krīzes cēloņi un veicinošie apstākļi, bet arī jāskaidro un jāattīsta izpratne par humānajām vērtībām, kā arī jāpiedalās jaunu vērtību identificēšanā un veidošanā. Šiem pētījumiem jāņem vērā globalizācijas procesi un jābūt orientētiem uz sabiedrības ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanu. Arī ekonomisko grūtību laikā finansējums šādiem pētījumiem nedrīkstētu tikt samazināts.

Mg. sc. Iveta Puķīte

DZĪVOJAMO MĀJU PĀRVALDĪŠANAS LIKUMA POTENCIĀLS UN IESPĒJAS

Nekustamā īpašuma ekspluatācija saistīta ar virkni ekonomiska un saimnieciska rakstura pasākumiem. Kopējā ekspluatācijas procesā visas tā sastāvdaļas, pildot savus specifiskos uzdevumus, ir savstarpēji saistītas un lielākā vai mazākā mērā ietekmē cita citu. Lai veiksmīgi realizētu katra sektora uzdevumu, jāapzinās tā vieta šajā daudzveidīgajā pasākumu kopumā.

Mājokļu apsaimniekošana ir bijusi aktuāla vienmēr, kopš pastāvējušas visdažādākās ēkas. Cilvēkiem vienmēr ir bijis svarīgi iegūt ēkas un tām piederošās teritorijas visos laikos visdažādākajos veidos (nopērkot, mantojot, dāvinot, privatizējot u. c.). Nav svarīgi, vai runa ir par daudzdzīvokļu ēkām vai privātmājām. Skaidrs ir viens – gudri un prasmīgi izmantojot mājokli un tam piegulošo teritoriju un veiksmīgi to uzturot kārtībā un apsaimniekojot, mēs varam gūt labumu ilgā laika posmā. Rūpējoties par ekoloģiju, inženierkomunikāciju modernizāciju, sakaru līdzekļu nemitīgu uzlabošanu un pārdomātu apsaimniekošanu, iespējams uzlabot un noturēt stabili augstu īpašuma vērtību jebkuras tirgus ekonomikas apstākļos. Tas nav mazsvarīgi, jo pat visvienkāršākais un mazturīgākais iedzīvotājs, neatkarīgi no tā, vai tas būtu laukos vai pilsētās, grib un ir tiesīgs dzīvot sakoptā un sakārtotā vidē arī ārpus sava dzīvokļa durvīm.

Daudzdzīvokļu dzīvojamās mājās no visiem iedzīvotājiem patlaban mitinās 75% Latvijas pilsētu iedzīvotāju. Lai gan lielākā daļa cilvēku uzsver, ka mājoklis ir galvenais cilvēka dzīvei nepieciešamās vides nodrošinājums, daudziem dzīvokļu īpašniekiem trūkst zināšanu un iemaņu mājas kopīpašuma apsaimniekošanā. Pēdējos gados arī izskan daudz pārmetumu, ka nekustamā īpašuma apsaimniekošanas jomā trūkst regulējošo normatīvo aktu, it īpaši tādu, kas attiektos ne tikai uz valsts un pašvaldības īpašumā un valdījumā esošajām mājām, bet arī uz tām, kuras ir pārņemtas dzīvokļu īpašnieku valdījumā, vai tā sauktajiem jaunajiem projektiem. Jau kopš 2005. gada dzīvojamo māju pārvaldnieki gaidīja Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumu, kurš regulētu dzīvojamo māju pārvaldīšanā un apsaimniekošanā iesaistīto pušu attiecības – pienākumus, tiesības un atbildību.

2009. gada 4. jūnijā Latvijas Republikas Saeima galīgajā lasījumā pieņēma Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumu. Darbs pie šā likuma izstrādes, kā jau minēts, ilga jau no 2005. gada. Šo gadu laikā tas ir ticis

redakcionāli pārstrādāts ar mērķi – izstrādāt visaptverošu tiesisku regulējumu dzīvojamo māju pārvaldīšanai, attiecinot to uz jebkuru dzīvojamo fonda veidu (viendzīvokļa, daudzdzīvokļu, denacionalizētais nams, jaunais projekts).

Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma mērķis ir:

- nodrošināt dzīvojamo māju ekspluatāciju un uzturēšanu (fizisku saglabāšanu visā to ekspluatācijas laikā) atbilstoši normatīvo aktu prasībām;
- veicināt dzīvojamo māju uzlabošanu visā to ekspluatācijas laikā;
- nodrošināt ikvienas dzīvojamās mājas pārvaldīšanas procesa nepārtrauktību;
- saglabāt un attīstīt dzīvojamo māju kā vides objektu estētiskās vērtības un līdz ar to arī attiecīgās vides estētiskās vērtības;
- dzīvojamo māju ekspluatācijas laikā novērst ar sabiedrības un vides drošību saistītus riskus;
- pilnveidot dzīvojamo māju pārvaldīšanā iesaistīto personu kvalifikāciju, lai uzlabotu pārvaldīšanas darbu organizāciju un efektivitāti.¹

Minētais likums nosaka dzīvojamo māju pārvaldīšanas principus, šajā procesā iesaistīto personu savstarpējās attiecības, tiesības, pienākumus un atbildību, kā arī valsts un pašvaldības kompetenci šajā jomā.

Jēdzienu skaidrojums

Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā tiek dots definējums jēdzienam «dzīvojamā māja»: «ēka, kas nodota ekspluatācijā un saskaņā ar kadastrālās uzmērīšanas lietu ir dzīvojamā māja (arī dzīvokļu īpašumu māja), tai piederīgās ēkas (būves), zeme, uz kuras tās atrodas, ja zeme kopā ar dzīvojamo māju veido vienotu nekustamo īpašumu vai ietilpst dzīvojamo māju veidojošo dzīvokļu īpašumu sastāvā, vai ēka, kas nodota ekspluatācijā un saskaņā ar kadastrālās uzmērīšanas lietu ir dzīvojamā māja, tai piederīgās ēkas (būves) un piesaistītais zemesgabals»².

No minētā likuma definējuma var secināt šādas «dzīvojamās mājas» pazīmes:

- ēka ir nodota ekspluatācijā;
- kadastrālajā uzmērīšanas lietā tā atzīmēta ar statusu «dzīvojamā māja»;
- ēkai var būt piederīgas arī palīgceltnes;

1 Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums (pieņemts 04.06.2009) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96, 2009. gada 19. jūnijs.

2 Turpat, 1. pants.

- dzīvojamā mājā ietilpst arī zeme zem ēkas, ja tā kopā ar dzīvojamā māju veido vienotu nekustamo īpašumu vai dzīvojamai mājai ir piesaistīts zemesgabals.

Viena no svarīgākajām ēkas dzīves cikla sastāvdaļām pēc tās uzbūvēšanas ir mājas pārvaldīšana un apsaimniekošana. Likuma «Par dzīvokļu īpašumu» 8. pantā noteikts, ka visu dzīvokļu īpašnieku pienākums ir piedalīties daudzdzīvokļu mājas kopīpašumā esošās daļas pārvaldīšanā un apsaimniekošanā.³ Tajā pašā laikā skaidrojums šiem terminiem likumā «Par dzīvokļu īpašumu» nav dots, turklāt tiek minēti arī tādi termini kā «uzturēšana» un «ekspluatācija», kuriem tāpat nav dots termina skaidrojums.

Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā tiek norādīta darbības joma, ko sevī ietver dzīvojamo māju pārvaldīšana, bet likuma mērķa un uzdevuma aprakstā tiek lietoti tādi jēdzieni kā «ekspluatācija», «saglabāšana», «uzlabošana», «attīstīšana», taču šo terminu skaidrojums arī šajā likumā nav iekļauts.

Jēdzienu skaidrojumu var atrast tagad jau likvidētās Valsts aģentūras «Mājokļu aģentūra» 2004. gadā izdotajos Metodiskajos norādījumos dzīvojamo māju pārvaldīšanai un apsaimniekošanai, kuros tiek skaidroti jēdzieni «pārvaldīšana» un «apsaimniekošana»: «Dzīvojamās mājas pārvaldīšana – ar dzīvojamās mājas apsaimniekošanu saistīto pasākumu plānošana, organizēšana un uzraudzība, tajā skaitā lietvedība un grāmatvedības uzskaites nodrošināšana, ko veic dzīvojamās mājas pārvaldnieks tam piešķirto pilnvaru ietvaros.»⁴ «Dzīvojamās mājas apsaimniekošana – pasākumi, kuri tiek veikti ēku, to inženierkomunikāciju un funkcionāli nepieciešamā zemes gabala atbilstoši uzturēšanai, kā arī pakalpojumu nodrošināšanai.»⁵ Piemēram, Igaunijā Dzīvokļu biedrību likumā ir dots skaidrojums jēdzienam «apsaimniekošana» – dzīvojamās mājas uzturēšanai apdzīvojamā stāvoklī veicamie darbi un dzīvojamās mājas apkārtnes uzturēšanas nodrošināšana.⁶

Lai gan Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā tiek dots skaidrojums tikai jēdzienam «pārvaldīšana», nekustamā īpašuma profesionāļu vidū pastāv viedoklis, ka «pārvaldīšana» un «apsaimniekošana» ir jāskata kopsakarā, jo šie jēdzieni ietver gan pārvaldīšanas tiesību saturu, gan arī pasākumu realizāciju dzīvojamās mājās un tām piesaistītajās teritorijās.

3 Likums «Par dzīvokļa īpašumu» (pieņemts 28.09.1995) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 157, 1995. gada 12. oktobris.

4 V/A «Mājokļu aģentūra» 2004. Metodiskie norādījumi dzīvojamo māju pārvaldīšanai un apsaimniekošanai // <http://www.bema.gov.lv/Portals/MajoklisPortals/WEB-INF/classes/Index?call=tree&processaction=opennode&node=121314> (resurss apskatīts 04.01.2010).

5 Turpat.

6 Korterihistuseadus, Vastu vöetud 27. 06. 1995. a seadusega (RT I 1995, 61, 1025), jõustunud 3. 08. 1995.ss// (resurss apskatīts 03.12.2009).

Raugoties uz to, ko šīs darbības sevī ietver, var secināt, ka pārvaldīšana tiek veikta, realizējot dzīvojamās mājas apsaimniekošanu. Turklāt šo darbību kopums ir jārealizē dzīvokļu īpašniekiem, pieņemot lēmumus pārvaldīšanas ietvaros, tādējādi nodrošinot māju uzturēšanu, tehniskā stāvokļa uzlabošanu un mājokļa dzīves cikla pagarināšanu.

Pārvaldnieka izglītība

Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā ir vairākas novitātes. Viena no tām – pārvaldnieka izglītības prasība, jo, attīstoties dzīvojamajam fondam Latvijā, tiek sekmēta investīciju piesaistīšana valstī, kas noteikusi pieaugošu pieprasījumu pēc kvalificētiem un diplomētiem profesionāļiem nekustamā īpašuma jomā. Likums paredz prasību gadījumos, kad tiek pārvaldīta savā īpašumā esoša dzīvojamā māja, iegūt trešo profesionālās dzīvojamo māju pārvaldīšanas kvalifikācijas līmeni, turpretim pārvaldniekiem, kas veic citu īpašumā esošu dzīvojamo māju pārvaldīšanu, – ceturto profesionālās kvalifikācijas līmeni. Profesionālo kvalifikāciju apliecinošs dokuments nav nepieciešams viendzīvokļa mājas pārvaldītājam, kā arī tad, ja daudzdzīvokļu mājas kopējā platība ir mazāka par 1500 m² un to pārvalda īpašnieks.

Jaunais likums ievieš dzīvojamās mājas pārvaldnieka amatu, kas būs kā starpnieks starp mājas vai privatizētā dzīvokļa īpašnieku un apsaimniekošanas pakalpojumu sniedzēju. Daudzdzīvokļu mājas pārvaldniekam būs nepieciešama profesionālā izglītība, un viņam būs jāreģistrējas. Tas nozīmē, ka ikvienai personai, kura vēlas strādāt šajā arodā, ir jāiegūst dokumentāls apliecinājums par savām teorētiskajām un praktiskajām zināšanām.

Patlaban daudzu namu apsaimniekotāju vidū strādājošajiem nav atbilstošas augstākās profesionālās izglītības. Lai ar likuma stāšanos spēkā šie cilvēki nezaudētu darbu un spētu pielāgoties jaunajām prasībām, likumā paredzēts, ka attiecīgās zināšanas būs iespējams apliecināt dokumentāli līdz 2011. gada 31. decembrim. Pēc šā datuma bez atbilstoša diploma darboties likums vairs neļaus. Turklāt jau no 2010. gada 1. janvāra tiem pārvaldniekiem, kuri gribēs slēgt jaunus pilnvarojuma līgumus par namu pārvaldīšanu, būs nepieciešama profesionāla namu pārvaldnieka izglītība.

Lai gan likums paredz pārejas laiku šai jaunajai prasībai, to būs diezgan grūti ieviest reālajā dzīvē, jo, lai iegūtu izglītību, pēc šā brīža izglītības iestāžu mācību programmu piedāvājuma, ir nepieciešami vismaz 2,5 gadi. Patlaban ir vairākas izglītības iestādes, kuras piedāvā iegūt pārvaldnieka izglītību, bet tas var būt nepietiekami, lai spētu nodrošināt nekustamā īpašuma tirgū darbojošos uzņēmumu vajadzības. Un, lai gan, beidzoties pārejas periodam,

būs noteikts skaits absolventu ar profesionāla pārvaldnieka izglītību, jāņem vērā, ka arī šīs profesijas ieguvēji ne visi ies strādāt savā jauniegūtajā amatā. Tas nozīmē, ka tik īsā periodā nebūs iespējams visus apsaimniekošanas uzņēmumus nodrošināt ar darbiniekiem, kuri ieguvuši nepieciešamo izglītību.

Kā izglītības prasības vērtē speciālisti? Piemēram, Rīgas Tehniskās universitātes Inženierekonomikas un vadības fakultātes Būvuzņēmējdarbības un nekustamā īpašuma ekonomikas institūta direktore, profesore Ineta Geipele komentē, ka šis likums sakārtos īpašumu apsaimniekošanu, ļaus namu pārvaldīšanā darboties tikai speciālistiem ar atbilstošu augstāko izglītību. I. Geipele uzsver, ka ikvienā biznesā, ikvienā uzņēmējdarbībā, arī valsts pārvaldē, primārā nepieciešamība ir zināšanas par ekonomiku, uzņēmējdarbību, vadīšanu un organizēšanu.⁷ Tā kā nekustamā īpašuma apsaimniekošana un pārvaldīšana ir saistīta gan ar būvniecības, enerģētikas un arhitektūras jomu, gan arī inženierkomunikācijām, tad ar ekonomikas un menedžmenta zināšanām vien apsaimniekotājam nepietiek. Līdz ar to apsaimniekotājiem ir nepieciešamība pēc tādas izglītības, kurā būtu sabalansētas vairākas zinātņu nozares. Savukārt Juridiskās koledžas direktors Tālavis Jundzis uzskata, ka izglītība ir dzīves stabilitātes un pārmaiņu iespēja.⁸

Profesionāla izglītība dzīvojamo māju pārvaldniekiem ir tikai viena no daudzajām prasībām, kas izriet no likuma, bet, kā atzīst daudzi no šajā jomā strādājošiem, – ļoti būtiska. Latvijas Namu pārvaldītāju un apsaimniekotāju asociācijas valdes priekšsēdētājs Ģirts Beikmanis, kurš ir arī viens no lielākiem apsaimniekotājiem Vidzemē, uzskata, ka šis likums beidzot viesīs skaidrību un sakārtotību dzīvojamo māju apsaimniekošanā, kur kā būtisku un vajadzīgu prasību atzīst arī obligātās izglītības nepieciešamību.⁹

Vēl pirms trim gadiem pilnvērtīgu diplomu šajā nozarē iegūt nebija iespējams – pastāvēja tikai kursi. Turpretim Eiropas un arī visas pasaules prakse rāda, ka nekustamo īpašumu nozares profesionāļiem izglītība ir jāiegūst augstākajā mācību iestādē. Kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā vietējais nekustamo īpašumu tirgus kļuvis arvien atvērtāks ārzemju investoriem un līdz ar to šis jautājums kļūst arvien aktuālāks.

2004. gadā tika izstrādāti un Izglītības ministrijā apstiprināti Profesiju standarti, kas ir tieši saistīti ar nekustamā īpašuma apsaimniekošanu. Tie ir: namu pārzinis (3. līmenis), namu pārvaldnieks (4. līmenis) un nekustamā īpašuma ekonomists (5. līmenis). Jau līdz Dzīvojamo māju pārvaldī-

7 Geipele I. Jaunais likums sakārtos īpašumu apsaimniekošanu // http://www.latmls.lv/data/file/1_Geipele_%20Jaunais%20likums%20sak%C4%81rtos%20%C4%ABpa%C5%A1umu%20apsaimnieko%C5%A1anu.pdf (resurss apskatīts 25.12.2009).

8 T. Jundzis, seminārs «Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums», Rīga, 2009.

9 Ģ. Beikmanis, seminārs «Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums», Valmiera, 2009.

šanas likuma apstiprināšanai bija personas, kuras izvēlējās kādu no piedāvātajām izglītības iespējām. Piemēram, lai iegūtu 3. līmeņa izglītību, bija iespēja apmeklēt privāto kompāniju un nevalstisko organizāciju piedāvātos kursus. Tas liecina par to, ka interese par šo izglītību ir bijusi jau pirms Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma pieņemšanas un stāšanās spēkā. Šo cilvēku interese par mācībām apliecina – profesionāla izglītība nekad nevar būt par lieku, arī tad, ja aiz muguras ir liela dzīves pieredze un zināšanu apjoms. Lai sniegtu konkurētspējīgu pārvaldīšanas un apsaimniekošanas pakalpojumu, jebkura veida zināšanu papildināšana vienmēr būs tikai ieguvums – gan zināšanu guvējam, pārvaldniekam, gan pakalpojuma saņēmējam – dzīvokļu īpašniekam un citiem dzīvojamo telpu lietotājiem.

Jaunās prasības pēc izglītības ir radījušas gan pozitīvas, gan arī virkni negatīvu emociju. Atsauksmes par izglītību ir dažādas. Piemēram, Latvijas Nekustamā īpašuma pārvaldnieku asociācijas prezidents Vitolds Peipiņš šo likuma regulējumu skaidro šādi: «Jaunais likums pēc būtības ir daļēja atbilde uz ekonomikas ministra A. Kampara uzdoto jautājumu: kāpēc ir novērojama Latvijas iedzīvotāju pasivitāte ES struktūrfondu izmantošanā? Saskaņā ar LR CL 927. panta nosacījumiem dzīvokļu īpašnieki var izvēlēties, kā pārvaldīt un apsaimniekot savu kopīpašumu. Pēc jaunā likuma pieņemšanas dzīvokļu īpašnieki nevarēs brīvi pārvaldīt un apsaimniekot savu īpašumu, tagad viņi to darīt varēs tikai tad, kad būs ieguvuši profesionālo izglītību dzīvojamo māju pārvaldīšanas jomā (vismaz trešais profesionālās kvalifikācijas līmenis). Situācijā, kad ir nesakārtota uzņēmējdarbības vide un neskaidri spēles noteikumi, dzīvokļu īpašnieki nesteidzas uzņemties atbildību par savu īpašumu, nesteidzas to sakārtot, nesteidzas izmantot ES palīdzības struktūrfondu palīdzību. Pie šiem apstākļiem vēl viena papildu birokrātiska norma, kas nobremzē dzīvokļu īpašnieku jau tā noplakušo aktivitāti pārņemt īpašumu. Jaunais likums izvirza formālas un obligātas prasības dzīvojamo māju pārvaldniekiem un arī pašiem īpašniekiem par profesionālās izglītības iegūšanu dzīvojamo māju pārvaldīšanas jomā.»¹⁰

Kādas prasības ir citās valstīs pēc šāda veida izglītības? Piemēram, Polijā un Lietuvā pārvaldnieku sertificēšana ir obligāta. Polijā sertifikāciju veic Finanšu ministrija un nekustamā īpašuma pārvaldniekiem tiek noteikta prasība pēc bakalaura līmeņa izglītības. Vācijā un Austrijā paredzēta prasība pēc augstākās izglītības.¹¹

10 Peipiņš, V. Dzīvojamo māju pārvaldīšanas un apsaimniekošanas muklājs // <http://www.diena.lv/lat/politics/viedokli/dzivojamo-maju-parvaldisanas-un-apsaimniekosanas-muklajs> (resurss apskatīts 03.12.2009).

11 Diskusija konferencē «Nekustamā īpašuma pārvaldīšana – XXI gadsimta iezīmes un attīstības virzieni dažādās Eiropas valstīs», Rīga, 2008. gada 17. oktobrī.

Protams, pastāv arī pretēja prakse, kad pārvaldnieku sertificēšana tiek veikta pēc brīvprātības principa. Piemēram, Somijā un Igaunijā pārvaldnieku izglītības prasības regulē brīvā tirgus ekonomika, nevis valsts piespiedu mehānisms. Kā uzskata Igaunijas Namu apsaimniekošanas asociācijas valdes priekšsēdētājs, nav nepieciešamas obligātas prasības pārvaldnieku izglītībai, ir jāmeklē atbilstošais profesionālis savas dzīvojamās mājas pārvaldīšanai.¹²

Apkopojot visu iepriekš minēto attiecībā uz izglītības prasībām, nēgribētos tomēr piekrist V. Peipiņam, ka šā likuma norma ir solis atpakaļ, nevis solis uz priekšu, lai sakārtotu pārvaldīšanas tirgus nišu. Pārvaldnieka izglītības ieguves iespēja Latvijas tirgū liks palielināties konkurencei šajā nozarē, kā arī dos stimulu apsaimniekošanas kvalitātes līmeņa paaugstināšanai. Ikvienā biznesā primārā nepieciešamība ir zināšanas par ekonomiku, uzņēmējdarbību, vadīšanu un organizēšanu. Tā kā nekustamā īpašuma apsaimniekošana un pārvaldīšana ir saistīta gan ar būvniecības, enerģētikas, gan arī ar inženierkomunikācijas jomu, apsaimniekotājam ar ekonomikas un menedžmenta zināšanām vien nepietiek, līdz ar to viņam ir nepieciešamība pēc tādas izglītības, kurā būtu sabalansētas vairākas zinātņu nozares.

Obligātās minimālās pārvaldīšanas darbības

Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma būtiska novitāte ir arī tā 6. pants, kurā noteiktas obligātās minimālās pārvaldīšanas darbības, kuras Latvijas likumdošanā tiek reglamentētas pirmo reizi. Likuma 6. pants regulē, ka obligāti veicamās pārvaldīšanas darbības ir:

- dzīvojamās mājas uzturēšana (fiziskā saglabāšana) atbilstoši normatīvo aktu prasībām – sanitārā apkope; apkures, aukstā ūdens un kanalizācijas nodrošināšana, kā arī sadzīves atkritumu izvešana; dzīvojamās mājas, tajā esošo iekārtu un komunikāciju apsekošana, tehniskā apkope un kārtējais remonts; dzīvojamai mājai kā vides objektam izvirzīto prasību izpildes nodrošināšana; dzīvojamās mājas energoefektivitātei izvirzīto minimālo prasību izpildes nodrošināšana;
- pārvaldīšanas darba plānošana, organizēšana un pārraudzība – pārvaldīšanas darba plāna, tajā skaitā uzturēšanai nepieciešamo pasākumu plāna, sagatavošana; attiecīgā gada budžeta projekta sagatavošana; finanšu uzskaites organizēšana;

12 Diskusija konferencē «Nekustamā īpašuma pārvaldīšana – XXI gadsimta iezīmes un attīstības virzieni dažādās Eiropas valstīs», Rīga, 2008. gada 17. oktobrī.

- dzīvojamās mājas lietas uzraudzīšana;
- līguma par piesaistītā zemesgabala lietošanu slēgšana ar zemesgabala īpašnieku;
- informācijas sniegšana valsts un pašvaldību institūcijām.¹³

Šis vispārīgais darbību uzskaitījums ir vērtējams pozitīvi, jo tas sniedz atbildi, kādas darbības obligāti ir iekļaujamas māju pārvaldīšanā un kas ir jāveic ikvienam dzīvojamās mājas īpašniekam, kopīpašniekam un pārvaldniekam. Turklāt, lai tas tiktu nodrošināts kvalitatīvi, Ekonomikas ministrija izstrādās virkni normatīvo aktu, kas «aizpildīs caurumus» likumdošanā, kuri patlaban ir radušies tāpēc, ka daudzi no iepriekšējos gados darbošajiem normatīviem vairs nav spēkā, bet jauni to vietā arī nav izdoti, kas reizēm ir kā strīdus un konflikta iemesls starp pakalpojuma sniedzēju un pakalpojuma saņēmēju.

Līdz šim normatīvie akti nenoteica minimālās prasības dzīvojamās mājas uzturēšanai un saglabāšanai, kā arī dzīvojamo māju pārvaldīšanas procesā iesaistīto personu tiesības, pienākumus un atbildību. Līdz ar to dzīvojamo māju apsaimniekošana daudzos gadījumos tiek veikta sliktā kvalitātē, kas atsevišķos gadījumos rada draudus arī cilvēkiem un apkārtnijai videi (savlaicīgi neveikts mājas remonts, nav ievēroti ugunsdrošības noteikumi u. c.).

Mājas lieta

Trešā novitāte – mājas lieta. Ikvienai dzīvojamajai mājai līdz 2011. gada 31. decembrim būs jāiekārto mājas lieta, kurā būs mājas pamatdokumenti – zemesgrāmatu un dzīvokļa īpašuma inventarizācijas akti, mājai piesaistītā zemesgabala robežu plāns un līgums par piesaistītā zemesgabala lietošanu. Tāpat lietā glabāsies mājas īpašnieka, valsts dzīvojamās mājas valdītāju un dzīvokļu īpašnieku saraksts un mājas tehniskā pase, kā arī ar pārvaldīšanu saistītie dokumenti – mājas pārvaldīšanas līgums, dzīvokļu īpašnieku izveidoto biedrību, kapitālsabiedrību vai kooperatīvo sabiedrību statūti, mājas īpašnieka pieņemtie lēmumi un citi dokumenti. Mājas lieta glabāsies pie mājas īpašnieka, bet, ja mājai būs vairāki īpašnieki, – pie mājas pārvaldnieka.¹⁴

Mājas lieta sastāv no četrām sadaļām.

1. sadaļā ietverti mājas pamatdokumenti, kas ietver Zemesgrāmatas aktu, kadastrālās uzmērīšanas lietu, piesaistītā zemes gabala robežu plānu

13 Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums (pieņemts 04.06.2009) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96, 2009. gada 19. jūnijs.

14 Turpat.

un ziņas par zemes īpašnieku, kā arī mājas pārvaldīšanas pieņemšanas / nodošanas aktus.

2. sadaļa ir tehniskā dokumentācija, kuras sastāvā ir mājas tehniskā pase (un / vai tehniskā apsekojuma slēdziens), projektu dokumentācija, energosertifikāts, energoplāns un energoaudita pārskats.

3. sadaļa apkopo visus ar pārvaldīšanu saistītos lietvedības dokumentus, kas ietver Dzīvokļu īpašnieku biedrības un Dzīvokļu īpašnieku kooperatīvās sabiedrības statūtus vai pārvaldīšanas līgumu, pārvaldīšanas un apsaimniekošanas gada plānus, atskaites, finanšu pārskatus, pārvaldīšanas un apsaimniekošanas līgumus ar dzīvokļu īpašniekiem, īres un nomas līgumus, dzīvokļu īpašnieku kopsapulču protokolus un lēmumus, līgumus ar pakalpojumu piegādātājiem, mājas monitoringu.

4. sadaļa sniedz informāciju par dzīvokļu īpašniekiem / īrniekiem, proti, informāciju par dzīvokļa īpašniekiem, dzīvoklī deklarētajām personām, to personas datiem, kā arī par dzīvokļa īpašnieku / īrnieku maiņu.

Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma projekta 7. panta 1. daļā paredzēts, ka dzīvojamās mājas pārvaldīšanas darbību nodrošināšanai katrai dzīvojamai mājai iekārtojama dzīvojamās mājas lieta, kurā esošos datus pārmaiņu gadījumā aktualizē dzīvojamās mājas īpašnieks vai dzīvojamās mājas pārvaldnieks.

Mājas lieta palīdzēs sakārtot mājas dokumentāciju, veikt kvalitatīvu visas dokumentācijas, kā arī pārvaldīšanas darbību uzskaiti, bet pārvaldnieka maiņas gadījumā vai gadījumā, kad īpašnieki paši izlems māju apsaimniekot, būs atvieglināts mājas dokumentācijas nodošanas process.

Tas būs dokumentu kopums, kurā fiksēts viss pārvaldīšanas process, kā arī mājai nepieciešamo darbu plāns, īpašnieku kopsapulču lēmumi, pakalpojumu piegādes līgumu nosacījumi, informācija par nomniekiem. Lieta būs dokuments, kas jānodod nākamajam pārvaldniekam kopā ar citām lietām, kas iegādātas par īpašnieku līdzekļiem. Tādējādi, pārņemot darbu, jaunajam pārvaldniekam būs pieejama visa informācija par padarīto, plānoto, uzņemtajām saistībām u. c. informācija, kas svarīga pārvaldīšanai.

Pārvaldīšanas līgums

Jaunais likums arī ietver normas, kas nosaka, kādā veidā dzīvokļu īpašnieki nodod pārvaldīšanas tiesības pārvaldniekam (apsaimniekotājam), kas var būt gan fiziska, gan juridiska persona. Izvēle paliek dzīvokļu īpašnieku ziņā. Likumā noteikts, ka līgums tiek slēgts rakstveidā, noslēdzot pārvaldīšanas līgumu. Likuma 11. pants nosaka, ka pārvaldīšanas

tiesiskajās attiecībās, ciktāl tās neregulē Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums, piemērojami Civillikuma noteikumi par pilnvarojuma līgumu. Likums paredz pārvaldīšanas līguma subjektus, nosacījumus, piemēram, termiņus un kārtību, kādā sniedzams pārskats par pārvaldīšanas uzdevuma izpildi, kurā ietilpst pārskats par pārvaldnieka rīcībā nodoto finanšu līdzekļu izlietojumu, ar pārvaldīšanas uzdevuma izpildi saistīto pārvaldīšanas izdevumu apmērs, to noteikšanas un maksāšanas kārtība, kā arī pārvaldnieka atbildības apjoms un iestāšanās brīdis.

Pārvaldīšanas līguma būtība ir iestrādāta ar mērķi veicināt dzīvojamo māju pārvaldīšanas procesa efektivitāti. Likums regulē pilnvarojuma izstrādes nosacījumus, piemēram, pārvaldīšanas uzdevuma nodošanu pārvaldniekam, vienojoties ar dzīvokļu īpašniekiem. Pārvaldnieka kompetences apjoms tiks noteikts pārvaldīšanas līgumā. Lai panāktu, ka līguma izstrādes un slēgšanas process notiktu kvalitatīvi, iekļaujot tur abu pušu pienākumus, tiesības un atbildību, Ekonomikas ministrija izstrādās tipveida pārvaldīšanas līgumu.

Piespiedu pārvaldnieks

Jaunais likums regulēs arī darbības, kad dzīvokļu īpašnieks nevēlēsies uzņemt pienākumu par sava īpašuma uzturēšanu. Pašvaldība ir tiesīga iecelt dzīvojamajai mājai norīkoto pārvaldnieku šajā likumā noteiktajā kārtībā, ja dzīvojamās mājas īpašnieks neveic dzīvojamās mājas pārvaldīšanu vai nav uzdevis to veikt pārvaldniekam un tā rezultātā var tikt radīts apdraudējums cilvēku dzīvībai, veselībai, drošībai, īpašumam vai videi.

Priekšnosacījumi norīkotā pārvaldnieka iecelšanai noteikti likuma 21. pantā – ja ir konstatēts fakts, ka dzīvojamajā mājā netiek veiktas pārvaldīšanas darbības (vai kāda no tām) un tā rezultātā tiek radīts apdraudējums, dzīvojamās mājas īpašniekam pēc fakta konstatēšanas tiek nosūtīts rakstveida paziņojums, kurā norādīts termiņš, kādā novēršams apdraudējums, izteikts brīdinājums par norīkotā pārvaldnieka iecelšanu apdraudējuma nenovēršanas gadījumā, kā arī konstatēts, ka brīdinājumā norādītajā termiņā apdraudējums vai apstākļi, kas var radīt apdraudējumu, nav novērsti un īpašnieks nav arī uzsācis nekādus pasākumus, lai to novērstu.¹⁵

Pašvaldības lēmums par norīkotā pārvaldnieka iecelšanu ir administratīvais akts. Tajā norāda apdraudējuma vai iespējamā apdraudējuma novēršanas termiņu, pārvaldīšanas uzsākšanas dienu, pārvaldnieka kom-

15 Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums (pieņemts 04.06.2009) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96, 2009. gada 19. jūnijs.

petenci, obligāto izdevumu apmēru un to atlīdzināšanas kārtību pārvaldāmajā mājā, pārvaldniekam noteikto atlīdzību, kā arī amatpersonu, kura uzrauga norīkotā pārvaldnieka darbību. Pašvaldības lēmumu var pārsūdzēt Administratīvajā rajona tiesā. Pieteikuma iesniegšana tiesā neaptur lēmuma darbību.

Norīkotā pārvaldnieka pienākums ir pašvaldības lēmumā norādītajā termiņā novērst dzīvojamai mājai esošo vai iespējamo apdraudējumu un veikt obligāti veicamās pārvaldīšanas darbības. Ja dzīvojamā māja nav sadalīta dzīvokļa īpašumos, dzīvojamās mājas telpu īrniekiem un nomniekiem ir pienākums atlīdzināt norīkotajam pārvaldniekam pašvaldības lēmumā noteiktos obligātos izdevumus atbilstoši to lietošanā esošo telpu platībai, kā arī maksu par pakalpojumiem, kas saistīti ar attiecīgās telpas lietošanu. Norīkotais pārvaldnieks arī sniegs ar dzīvojamās mājas pārvaldīšanu saistīto informāciju citām iestādēm.

Īpašnieka kompetence norīkotā pārvaldnieka darbības laikā tiek ierobežota. Norīkotā pārvaldnieka darbības laikā dzīvojamās mājas īpašnieks nav tiesīgs veikt tās pārvaldīšanas darbības, kuras ir norīkotā pārvaldnieka kompetencē. Par norīkotā pārvaldnieka darbības laiku uzskatāms laika posms no pašvaldības lēmumā norādītās pārvaldīšanas uzsākšanas dienas līdz dienai, kad stājies spēkā pašvaldības lēmums par norīkotā pārvaldnieka atcelšanu. Ne vēlāk kā triju darba dienu laikā pēc norīkotā pārvaldnieka iecelšanas mājas īpašniekam ir pienākums nodot norīkotajam pārvaldniekam tos ar dzīvojamās mājas pārvaldīšanu saistītos dokumentus – mājas lietu, kā arī viņa rīcībā esošos finanšu un materiāltehniskos resursus –, kuri attiecas uz norīkotā pārvaldnieka kompetenci.

Turklāt norīkotā pārvaldnieka iecelšanas gadījumā dzīvojamās mājas īpašniekam ir pienākums pašvaldībai atlīdzināt:

- 1) obligātos izdevumus;
- 2) izdevumus, kas pašvaldībai radušies, novēršot apdraudējumu vai iespējamo apdraudējumu;
- 3) atlīdzību norīkotajam pārvaldniekam par pārvaldīšanu.¹⁶

Teorētiski šī aktivitāte varētu stimulēt aktīvāk sākt darboties dzīvokļa īpašuma pārvaldīšanā tos dzīvokļu īpašniekus, kas šobrīd ēku pārvaldīšanai un kvalitatīvai uzturēšanai nepievērš pienācīgu uzmanību. Praktiskā aspektā – pagaidām nav izstrādāta sistēma, kā konstatēt gadījumu, kad ir nepieciešams norīkot piespiedu pārvaldnieku, un kā praktiski pašvaldība šo pakalpojumu nodrošinās.

16 Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums (pieņemts 04.06.2009) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96, 2009. gada 19. jūnijs.

Likumā neiekļautās problēmas

Lai arī jaunais Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums regulēs daudzas darbības, kuras līdz šim bija mūsu likumdošanā nepilnīgas, vēl paliek virkne problēmu, kas var kavēt kvalitatīvu ēku pārvaldīšanu un apsaimniekošanu. Piemēram – ēku zemā projektēšanas kvalitāte. Jaunie projekti, kas ir arhitektoniski moderni, ir celti no stikla fasādes, kuru nav iespējams nomazgāt, ēkas tiek būvētas bez lietus tehnēm utt. Šīs problēmas ēkas lietošanas laikā ir jārisina pārvaldniekam, izmantojot dzīvokļu īpašnieku naudu. No minētajām problēmām izriet nākamā: šīm darbībām nepieciešams dzīvokļu īpašnieku akcepts, taču iedzīvotāju kopsapulces ir pierādījušas sevi kā neefektīvu lēmumu pieņemšanas veidu.

Pēdējos gados starp profesionāliem apsaimniekotājiem tiek runāts, ka likumdošanā vajadzētu iestrādāt obligātu prasību – daudzdzīvokļu nama uzkrājumu fonda veidošanu, ko varētu izlietot, piemēram, avāriju likvidēšanai vai remontiem. Bet pagaidām šāda likuma norma vēl nav iestrādāta nevienā no normatīvajiem aktiem, kas regulētu namu pārvaldīšanu.

Bet kā galvenā problēma pēdējā gada laikā tiek minēta zemā iedzīvotāju maksātspēja. Kompānijas «Nira Fonds» viceprezidents Eduards Krūmiņš uzskata, ka galvenā namu apsaimniekošanas problēma ir iedzīvotāju parādi. Piemēram, ja mājā kaut 5% mājokļu īpašnieku laikus nenorēķinās ar apsaimniekotāju, tam nākas piemaksāt no savas jeb, precīzāk, apsaimniekošanas uzņēmuma kabatas. Ja valsts līmenī netiks atrisināts jautājums par parādu piedziņu, augot parādiem, šis burbulis (tāpat kā kredīti) var uzsprāgt. Tai būtu jānotiek saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanas kārtībā, kā to paredz Civilprocesa likuma 50. nodaļa. Šis un citi jautājumi ir jārisina steidzamības kārtībā, jo sekas var būt ļoti nepatīkamas.¹⁷ Šī aktuālā problēma par parādu piedziņas kārtību būtu jārisina iespējami ātrāk, jo negatīvās sekas skars ne tikai pārvaldniekus, bet arī daudzdzīvokļu māju iedzīvotājus, kuri var palikt bez komunālajiem pakalpojumiem, kā arī pašvaldību uzņēmumus (komunālo pakalpojumu sniedzējus), kuriem būs jānoraksta ļoti lieli zaudējumi. Tas viss var novest arī pie tā, ka liela daļa no tirgū esošajiem dzīvojamā fonda pārvaldniekiem sāks pieteikt maksātnespēju. Ja iestāsies šādas negatīvas sekas, tad arī Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums nedos cerēto uzlabojumu dzīvojamo māju pārvaldīšanas jomā un māju dzīves cikls krasi samazināsies.

17 Konference «Nekustamā īpašuma pārvaldīšana un apsaimniekošana krīzes laikā» // <http://lv.lv/index.php?menu=doc&sub=&id=199251> (resurss apskatīts 25.12.2009).

Secinājumi

Nekustamais īpašums ir nacionāla bagātība, un tā dzīves cikla pagarināšana, īpašuma lietotāju komforta līmeņa nodrošinājums ir galvenie pārvaldīšanas un apsaimniekošanas uzdevumi, kuri jārisina gan pašiem ēku īpašniekiem, gan arī to lietotājiem.

Likuma nepieciešamību nosaka tas, ka nav normatīvo aktu, kas regulētu dzīvojamo māju pārvaldīšanas kārtību, un normatīvie akti nenosaka minimālās prasības dzīvojamās mājas uzturēšanai un saglabāšanai, kā arī nenosaka dzīvojamo māju pārvaldīšanas procesā iesaistīto personu tiesības, pienākumus un atbildību.

Obligātās pārvaldīšanas darbības kā prasība Latvijas likumdošanā tiek reglamentētas pirmo reizi. Tas nozīmē, ka ar likumu tiek uzlikts pienākums rūpēties par ēkas sanitāro apkopi, siltā un aukstā ūdens piegādi, sadzīves atkritumu izvešanu un kopīpašuma uzturēšanu.

Nepienācīgas pārvaldīšanas gadījumā pašvaldībai būs tiesības rīkoties – norīkot piespiedu pārvaldnieku: uz laiku ieceltu dzīvojamās mājas pārvaldnieku, kas veic noteiktas pārvaldīšanas darbības šajā mājā, līdz tās īpašnieks nodrošina mājas pārvaldīšanu normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā.

Šis likums ir ļoti vajadzīgs un nepieciešams, jo, pirmkārt, tiks paaugstināta dzīvojamo māju pārvaldīšanas kvalitāte, otrkārt, tiks sakārtotas mājas īpašnieku un pārvaldnieku attiecības, procesā iesaistīto personu tiesības, pienākumi un atbildība, treškārt, tiks reglamentēta mājas dokumentācija. Šis likums būs par pamatu, lai tiktu izstrādāti vairāki ar mājas pārvaldīšanu saistīti normatīvie akti.

Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumu gaidīja liela daļa nekustamā īpašuma nozarē strādājošo – ar cerību, ka tas sakārtos daudzas lietas, kas skar šo nozari. Jādomā, ka cerības, kuras liktas uz šā likuma stāšanos spēkā, attaisnosies un nekustamā īpašuma apsaimniekošanas jomā tiks panākta kvalitātes uzlabošanās un tiks nodrošināta ēku ilgtspējība.

Lai pēc iespējas ilgāk pagarinātu mājas dzīves ciklu un nodrošinātu ikviena nama iedzīvotāja komfortu (labklājību), ir nepieciešams īpašumu nodrošināt ar kvalitatīviem pārvaldīšanas un apsaimniekošanas pakalpojumiem, pareizi organizēt māju uzturēšanu – regulāru un kvalitatīvu piegulošās teritorijas apsaimniekošanu, elementu un inženierietaišu tehnisko apkopi un veikt savlaicīgu kārtējo kapitālo remontu vai renovāciju.

*Indra Ābele*Zinātniskā vadītāja: *Mg. iur. Alda Malnača*

BĀRIŅTIESAS KOMPETENCE BĒRŅU TIESĪBU AIZSARDZĪBĀ

Ievads

Bērnu tiesību un interešu aizsardzība ir katras attīstītas valsts prioritāte, jo bērni ir valsts nākotnes pamatā. Bērni ir neaizsargātākā valsts sabiedrības daļa, jo viņi nespēj paši sevi aizsargāt, tāpēc viņiem vajadzīga īpaša aizsardzība un gādība. Bērna tiesību aizsardzību nodrošina bērna vecāki, bet, ja bērns ir bārenis vai vecākiem atņemtas aprūpes vai aizgādības tiesības, to veic bērna adoptētāji, aizbildņi, audžuģimenes, ilgstošas sociālās aprūpes vai rehabilitācijas institūcijas.

Latvijas Republikā bērnu interešu nodrošināšanu savas kompetences ietvaros veic bāriņtiesas saskaņā ar Latvijas Republikas izdotajiem normatīvajiem aktiem. Bāriņtiesa ir novada vai republikas pilsētas pašvaldības izveidota aizbildnības un aizgādības iestāde.¹ Atbilstoši likuma «Par pašvaldībām» 15. panta 8. punktam viena no autonomām pašvaldības funkcijām ir gādāt par aizgādību, aizbildnību, adopciju un bērnu personisko un mantisko tiesību un interešu aizsardzību attiecīgajā administratīvajā teritorijā.²

Rakstā analizēti ar bāriņtiesas darbu saistītie un bāriņtiesas darbības regulējošie normatīvie akti, konstatējot vairākas nepilnības normatīvajos aktos, kas nodrošina bērna tiesību ievērošanu un aizsardzību, un iesakot grozījumus tiesību normu pilnveidošanai.

Bāriņtiesas izveidošana

Civilizācijas attīstībā aizbildnības tiesību uzdevums ir mainījies, bet to pirmsākumi atrodami jau romiešu tiesībās. Attiecības starp vecākiem un bērniem romiešu tiesībās noteica tēva vara – *patria potestas*. Tēva vara beidzās ar viņa nāvi un līdz ar to beidzās patriarhālā ģimene. Tās vietā

1 *Juridiski terminoloģiskā, skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: P&K, 2001, 29. lpp.

2 Vanags E., Vilka I. *Pašvaldību darbība un attīstība*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2005, 136. lpp.

dēli kā patstāvīgi tiesību subjekti – *personae sui iuris* – nodibināja savas ģimenes un tēva atstāto mantu sadalīja savā starpā kā mantojumu. Mazgadīgajiem un sievietēm iecēla aizbildņus.

Pamazām tēva vara mazinājās un nostiprinājās nepilngadīgo bērnu interešu prioritāte, kā rezultātā tika dibinātas speciālas iestādes, kuras veica aprūpi pār bērniem, kontrolēja viņu personisko un mantisko interešu ievērošanu.³

Aizbildnība Romas Valsts likumos, rūpējoties par bāreņiem, pirmo reizi tika dokumentēta mūsu ēras sākumā – 96. gadā, kad valdnieks Marks Kokejs Nerva Romā ieviesa dažas reformas un nodibināja īpašu aizbildnības fondu, kura procenti tika izmantoti bāreņu audzināšanai.

Ievērojama nozīme pilsoņu tiesību vēsturē bija Lielajai Franču revolūcijai 1789. gadā un 1863. gadā notikušajam pilsoņu karam Amerikā, kas likvidēja verdzību. Šo demokrātisko attīstību ietekmē notika pārmaiņas cilvēka un arī nepilngadīga bērna tiesību ievērošanā. Tas pats attiecināms arī uz dzimtļaužu brīvīšanu Krievijā 19. gadsimta vidū. Krievijas impērijas 1889. gada tiesību reforma Latvijā paredzēja aizbildnības iestāžu izveidošanu. Reformas rezultātā jaunizveidotās bāriņu tiesas pilsētās un pagasta tiesas kļuva par aizbildnības un aizgādības iestādēm. Lietu piekritību pilsētu bāriņtiesām vai pagasta tiesām noteica pēc bērnu – bāreņu dzīvesvietas.

Pēc Latvijas inkorporēšanas Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvā 1940. gadā neizbēgama bija padomju tiesību ieviešana visās Latvijas tiesību nozarēs. Bāriņtiesas darbojās līdz 1941. gada 4. aprīlim, kad stājās spēkā Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (turpmāk tekstā – Latvijas PSR) Nolikums par aizbildnības un aizgādības iestādēm, kuru vēlāk nomainīja Latvijas PSR Ministru Padomes 1970. gada 30. decembra apstiprinātais Latvijas PSR aizbildnības un aizgādības iestāžu nolikums, un saskaņā ar šo nolikumu bāriņtiesas un pagasttiesas kā neatkarīgas Latvijas Republikas pašvaldību izveidotas aizbildnības un aizgādības iestādes padomju tiesvedības sistēmā tika likvidētas. Aizbildnības iestādes palika pie pašvaldību iestādēm.

Pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas kādu laiku vēl darbojās padomju aizbildnības un aizgādības iestādes, kuras turpināja kārtot lietas par bērna adopciju, aizbildnību un aizgādību. 1993. gada 1. septembrī stājās spēkā Civillikuma pirmā daļa «Ģimenes tiesības», kas kā aizbildnības un aizgādības iestādes atkal paredzēja bāriņtiesas un pagasttiesas. Likumā «Par bāriņtiesām un pagasttiesām» paredzēts ar 1996. gada

3 Birziņa L. *Romiešu tiesības*. Rīga: v/u «Poligrāfists», 1997, 51.–52. lpp.

1. martu sākt veidot jaunas aizbildnības un aizgādības institūcijas. Šā likuma pamatā bija 20. gadsimta 30. gadu normatīvie akti par bāriņtiesām un pagasttiesām, bet tie netika burtiski pārņemti – tika izveidots jauns likums.⁴

Bāriņtiesas funkcijas tika paplašinātas 2003. gada janvārī, kad stājās spēkā grozījumi Civillikuma «Ģimenes tiesību» daļā, kur, sākot ar likuma 146. pantu, tiek noteiktas bērnu un vecāku savstarpējās tiesības un pienākumi.

2007. gada 1. janvārī zaudēja spēku 1995. gada 6. novembrī Saeimā pieņemtais likums «Par bāriņtiesām un pagasttiesām» un stājās spēkā jaunais Bāriņtiesu likums, kas precizēja un papildināja bāriņtiesu kompetenci un darbības principus.⁵

2008. gadā Latvijā darbojās 510 bāriņtiesas⁶, bet sakarā ar 2008. gada 31. decembrī pieņemto «Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumu», pēc kura stāšanās spēkā Latvijā tika veikta teritoriāla reforma un izveidoti 109 novadi un 9 republikas pilsētas⁷, bāriņtiesu skaits, iespējams, ir samazinājies.

Bāriņtiesas kompetence aizgādības lietās

Civillikuma 177. pants paredz, ka bērns līdz pilngadības sasniegšanai atrodas vecāku aizgādībā. Aizgādība ir vecāku tiesību un pienākumu kopums, kas sastāv no vairākiem būtiskiem elementiem – tādiem kā rūpes par bērnu un viņa mantu un bērna pārstāvību viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās. Savukārt rūpes par bērnu sastāv no tādiem elementiem kā bērnu aprūpe, uzraudzība, rūpes par bērna mantu, tiesības noteikt dzīvesvietu. Kopā dzīvojoši vecāki bērna aizgādību īsteno kopīgi, šī kopīgā aizgādība turpinās arī tad, ja vecāki dzīvo šķirti. Ja mirst kāds no vecākiem, kura ikdienas aizgādībā atrodas bērns, vai arī viņam nav iespējams aizgādību īstenot, tad bērns pāriet otra vecāka ikdienas aizgādībā, izņemot gadījumu, kad bāriņtiesa bērna interesēs ieceļ viņam aizbildni saskaņā ar Civillikuma 178. pantu.⁸

4 *Rīgas bāriņtiesa. Atjaunotās Rīgas bāriņtiesas desmitgade*. Rīga, 2007, 9.–17. lpp.

5 Stalidzāne S. Ieskats pagasttiesas un bāriņtiesas attīstības vēsturē // www.aprinks.lv/arhivs/ (resurss apskatīts 18.05.2009).

6 Bāriņtiesu pārskats par darbu 2008. gadā analīze // <http://www.bm.gov.lv/lat/> (resurss apskatīts 07.08.2009).

7 Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums (pieņemts 31.12.2008) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202, 2008. gada 30. decembris, 1. un 2. pielikums.

8 Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības (pieņemts 28.01.1937) // *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 22/23 (1993. gada 10. jūnijs).

Par aizgādības tiesību atņemšanu bērna vecākiem lemj tiesa, taču bāriņtiesa lemj par aprūpes tiesību atņemšanu, atjaunošanu un, ja nav iespējams atjaunot aprūpes tiesības, – par prasības sniegšanu tiesā par aizgādības tiesību atņemšanu. Ikviens bērna interesēs ir svarīgi, ka bāriņtiesā savlaicīgi pieņem lēmumu par aprūpes tiesību atņemšanu vai atjaunošanu, jo no tā ir atkarīga bērna turpmākā aprūpe, taču nereti bāriņtiesas saskaras ar problēmu par lietu piekritību, kas ir par pamatu lietas izskatīšanas novilcināšanai.

Problēmu rada fakts, ka vecāks nav deklarējis savu dzīvesvietu un bāriņtiesai nav zināma viņa atrašanās vieta. Saskaņā ar Bāriņtiesu likuma 55. pantu lēmumu par bērna aprūpes tiesību atņemšanu vai atjaunošanu vecākiem pieņem bāriņtiesa, kuras darbības teritorijā ir deklarēta bērna vecāku dzīvesvieta vai faktiski dzīvo bērna vecāki.⁹ Raksta autore uzskata, ka Bāriņtiesu likuma 55. pants būtu jāpapildina, ieviešot 3. daļu, kurā paredzēts: ja vecāks nav deklarējis savu dzīvesvietu un bāriņtiesai nav zināma viņa atrašanās vieta, par bērna aprūpes tiesībām lemj tā bāriņtiesa, kuras darbības teritorijā ir deklarēta bērna dzīvesvieta, vai, ja bērnam nav deklarētās dzīvesvietas, lietu skata pēc bērna faktiskās dzīvesvietas.

Civillikuma 190.–197. pants reglamentē attiecības, kas rodas, vecākiem rūpējoties par bērna mantu, jo nepilngadīgo bērnu manta atrodas vecāku pārvaldībā. Vecāki pārvalda bērna mantu ar aizbildņa tiesībām un pienākumiem.

Bāriņtiesa saskaņā ar Bāriņtiesu likuma 21. pantu, aizstāvot bērna mantiskās intereses, lemj par atļauju pieņemt vai atraidīt bērna vārdā viņam piekritušo mantojumu, kā arī par bērnam piederošās mantas pārdošanu, mantojuma sadalīšanu. Bāriņtiesa lemj par bērna mantas (ja tās vērtība nepārsniedz 10 000 latu) atsavināšanu, ieķīlāšanu vai apgrūtināšanu ar citām lietu tiesībām.¹⁰

Bāriņtiesa saskaņā ar Bāriņtiesu likuma 21. panta 4. punktu pieņem lēmumu par bērnam piederošā nekustamā īpašuma (ja tā vērtība pārsniedz 10 000 latu) atsavināšanas, ieķīlāšanas vai apgrūtināšanas ar citām lietu tiesībām lietderīgumu. Bāriņtiesu likuma 52. pants paredz: ja bāriņtiesa, pieņemusi lēmumu par bērnam piederošā nekustamā īpašuma (ja tā vērtība pārsniedz 10 000 latu) atsavināšanu, ieķīlāšanu vai apgrūtināšanu ar citām lietu tiesībām, tad lieta jāiesniedz izšķiršanai tiesā. Par nekustamā īpašuma atsavināšanu, ieķīlāšanu vai apgrūtināšanu ar citām lietu tiesībām bērna interesēs lemj tiesa.

9 Bāriņtiesu likums (pieņemts 22.06.2006) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107, 2006. gada 7. jūlijs.

10 Turpat, 21. panta 1.–3. punkts.

Ņemot vērā tikko minēto, nav skaidrs, kāpēc pēc tam, kad bāriņtiesa pieņēmusi lēmumu par bērnam piederošā nekustamā īpašuma (ja tā vērtība pārsniedz 10 000 latu) atsavināšanu, ieķīlāšanu vai apgrūtināšanu ar citām lietu tiesībām lietderīgumu, papildus noslogo tiesu un vēlreiz lemj šo pašu jautājumu? Raksta autore uzskata, ka bērna interesēs būtu nepagarināt tiesas procesu, tādēļ likumdevējam ieteicams veikt grozījumus Bāriņtiesu likumā un svītrot 52. pantu, lai bāriņtiesa, aizstāvot bērna mantiskās intereses, varētu lemt visas ar bērnu mantu saistītās lietas, nenosakot bērna mantas vērtību.

Aizbildnība

Aizbildnību Latvijā nodibina pār nepilngadīgām personām, līdz tās sasniedz 18 gadu vecumu¹¹, kad bērns palicis bez vecāku aizgādības. Aizbildnis ir persona, kas iecelta, lai nodrošinātu bērna tiesību un interešu aizsardzību. Aizbildnis aizstāj savam aizbilstamajam vecākus, kā arī pārstāv bērnu personiskajās un mantiskajās attiecībās.¹² Par aizbildņiem vairākumā gadījumu kļūst vecvecāki, tuvākie radnieki, vecākie brāļi un māsas, bet bāriņtiesa var iecelt par aizbildni arī svešu cilvēku.

Civillikuma 245. pants nosaka, ka aizbildņa amats ir sabiedrisks amats, no kura neviens nevar atteikties bez likumiska iemesla. Civillikuma 246. pantā noteikti likumiskie atteikšanas iemesli: lasīt, rakstīt neprašana, vairāk nekā 60 gadu vecums, liela ģimene, nabadzība, slimība, valsts vai pašvaldības dienests, ar kuru grūti savienot aizbildņa pienākumus; bieža un ilga dienesta prombūtne vai tāds dzīvesvietas attālums, kas apgrūtina aizbildņa pienākumu pildīšanu; ja aizbildņa pārziņā jau ir trīs aizbildnības vai aizgādības, kā arī ja ir jau nodibināta aizbildnība pār nepilngadīgo, kura saistīta ar lielām pūlēm.

Aizbildnis saņem valsts sociālo pabalstu par katru aizbildnībā esošo bērnu – 32 latus mēnesī, kas paredzēta bērna uzturam saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem Nr. 183 «Kārtība, kādā piešķir un izmaksā pabalstu aizbildņim par bērna uzturēšanu»¹³, kā arī atlīdzību aizbildņim par aizbildņa pienākumu pildīšanu 38 latus mēnesī saskaņā ar Ministru kabineta

11 Vēbers J. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības*. Rīga: Mans īpašums, 2000. 128. lpp.

12 Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības (pieņemts 28.01.1937) // *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 22/23, 1993. gada 10. jūnijs, 252.–338. pants.

13 Kārtība, kādā piešķir un izmaksā pabalstu aizbildņim par bērna uzturēšanu: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 183 (15.03.2005) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 46, 2005. gada 18. marts.

noteikumiem Nr. 182 «Kārtība, kādā piešķir un izmaksā atlīdzību par aizbildņa pienākumu pildīšanu»¹⁴.

Viens no iemesliem kļūt par aizbildni bērnam, kura vecākiem atņemtas aprūpes tiesības, ir zemais valsts sociālais pabalsts, kura lielums nav mainījies no 2005. gada. Nenodibinot aizbildnību, bērnu nākas ievietot valsts ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijās. Ministru kabineta noteikumos Nr. 182 «Kārtība, kādā piešķir un izmaksā atlīdzību par aizbildņa pienākumu pildīšanu» 2. nodaļas 2. punkts paredz izmaksāt atlīdzību aizbildnim Ls 38. Te vajadzētu veikt grozījumu un atlīdzības summu noteikt vismaz Ls 75 apmērā, jo tas, iespējams, bērna radniekus vairāk mudinās kļūt par aizbildņiem un valstī mazināsies to bērnu skaits, kas ievietoti un tiek aprūpēti ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijās. Bērna uzturam aizbildnis saņem Ls 32. Ieteicams veikt grozījumus Ministru kabineta noteikumu Nr. 183 «Kārtība, kādā piešķir un izmaksā pabalstu aizbildnim par bērna uzturēšanu» 2. nodaļas 2. punktā un noteikt, ka «Pabalsta apmērs ir 75 lati mēnesī», jo arī tas, iespējams, veicinās personas pieteikties bāriņtiesā un kļūt par aizbildņiem. Te gan jāpiebilst, ka jebkuram aizbildnim ir tiesības vērsties tiesā par uzturlīdzekļu piedziņu no bērna vecākiem un pašam šo uzturinaudas summu palielināt, jo pašlaik Ministru kabineta noteikumos Nr. 348 «Noteikumi par minimālo uzturlīdzekļu apmēru bērnam» valsts ir noteikusi minimālo uzturinaudas apmēru līdz 7 gadu vecuma sasniegšanai Ls 45 un no 7 gadu vecuma sasniegšanas līdz 18 gadiem – Ls 54, taču ne visi aizbildņi to izmanto.

Kamēr atlīdzības apmērs par aizbildņu pienākumu pildīšanu ir aktuāls aizbildņiem, kuri iecelti ar bāriņtiesas lēmumu, normatīvajos aktos pretrunīgi vērtējama atlīdzība pēc būtības. Valsts sociālo pabalstu likuma 3. panta 4. punkts paredz, ka aizbildņiem regulāri izmaksājama atlīdzība par aizbildņu pienākumu pildīšanu. Atlīdzības apmēru un kārtību, kādā to saņem aizbildņi, nosaka Ministru kabineta noteikumi Nr. 182 «Kārtība, kādā piešķir un izmaksā atlīdzību par aizbildņu pienākumu pildīšanu». Uz minēto normu pamata atlīdzību par aizbildņa pienākumu pildīšanu saņem aizbildņi, kuri iecelti ar bāriņtiesas lēmumu, turpretim Civillikuma 245. pantā noteikts, ka aizbildņa amats ir sabiedriska pienākums, no kura neviens nevar atteikties bez likumiska iemesla. Civillikums neparedz aizbildņiem maksāt atlīdzību. Vai, ņemot vērā, ka aizbildņa amats ir sabiedriska pienākums, vispār atlīdzība būtu jāmaksā? Pēc raksta autore domām, par sabiedrisku pienākumu nevar uzskatīt sveša bērna audzināšanu –

14 Kārtība, kādā piešķir un izmaksā atlīdzību par aizbildņa pienākumu pildīšanu: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 182 (15.03.2005) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 46, 2005. gada 18. marts.

tas ir darbs, par kuru jāsaņem atlīdzība, tāpēc Civillikuma 245. pantu vajadzētu noteikt šādā redakcijā – aizbildņa amats ir pienākums, no kura neviens nevar atteikties bez likumiska iemesla. Aizbildnim, kas iecelts ar bāriņtiesas lēmumu, par aizbildņa pienākumu pildīšanu izmaksā atlīdzību un pabalstu par bērna uzturēšanu.

Adopcija

Adopcija ir sveša bērna pieņemšana ģimenē radniecības tiesisko attiecību nodibināšanai. Adopcija uzskatāma par notikušu, tiklīdz tiesa, adoptētajam lūdzot, to apstiprina.¹⁵ Civillikuma 162. panta 1. daļā noteikts, ka nepilngadīgā adopcija ir atļauta tikai tad, ja tā ir nepilngadīgā bērna interesēs, ja tā nodrošina adoptētajam bērnam ģimenes audzināšanu, ja tā aizsargā bērna intereses. Adopcijas uzdevums ir bez vecāku gādības palikušajiem bērniem dot jaunu ģimeni un mājas, radīt audzināšanu ģimenē, viņa interešu nodrošināšanu un aizsardzību, ģimeni, kurā viņu mīlētu un sargātu.¹⁶

Nepieciešams, lai bērna adopcijai savu piekrišanu dod visi tās dalībnieki: viņa vecāki vai, ja bērnam nodibināta aizbildnība, – bērna aizbildnis, kā arī bērns, ja viņš jau sasniedzis 12 gadu vecumu.¹⁷

Katru gadu Rīgas bāriņtiesas darbā ir divas trīs lietas, kurās aizbildnībā esošam bērnam adopcijas process paildzinās, ja aizbildnībā esošo bērnu vēlas adoptēt bērna aizbildnis. Ievērojot Civillikuma 169. panta 3. daļu, kurā noteikts, ka bērna adopcijai savu piekrišanu dod nepilngadīgā bērna aizbildnis, pats aizbildnis vienlaikus nevar dot atļauju bērna adopcijai un pats viņu adoptēt, jo Civillikuma 167. pantā noteikts, ka aizbildnis nevar adoptēt savu aizbilstamo, kamēr viņš nav nodevis galīgo norēķinu par savu aizbilstamo un nav atlaists no aizbildnības. Līdz ar to bērna aizbildnim rodas neizpratne, kāpēc bāriņtiesā noteikta šāda procesuāla kārtība. Raksta autore uzskata, ka Ministru kabineta noteikums Nr. 111 «Adopcijas kārtība»¹⁸ vajadzētu papildināt ar 7. punktu, kurā noteiktu, ka aizbildņa piekrišana adopcijai nav nepieciešama, ja aizbildnis vēlas adoptēt savu aizbilstamo, turpretim Civillikumā 167.¹ pantu noteikt šādā redakcijā – aizbildnis var adoptēt savu aizbilstamo, ja viņš izteicis

15 *Juridiski terminoloģiskā, skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: P&K, 2001, 4. lpp.

16 Vēbers J. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības*. Rīga: Mans īpašums, 2000, 90. lpp.

17 Turpat, 95. lpp.

18 Adopcijas kārtība: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 111 (11.03.2003) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 45, 2005. gada 4. novembris.

šādu vēlēšanos. Tad bāriņtiesai līdz adopcijas apstiprināšanai tiesā nevajadzētu atlaist bērna aizbildni un iecelt citu.

Ja adoptējamam bērnam nav iespējams nodrošināt iespēju augt ģimenē Latvijā, bāriņtiesa pieņem lēmumu par bērna adopciju uz ārvalstīm. Ārvalsts adoptētājs savus dokumentus iesniedz Labklājības ministrijā. Ja tie atbilst normatīvajos aktos noteiktajām prasībām, ārvalsts adoptētājs saņem informāciju par adoptējamiem bērniem un bāriņtiesa, ar kuras lēmumu bērns ievietots ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijās, pamatojoties uz ministrijas norīkojumu, nekavējoties lemj par bērna pirmsadopcijas aprūpes kārtību un pagaidu uzturēšanās vietu Latvijas Republikā. Saskaņā Ministru kabineta noteikumu Nr. 111 «Adopcijas kārtība» 50. punktu bāriņtiesas lēmumu nosūta Labklājības ministrijai.

Pirmsadopcijas aprūpes termiņa beigās bāriņtiesa pieņem lēmumu par to, vai adopcija ārvalsts adoptētāja ģimenē ir bērna interesēs. Ārvalsts adoptētājs var lūgt bāriņtiesu pagarināt aprūpes termiņu līdz adopcijas apstiprināšanai tiesā. Adoptējot bērnu ārvalsts adoptētājam, likumā nav noteikts minimālais laiks, cik ilgi bērnam jāatrodas pirmsadopcijas aprūpē, un līdz ar to ārvalsts adoptētājs kopā ar bērnu var nodzīvot tikai 2–3 nedēļas Latvijā. Bāriņtiesas darbiniekam grūti tik īsā laikā pārliecināties, ka ir izveidojušās labas savstarpējās attiecības starp bērnu un ārvalsts adoptētāju, kas izpaužas adoptētāja un bērna savstarpējā komunikācijā. Bērna viedokli var noskaidrot, līdzko viņš to var formulēt, taču ne vienmēr bērns spēj verbāli paust savu nostāju sava mazā vecuma dēļ. Adoptētāji reizēm stāsta, ka tik īsā laikā arī viņi īsti nav saraduši ar adoptējamo bērnu, bērns izturas emocionāli vēsi, nereaģē uz aizrādījumiem. Iespējams, ārvalsts adoptētājiem būtu jāpagarina pirmsadopcijas aprūpes laiks, lai viņš var vēlreiz atgriezties Latvijā un atkal ņemt bērnu pirmsadopcijas aprūpē, kamēr izveidojas labas savstarpējās attiecības. Raksta autore iesaka Ministru kabineta noteikumos Nr. 111 «Adopcijas kārtība» 25. punktā noteikt, ka bērnu adoptētāja aprūpē var nodot uz laiku no trim līdz sešiem mēnešiem.¹⁹

Audzūģimenes

Bērns vislabāk jūtas mājās, ģimenē, ja viņam mīloši vecāki, brāļi, māsas. Lai bāreņiem un bez vecāku gādības palikušajiem bērniem dotu iespēju augt ģimeniskā vidē, ģimenes tiek aicinātas ņemt audzināšanā bēr-

19 Adopcijas kārtība: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 111 (11.03.2003) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 45, 2005. gada 4. novembris.

nu, kuram uz laiku vai pastāvīgi atņemta viņa ģimene vai kura interesēs nav pieļaujama palikšana savā ģimenē.²⁰

Audžuģimene ir ģimene vai persona, kas nodrošina aprūpi bērnam, kuram uz laiku vai pastāvīgi atņemta viņa ģimeniskā vide vai kura interesēs nav pieļaujama palikšana savā ģimenē, līdz brīdim, kad bērns var atgriezties savā ģimenē vai, ja tas nav iespējams, tiek adoptēts, kad viņam nodibināta aizbildnība vai bērns ievietots bērnu aprūpes iestādē.²¹

Bāriņtiesa lemj par ģimenes vai personas piemērotību audžuģimenes pienākumu veikšanai, audžuģimenes statusa piešķiršanu audžuģimenē un bērna ievietošanu audžuģimenē vai uzturēšanās izbeigšanu tajā.²² Bāriņtiesa bērnu var ievietot audžuģimenē ar bāriņtiesas lēmumu šādos gadījumos: ja bērna vecāki miruši, bērns atrasts, bērna vecākiem atņemtas aizgādības tiesības ar tiesas spriedumu, vecākiem atņemtas aprūpes tiesības, bērns atrodas viņa veselībai vai dzīvības bīstamos apstākļos vai izveidojusies konfliktsituācija starp bērnu un vecākiem un ja bērna vecākiem ir ilgstoša slimība.²³

Bērnu ievietošana audžuģimenēs nav vienkāršs process – audžuvecākiem un bērnam nepieciešams pirms tam satikties, jo bērni audžuģimenēs atrodas dažādu iemeslu dēļ. Šķiršanās no vecākiem ir ļoti sāpīgs process, ko katrs bērns smagi pārdzīvo. Pozitīvi vērtējama ir iespēja ģimenei iegūt viesģimenes stautusu, kurš paredz, ka bērns ģimenē viesojas pa brīvdienām. Viesģimene ir laulātie vai persona, kas uz laiku uzņem savā dzīvesvietā aprūpes iestādē ievietotu bērnu vai aprūpes iestādē kontaktējas ar tur ievietotu bērnu saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 45.² (3) daļu. Bērnu aprūpes iestāde var atļaut bērnam iestādē tikt ar personu vai uz laiku nodot bērnu šīs personas aprūpē, ja tai atbilstoši šā likuma 45.³ pantam piešķirts viesģimenes statuss.²⁴

Taču Latvijas Republikas tiesību aktos nav noteikts, ka bērns no aprūpes iestādēm varētu viesoties ģimenē, kurai piešķirts audžuģimenes statuss. Bāriņtiesai audžuģimenei jāpiešķir viesģimenes statuss, un tikai tad bērns var viesoties šajā audžuģimenē. Lai gan ģimenei jau nodibināts audžuģimenes statuss, bāriņtiesai papildus jāgatavo lieta, audžuģimenei jānāk uz bāriņtiesu, jāraksta iesniegums, jāpievieno dokumenti, un bāriņtiesa lemj par viesģimenes statusa piešķiršanu. Ja bāriņtiesa izvērtējusi un

20 Rīgas bāriņtiesa. *Atjaunotās Rīgas bāriņtiesas desmitgade*. Rīga, 2007, 30. lpp.

21 Bērnu tiesību aizsardzības likums (pieņemts 22.07.1998) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998. gada 8. jūlijs, 1. panta 3. punkts.

22 Bāriņtiesu likums (pieņemts 22.06.2006) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107, 2006. gada 7. jūlijs, 25. pants.

23 Audžuģimenes noteikumi: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 1036 (19.12.2006) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 207, 2007. gada 1. janvāris, 28. punkts.

24 Bērnu tiesību aizsardzības likums (pieņemts 22.07.1998) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998. gada 8. jūlijs.

atzinusi, ka ģimenei piešķirams audžuģimenes statuss, tad vienlaikus ar audžuģimenes statusu bāriņtiesa varētu lemt par viesģimenes statusu, ja ģimene izteikusi vēlmi to iegūt.

Pēc raksta autores domām, Ministru kabineta noteikumos Nr. 1036 «Audžuģimenes noteikumi» 17. punktā nosakāms, ka bāriņtiesa, piesaisot speciālistus, mēneša laikā pēc mācību kursa beigām veic pārrunas ar laulātajiem (personu), lai konstatētu laulāto (personas) gribu un gatavību iegūt audžuģimenes un viesģimenes statusu, un pieņem lēmumu par audžuģimenes un viesģimenes statusa piešķiršanu laulātajiem (personai), ja laulātie (persona) izteikuši šādu vēlēšanos, vai atteikumu piešķirt.

Nobeigums

Bijusī Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga atzinusi: «Diemžēl dzīvē gadās tā, ka bērns tiek uztverts kā nasta, bet tā taču ir dāvana – mūsu nemirstības garants. Atbildība pret bērnu nav drūms pienākums, bet gaišs un patīkams darbs, kas darāms no sirds. Rūpēties par bērna tiesībām nozīmē rūpēties par cilvēku visplašākajā nozīmē.»²⁵

Bāriņtiesas galvenais uzdevums ir nodrošināt ikviena bērna tiesību aizsardzību un nodrošināšanu. Bāriņtiesu kompetence bērnu tiesību aizsardzībā ir ļoti plaša, un ar katru gadu bāriņtiesas uzlabo sniegto pakalpojumu. Bāriņtiesas kārtā aizbildnības un aizgādības lietas, kurās ietilpst aizbildnības un aizgādības nodibināšana un pārraudzība, vecāku domstarpību izšķiršana vecāku un bērnu personiskajās attiecībās – par bērna vārdu, uzvārdu, tautību, vecāku tiesībām satikties ar bērnu, kas dzīvo pie viena no vecākiem, kā arī citas vecāku domstarpības bērna audzināšanas jautājumos, par atļaujas došanu stāties laulībā pirms pilngadības sasniegšanas, par atzinuma došanu tiesai par aizgādības tiesību atņemšanu vecākiem un adopcijas iespējamību.²⁶

Rīgas bāriņtiesa sākusi veidot kopīgu datu bāzi par katru administratīvo lietu, un raksta autore uzskata, ka šādu datu bāzi vajadzētu veidot visā Latvijā, jo tā atvieglotu bāriņtiesu darbiniekiem darbu un palīdzētu uzlabot bāriņtiesu darbību. Kopīga datu bāze veicinātu pieredzes apmaiņu, administratīvo lietu pārredzamību un sadarbības uzlabošanu starp republikas bāriņtiesām.

25 Stalīdzāne S. Ieskats pagasttiesas un bāriņtiesas attīstības vēsturē // www.aprinkis.lv/arhivs/ (resurss apskatīts 18.05.2009).

26 Vēbers J. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības*. Rīga: Mans īpašums, 2000, 128. lpp.

*Ina Barbāne*Zinātniskais vadītājs: *Mg. iur. Normunds Grūbis*

NEPILNGADĪGO ADMINISTRATĪVĀ ATBILDĪBA UN TĀS ĪPATNĪBAS

Latvijā administratīvo atbildību regulē ne tikai Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss (turpmāk – Latvijas APK), bet arī dažādi nozaru likumi un normatīvie akti, kas dažkārt ir pretrunīgi un rada problēmas, piemērojot administratīvo atbildību. Lai varētu strādāt ar nepilngadīgiem likumpārkāpējiem, ir vajadzīgas profesionālas zināšanas ne tikai tiesību jomā, bet arī pedagoģijā un psiholoģijā, jo nepilngadīgajiem ir īpašas rakstura īpatnības, kas saistītas ar viņu personību un tās veidošanos. Tādēļ ir ļoti svarīgi atrast pareizo pieeju un izveidot kontaktu ar nepilngadīgo jau sākumā. Nepilngadīgo personu uzvedība vēl tikai attīstās, tāpēc savlaicīgi profilaktiskie pasākumi var dot labumu un tiem ir liela nozīme noziegumu profilaksē. Šā raksta mērķis ir analizēt nepilngadīgo administratīvo atbildību un tās īpatnības.

Nepilngadīgie bieži vien apzinās sava vecuma priekšrocības, jo saskaņā ar Latvijas APK 12. pantu administratīvā atbildība iestājas no 14 gadu vecuma, savukārt nepilngadīgajiem vecumā no 11 līdz 18 gadiem, izdarot pārkāpumu, par kuru likumā paredzēta administratīvā atbildība, var piemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus.

Nepilngadīgo administratīvās atbildības tiesiskais pamats

Nepilngadīgo administratīvās atbildības tiesisko pamatu, tāpat kā administratīvo atbildību Latvijā, pamatā regulē Latvijas APK, taču ir arī virkne citu normatīvo aktu, kas regulē atbildību par administratīvajiem pārkāpumiem: Bērnu tiesību aizsardzības likums (turpmāk – BTAL), Izglītības likums, likums «Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem», Administratīvā procesa likums, pašvaldību saistošie noteikumi, Civillikums, kā arī citi normatīvie akti.

Nepilngadīgā jēdziens

Tradicionāli bērnu definē kā indivīdu, kas vēl nav pieaugušais, tomēr starptautiskajos dokumentos joprojām trūkst vienotas terminoloģi-

jas.¹ Nepilngadīgais ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu. BTAL ir teikts, ka bērns ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, izņemot tās personas, kuras saskaņā ar likumu izsludinātas par pilngadīgām vai stājušās laulībā pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas. Bērnu tiesību konvencijas 1. pantā noteikts, ka par bērnu uzskatāma jebkura cilvēciska būtne, kas vēl nav sasniegusi 18 gadu vecumu, ja vien pēc likuma, kas piemērojams bērnam, viņa pilngadība neiestājas agrāk.² Savukārt Civillikumā ir noteikts, ka nepilngadība abu dzimumu personām turpinās tik ilgi, kamēr tās sasniedz astoņpadsmit gadu vecumu.³ Izņēmuma gadījumos nepilngadīgo var izsludināt par pilngadīgu arī pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas, bet ne agrāk, kamēr viņš sasniedzis pilnus 16 gadus.⁴ Pilngadību pirms termiņa piešķir attiecīgā bāriņtiesa, kuras lēmumu apstiprina tiesa. Par pilngadīgu uzskatāma persona, kas likumā paredzētajā kārtībā stājusies laulībā pirms 18 gadu vecuma.⁵

Administratīvā atbildība

«Atbildība [...] atspoguļo personības īpašu sociālu un morāli tiesisku attieksmi pret sabiedrību (cilvēci kopumā), attieksmi, kuru raksturo cilvēka morālā pienākuma izpildīšana un tiesisko normu ievērošana. Atbildības kategorija aptver filozofijas un socioloģijas problēmu – kādā mērā cilvēks spēj un var (objektīvi un subjektīvi) būt savas darbības subjekts (autors), kā arī konkrētākus jautājumus, cilvēka spējas apzināti (ar nolūku, labprātīgi) izpildīt noteiktas prasības un veikt viņam priekšā stāvošos uzdevumus, izdarīt pareizu izvēli, panākt noteiktu rezultātu, kā arī izlemt ar to saistītos jautājumus, vai cilvēkam ir taisnība vai ne, vai viņa rīcība atzīstama par pareizu vai nosodāma, vai viņš pelnījis pateicību vai sodu.»⁶ Juridisko terminu vārdnīcā administratīvā atbildība tiek definēta kā «viens no valsts piespiedu līdzekļiem un atbildības veidiem, kas saistīts ar administratīvā soda uzlikšanu»⁷.

Administratīvās atbildības pamatā ir administratīvais pārkāpums. «No noziedzīga nodarījuma administratīvais pārkāpums atšķiras ar sa-

1 Ziemele I. *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: 2000, 97. lpp.

2 *Cilvēku tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums, 1. daļa. Universālie līgumi*. Ņujorka, Ženēva: ANO, 1994, 174. lpp.

3 Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības (pieņemts 28.01.1937) // *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 22/23, 1993. gada 10. jūnijs, 219. p.

4 Turpat, 220. p.

5 Turpat, 221. p.

6 Rozenfelds M. *Filozofijas vārdnīca*. Rīga: Liesma, 1974, 36. lpp.

7 *Juridisko terminu vārdnīca* / autoru grupa doc. Dr. iur. K. Krastiņa vadībā. Rīga: Nordik, 1998, 5. lpp.

biedriskās bīstamības pakāpi, kas administratīvajam pārkāpumam ir zemāka.»⁸ Administratīvā pārkāpuma izdarītājs var būt gan fiziska, gan juridiska persona. Administratīvajai atbildībai ir raksturīgi vairāki principi: tā iestājas tikai par prettiesisku darbību vai uzvedību, tā paredzēta par tiesībpārkāpēja pierādītu vainu, tai jābūt tiesiskai, lietderīgai, taisnīgai un jānodrošina soda neizbēgamība.

Administratīvais pārkāpums

Latvijas APK ir noteikts, kāda darbība vai bezdarbība ir atzīstama par administratīvu pārkāpumu, kādu administratīvu sodu kāda institūcija un kādā kārtībā var piemērot personai, kas izdarījusi administratīvu pārkāpumu.⁹ Administratīvais pārkāpums ir prettiesiska rīcība, par kuru ir paredzēta atbildība.¹⁰

Nepilngadīgo personu un viņu vecāku administratīvā atbildība

Apskatot un analizējot tieši nepilngadīgo personu administratīvo atbildību, ir saskatāmas dažādas pretrunas starp likumiem. Saskaņā ar Latvijas APK 12. pantu pie administratīvās atbildības saucamas personas, kuras līdz administratīvā pārkāpuma izdarīšanas brīdim ir sasniegušas 14 gadu vecumu. Tas nozīmē, ka nepilngadīgas personas vecumā līdz 14 gadu vecumam nav saucamas pie administratīvās atbildības, bet par viņu pārkāpumu izdarīšanu pie administratīvās atbildības saucami viņu vecāki, aizbildņi vai likumiskie pārstāvji pēc Latvijas APK 173. panta, kas nosaka atbildību par bērna aprūpes pienākumu nepildīšanu. Atliek tikai noskaidrot, ko nozīmē bērna aprūpe? Ne vienmēr vecāki, kuriem tiek piemērota administratīvā atbildība pēc jau pieminētā Latvijas APK 173. panta, nav pildījuši bērna aprūpes pienākumus. Tiesu prakse šajā jomā ir dažāda, un nereti tiek pierādīts pretējais. Tādējādi, lai vecākus sauktu pie administratīvās atbildības pēc šīs tiesību normas, ir jākonstatē, ka tie nav pildījuši bērna aprūpes pienākumus.¹¹

8 Stucka A. *Administratīvās tiesības*: otrais papildinātais izdevums. Rīga: Juridiskā koledža, 2009, 330. lpp.

9 Načisčionis J. *Administratīvās tiesības*: papildinātais izdevums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 244. lpp.

10 Turpat, 241. lpp.

11 Noraksts: lieta Nr. A 42501807, Lietvedības Nr. A 2662-08 // http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/07_2008/03_07_2008/AL_0307_raj_A-2662-08_1.pdf (resurss apskatīts 02.07.2009).

Civillikuma 177. pants paredz, ka «bērna aprūpe nozīmē uzturēšanu, tas ir, nodrošināšanu ar ēdienu, nodrošināšanu ar apģērbu, nodrošināšanu ar mājokli, nodrošināšanu ar veselības aprūpi, kopšanu, izglītošanu, audzināšanu.»¹²

Viens no visizplatītākajiem administratīvajiem pārkāpumiem nepilngadīgo vidū ir alkohola lietošana – ja nepilngadīgais vecumā no 14 gadu vecuma atrodas alkohola reibumā. Latvijas APK 173. panta «Par bērnu aprūpes pienākumu nepildīšanu» 2. daļa paredz, ka par bērnu aprūpes pienākumu nepildīšanu, «ja tā rezultātā bērns vecumā līdz 16 gadiem izdarījis sīko huligānismu vai lietojis narkotiskās vai psihotropās vielas bez ārstniecības personas norādījuma, vai atradies dzērumā, vai nodarbojies ar ubagošanu»¹³, piemēro administratīvo atbildību bērna vecākiem vai to likumiskajiem pārstāvjiem. Analizējot tiesu praksi, jāatzīmē, ka svarīgi ir konstatēt un pierādīt, ka tieši šīs nepilngadīgā darbības ir sekas tam, ka vecāki vai viņu likumiskie pārstāvji nav pildījuši bērnu aprūpes pienākumus, jākonstatē cēloņsakarība starp bērna aprūpes pienākuma nepildīšanu un sekām – bērna atrašanos dzērumā. Savukārt – kur paliek apgalvojums, ka administratīvais pārkāpums ir prettiesiska rīcība, par kuru ir paredzēta atbildība?¹⁴ Jo, ja netiek pierādīts, ka nepilngadīgā darbības ir sekas tam, ka vecāki vai viņu likumiskie pārstāvji nav pildījuši bērnu aprūpes pienākumus, izriet, ka nav izdarīts administratīvais pārkāpums, kas savukārt atkal ir pretrunā ar BTAL 48. panta 1. daļu, kas nosaka, ka bērns nedrīkst smēķēt un lietot alkoholiskus dzērienus, lai gan nekur nav atrunāts, kāda atbildība paredzēta par šo pārkāpumu.

Savukārt Latvijas APK 171. pants paredz atbildību «par alkoholisko dzērienu vai citu apreibinošo vielu lietošanu sabiedriskās vietās, izņemot vietas, kur alkoholisko dzērienu lietošanu atļāvusi pašvaldība, vai par atrašanos sabiedriskās vietās tādā reibuma stāvoklī, kas aizskar cilvēka cieņu»¹⁵. Rodas jautājums, vai nepilngadīga persona vispār drīkst lietot alkoholiskus dzērienus. Latvijas APK nekur nav minēts, ka nepilngadīga persona to nedrīkst, arī Latvijas APK neparedz atbildību par tādu darbību, ja nepilngadīgais atrodas alkohola reibumā, būdams vecāks par 16 gadiem, un nelieto alkoholu sabiedriskā vietā, kā arī neizskatās cilvēku cieņu aizskarošā izskatā.

12 Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības (pieņemts 28.01.1937) // *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 22/23, 1993. gada 10. jūnijs, 177. p.

13 Latvijas Administratīvo pārkāpuma kodekss (pieņemts 07.12.1984) // *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 51, 1984. gada 20. decembris, 173. p. 2. d.

14 Načisēionis J. *Administratīvās tiesības*: papildinātais izdevums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 241. lpp.

15 Latvijas Administratīvo pārkāpuma kodekss (pieņemts 07.12.1984) // *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 51, 1984. gada 20. decembris, 171. p. 1. d.

Jāpiebilst, ka ļoti reti nepilngadīgām personām, kas ir lietojušas alkoholiskos dzērienus, ir cilvēku cieņu aizskarošs izskats. Nepilngadīgai personai pašai neiestājas administratīvā atbildība, kaut gan BTAL 48. panta 1. daļā teikts, ka bērns nedrīkst smēķēt un lietot alkoholiskos dzērienus. Bērns ir aizsargājams no smēķēšanas un alkoholisko dzērienu ietekmes¹⁶, un šā paša likuma 3. panta 1. daļā ir teikts, ka bērns ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, izņemot tās personas, kuras saskaņā ar likumu izsludinātas par pilngadīgām vai stājušās laulībā pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas. Tātad var secināt, ka šajā gadījumā, pamatojoties uz BTAL 48. panta 1. daļu un 3. panta 1. daļu, pie administratīvās atbildības saucami nepilngadīgo personu vecāki vai personas, kuras tos aizstāj pēc Latvijas APK 173. panta. Bet, lai varētu sodīt bērnu vecākus par aprūpes pienākumu nepildīšanu, ir jāpierāda, ka bērna vecāki nav pildījuši aprūpes pienākumus.

Ļoti interesants ir arī fakts, ka Latvijas APK neparedz administratīvo atbildību bērnu vecākiem vai personām, kuras tos aizstāj, vai pašiem nepilngadīgajiem, kas ir sasnieguši 14 gadu vecumu (tas ir vecums, ar kuru iestājas administratīvā atbildība), par nepilngadīgas personas smēķēšanu, turpretim BTAL 48. panta 1. daļā ir noteikts, ka nepilngadīgas personas nedrīkst smēķēt. Latvijas APK paredz atbildību pēc 42.¹ panta par smēķēšanas ierobežojumu neievērošanu, par smēķēšanu neatļautās vietās, savukārt smēķēšanas ierobežojumi ir noteikti likumā «Par tabakas izstrādājumu realizācijas, reklāmas un lietošanas ierobežošanu» 11. pantā¹⁷, kur 1. punktā ir uzskaitītas vietas, kurās smēķēt aizliegts. Un atkal ir pretrunas likumos: ja nepilngadīga persona smēķē atļautā vietā, viņai pašai neiestājas administratīvā atbildība, savukārt daudzkārt jau pieminētā BTAL 48. panta 1. daļa nosaka: «Bērns nedrīkst smēķēt un lietot alkoholiskos dzērienus. Bērns ir aizsargājams no smēķēšanas un alkoholisko dzērienu ietekmes.»¹⁸ Pamatojoties uz BTAL 48. panta 1. daļas, Latvijas APK 173. panta 1. daļas vai 173. panta 3. daļas, ja konstatēts pārkāpums, par ko paredzēta administratīvā atbildība pēc Latvijas APK 173. panta, un tas izdarīts atkārtoti gada laikā pēc administratīvā soda uzlikšanas, par šo pārkāpumu administratīvo atbildību var piemērot bērnu vecākiem, bet, ņemot vērā tiesu praksi, jākonstatē fakti, kas apstiprina vecāku aprūpes pienākumu nepildīšanu, kuras rezultātā bērns smēķējis.

Ja bērns lietojis narkotiskās vai psihotropās vielas bez ārstniecības personas norādījuma, vecums, ar kādu iestājas atbildība un var piemērot

- 16 Bērnu tiesības aizsardzības likums (pieņemts 19.06.1998) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998. gada 8. jūlijs, 48. p. 1. d.
- 17 Likums «Par tabakas izstrādājumu realizācijas, reklāmas un lietošanas ierobežošanu» (pieņemts 18.12.1996) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1997. gada 7. janvāris, 11. p.
- 18 Bērnu tiesību aizsardzības likums (pieņemts 19.06.1998) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998. gada 8. jūlijs, 48. p. 1. d.

Latvijas APK 46. pantu, kurā paredzēta atbildība «par narkotisko un psihotropo vielu lietošanu bez ārsta nozīmējuma»¹⁹, ir 14 gadu. Otrs variants ir saukt pie administratīvās atbildības bērnu vecākus vai personas, kas tos aizstāj, pēc Latvijas APK 173. panta 2. daļas.

Savukārt, ja bērns izdarījis sīko huligānismu un jau ir sasniedzis 14 gadu vecumu, bērnam pašam var piemērot Latvijas APK 167. pantu, kurā paredzēta atbildība «par sīko huligānismu, tas ir, lamāšanos ar ne-cenzētiem vārdiem sabiedriskās vietās, apvainojošu uzņēmēšanos un citām tamlīdzīgām darbībām, kas traucē sabiedrisko mieru un kārtību»²⁰. Otrs variants ir saukt pie administratīvās atbildības bērna vecāku vai personas, kas tos aizstāj, pēc jau minētā Latvijas APK 173. panta 2. daļas.

Aplūkojot tiesu praksi lietā Nr. A42467008 un analizējot šo tiesas nolēmumu, rodas šāds secinājums: lai sauktu pie administratīvās atbildības par sīko huligānismu, ir jākonstatē Latvijas APK 167. pantā minētās pazīmes un sīko huligānismu, par ko paredzēta administratīvā atbildība, nekādā gadījumā nedrīkst sajaukt ar huligānismu, par ko paredzēta kriminālatbildība²¹. Tādēļ būtiski ir administratīvā pārkāpuma lietā norādīt apstākļus, kādēļ tieši šis nodarījums kvalificējams kā sīkais huligānisms.

Pretrunas rodas, arī piemērojot administratīvo atbildību nepilngadīgajiem pēc Latvijas APK 186. panta 2. daļas par dzīvošanu Latvijas teritorijā ilgāku laika periodu bez deklarētas dzīvesvietas, jo, lai gan nepilngadīgais ir sasniedzis vecumu, ar kādu iestājas administratīvā atbildība, Dzīvesvietas deklarēšanas likumā teikts, ka «nepilngadīga bērna dzīvesvieta ir vecāku (aizbildņu) dzīvesvieta, ja vecāki (aizbildņi) nav deklarējuši viņa dzīvesvietu citur»²², un «nepilngadīgo un rīcībnespējīgo personu dzīvesvietu deklarē persona, kura saskaņā ar likumu vai bāriņtiesas lēmumu ir attiecīgās personas aizbildnis vai aizgādnis (turpmāk – likumiskais pārstāvis)»²³. Tātad Latvijas APK 186. panta 2. daļa paredz atbildību no 14 gadu vecuma par dzīvošanu bez deklarētas dzīvesvietas, bet Dzīvesvietas deklarēšanas likumā noteikts, ka nepilngadīgas personas pašas nevar deklarēties, līdz ar to atbildība piemērojama bērnu vecākiem vai personām, kas tos aizstāj pēc Latvijas APK 173. panta. Tātad augstākminētā norma nepilngadīgajiem nav piemērojama, kas savukārt nav noteikts Latvijas APK.

19 Latvijas Administratīvo pārkāpuma kodekss (pieņemts 07.12.1984) // *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 51, 1984. gada 20. decembris, 46. p.

20 Turpat, 167. p.

21 Noraksts: lieta Nr. 42607108 Lietvedības Nr. A6216-09/43 // http://c4.vds.deac.lv/files/AL/2009/03_2009/06_03_2009/AL_0603_raj_A-6216-09_43.pdf (resurss apskatīts 18.07.2009).

22 Dzīvesvietas deklarēšanas likums (pieņemts 20.06.2002) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104, 2002. gada 10. jūlijs, 3. p. 3. d.

23 Turpat, 6. p. 3. d.

Procesuālās īpatnības administratīvo pārkāpumu lietvedībā

Administratīvo pārkāpumu lietu lietvedības un izskatīšanas kārtību nosaka Latvijas APK un citi normatīvie akti. Runājot tieši par nepilngadīgo administratīvo atbildību, ļoti svarīgi, pieņemot lēmumu, nevis uzreiz sastādīt administratīvo pārkāpuma protokolu, bet gan noskaidrot visus apstākļus un izvērtēt administratīvās atbildības lietderību, jo, kā jau minēts, par vienu un to pašu pārkāpumu administratīvo atbildību var piemērot gan bērnam, ja viņš ir sasniedzis vecumu, ar kādu iestājas administratīvā atbildība, gan bērnu vecākiem vai personām, kas viņus aizstāj.

Pie administratīvās lietvedības īpatnībām var pieskaitīt administratīvo aizturēšanu. Latvijas APK nosaka: «Lai sastādītu protokolu par administratīvo pārkāpumu, ja to nevar sastādīt uz vietas un ja protokola sastādīšana ir obligāta, pārkāpēju var nogādāt policijā.»²⁴ Par administratīvo aizturēšanu tiek sastādīts administratīvās aizturēšanas protokols. Ja tiek administratīvi aizturēts nepilngadīgais, nedrīkst aizmirst paziņot vecākiem vai personām, kas viņus aizstāj. Savukārt BTAL noteikts, ka bērnu drīkst nogādāt policijas iestādē, ja viņš: 1) izdarījis darbības, par kurām paredzēta kriminālatbildība; 2) izdarījis administratīvu pārkāpumu, ja citādi nav iespējams noskaidrot bērna identitāti un sastādīt administratīvā pārkāpuma protokolu; 3) atrodas sabiedriskā vietā reibuma stāvoklī; 4) ubago; 5) nav sasniedzis 16 gadu vecumu un atrodas sabiedriskā vietā bez vecāku, aizbildņa, audžuģimenes vai viņu pilnvarotas pilngadīgas personas uzraudzības nakts laikā. Par nakts laiku šā panta izpratnē uzskatāms laiks no pulksten 22.00 līdz 6.00, ja attiecīgā pašvaldība attiecībā uz šo laiku nav noteikusi stingrākus ierobežojumus; 6) apmaldījis vai pamests, vai arī atrodas tādos apstākļos, kas bīstami bērnam vai var kaitēt viņa attīstībai; 7) patvaļīgi aizgājis no ģimenes, aizbildņa, audžuģimenes vai bērnu aprūpes iestādes.²⁵ Savukārt BTAL 59. panta 2. daļā noteikts, ka minētajos gadījumos bērna nogādāšana policijā pieļaujama tikai tad, ja nav iespējams viņam sniegt palīdzību citādi. Šeit ir skaidri saskatāmas likuma pretrunas, un šo panta daļu varētu attiecināt vienīgi uz apmaldījušos vai pamestu nepilngadīgo, kā arī bērnu, kurš atrodas tādos apstākļos, kas viņam bīstami vai var kaitēt viņa attīstībai, vai kurš patvaļīgi aizgājis no ģimenes, aizbildņa, audžuģimenes vai bērnu aprūpes iestādes. Šajos gadījumos bērns nav obligāti jānogādā policijas iecirknī, bet jānodrošina

24 Latvijas Administratīvo pārkāpuma kodekss (pieņemts 07.12.1984) // *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 51, 1984. gada 20. decembris, 251. p.

25 Bērnu tiesību aizsardzības likums (pieņemts 19.06.1998) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998. gada 8. jūlijs, 59. p. 1. d.

viņam drošība, nogādājot viņu dzīvesvietā (ja tas ir nomaldījis bērns) vai ievietojot krīzes centrā, attiecīgi paziņojot bāriņtiesai un sociālajam dienestam, lai lemtu par tālāku bērna aprūpi un uzturēšanās vietu. Pārējos minētajos gadījumos bērns ir izdarījis administratīvo pārkāpumu vai nodarījumu, par ko paredzēta kriminālatbildība, līdz ar to vairāk nekā 14 gadu veca bērna nogādāšana policijā ir pieļaujama.

Secinājumi un priekšlikumi

Administratīvais pārkāpums ir viens no tiesību pārkāpuma veidiem, un administratīvā atbildība ir juridiskās atbildības veids. Jāsecina, ka, kopumā vērtējot administratīvo tiesību sistēmu, ir nepieciešamas izmaiņas, papildinājumi, jaunievedumi, kuri spētu regulēt tieši nepilngadīgo personu administratīvo atbildību.

1. Ņemot vērā to, ka ļoti daudzas nepilngadīgas personas smēķē un lieto alkoholiskus dzērienus, kaut gan BTAL 48. panta 1. daļā noteikts, ka bērns nedrīkst smēķēt un lietot alkoholiskus dzērienus, bieži vien tieši par šiem pārkāpumiem sanāk sodīt nepilngadīgā vecākus, kaut gan pats bērns ir sasniedzis vecumu, kas paredz administratīvo atbildību. Būtu nepieciešams Latvijas APK iekļaut normu «Par smēķēšanu un alkoholisko dzērienu lietošanu personām, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu». Papildināt Latvijas APK 13. nodaļu, kas paredz administratīvos pārkāpumus, kuri apdraud sabiedrisko kārtību ar 171¹. pantu, šādā redakcijā: «Alkoholisko dzērienu, vai citu apreibinošu vielu lietošana un smēķēšana personām, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu. Ja personas vecumā līdz 18 gadiem atrodas alkoholisko dzērienu vai citu apreibinošu vielu ietekmē vai smēķē, izsaka brīdinājumu vai uzliek naudas sodu līdz 30 latiem.»

2. Vadoties pēc Latvijas APK 173. panta «Bērna aprūpes pienākumu nepildīšana» un Civillikuma 177. panta, kurā noteikts, ka bērna aprūpe nozīmē viņa uzturēšanu, nodrošināšana ar ēdienu, apģērbu, mājokli un veselības aprūpi, ņemot vērā tiesu praksi, ir grūti pierādīt vecāku bezatbildību un bērna aprūpes pienākumu nepildīšanu, tādējādi ieteicams Latvijas APK 173. pantu «Bērna aprūpes pienākumu nepildīšana» nomainīt pret šādu: «Bērna audzināšana un sekošana nepilngadīgā darbībā».

3. Latvijas APK 173. panta «Bērna aprūpes pienākumu nepildīšana» 2. daļā ieteicams nomainīt vecuma cenzu «līdz 16 gadiem» pret «līdz 14 gadiem». Ja bērna aprūpes pienākumu nepildīšanas rezultātā bērns vecumā līdz 16 gadiem izdarījis sīko huligānismu vai lietojis narkotiskās vai psihotropās vielas bez ārstniecības personas norādījuma, vai atradies

dzērumā, vai nodarbojies ar ubagošanu, pie administratīvās atbildības, pēc Latvijas APK 12. panta, saucamas personas, kuras līdz administratīvā pārkāpuma izdarīšanas brīdim ir sasniegušas 14 gadu vecumu, līdz ar ko pašas ir saucamas pie administratīvās atbildības.

4. Latvijas APK 186. panta 2. daļa paredz administratīvo atbildību «par dzīvošanu bez deklarētas dzīvesvietas Latvijas teritorijā». Latvijas APK 22. pantā noteikts, ka pie administratīvās atbildības saucamas personas, kuras līdz administratīvā pārkāpuma izdarīšanas brīdim ir sasniegušas 14 gadu vecumu. Savukārt «Dzīvesvietas deklarēšanas likuma» 6. panta 3. daļā teikts, ka nepilngadīgo personu dzīvesvietu deklarē persona, kura saskaņā ar likumu vai bāriņtiesas lēmumu ir attiecīgās personas aizbildnis. Tātad nepilngadīgas personas nevar deklarēties, līdz ar to ieteicams Latvijas APK 186. panta 2. daļu papildināt ar noteikumu sodu nepiemērot personām, «kuras nav sasniegušas 18 gadu vecumu».

5. BTAL 59. panta 1. daļa paredz, kādos gadījumos bērnu nogādā policijas iestādē: ja tas izdarījis darbības, par kurām paredzēta krimināl-atbildība, vai administratīvo pārkāpumu, ja citādi nav iespējams noskaidrot bērna identitāti un sastādīt administratīvā pārkāpuma protokolu, ja atrodas sabiedriskā vietā reibuma stāvoklī vai ubago, vai arī vecumā līdz 16 gadiem atrodas sabiedriskā vietā bez vecāku, aizbildņa, audžuģimenes vai viņu pilnvarotas pilngadīgas personas uzraudzības pēc pulksten 22:00, ja bērns ir apmaldījies vai pamests vai arī atrodas tādos apstākļos, kas bīstami bērnam vai var kaitēt viņa attīstībai, vai patvaļīgi aizgājis no ģimenes, aizbildņa, audžuģimenes vai bērnu aprūpes iestādes. Savukārt šā paša panta 2. daļā noteikts, ka augstākminētajos gadījumos bērna nogādāšana policijā pieļaujama tikai tad, ja nav iespējams viņam sniegt palīdzību citādi. Ir redzams, ka šīs panta daļas ir pretrunā viena ar otru. Līdz ar to vajadzētu mainīt BTAL 59. panta 2. daļu un to attiecināt vienīgi uz apmaldījušos vai pamestu bērnu vai arī bērnu, kurš atrodas tādos apstākļos, kas viņam bīstami vai var kaitēt viņa attīstībai, vai ja bērns patvaļīgi aizgājis no ģimenes, aizbildņa, audžuģimenes vai bērnu aprūpes iestādes. Šajos gadījumos bērns nav obligāti jānogādā policijas iecirknī, bet jānodrošina viņam drošība, nogādājot viņu dzīvesvietā, ja tas ir nomaldījies bērns, vai jāpieņem lēmums par bērna ievietošanu krīzes centrā, attiecīgi paziņojot bāriņtiesai un sociālajam dienestam, lai lemtu par tālāku bērna aprūpi un uzturēšanās vietu. Pārējos minētajos gadījumos bērns ir izdarījis administratīvo pārkāpumu vai nodarījumu, par ko paredzēta krimināl-atbildība, līdz ar to ir pieļaujama bērna nogādāšana policijā, ja viņam ir 14 gadu – vecums, ar kuru iestājas administratīvā atbildība un krimināl-atbildība.

Edīte Bērziņa

Zinātniskā vadītāja: *Mg. iur. Līga Mizovska*

LOMBARDA TIESISKAIS REGULĒJUMS UN PRAKTISKĀ DARBĪBA

Lombards ir kredītiestāde, kas privātpersonām izsniedz aizdevumus pret iekāļāto kustamo īpašumu. Lombarda nosaukums cēlies no Lombardijas apgabala Itālijā, kuras augļotāji un bankieri 15. gadsimtā nodibināja pirmos lombardus Francijā. Līdz 19. gadsimtam lombardi tika nodibināti visās industriāli attīstītajās valstīs.¹

Latvijas Republikā, sākot ar 1992. gadu, lombardu tiesisko statusu un to darbību noteica likums «Par bankām». Šajā likumā pie lietotiem terminiem ir atrodama lombarda definīcija: «Lombards ir kredītiestāde, kas izsniedz īstermiņa kredītus pret kustamas mantas ķīlu»². Tātad lombardi ir pieskaitāmi kredītiestādēm un to tiesiskais statuss un darbība tiek regulēta tieši tāpat kā bankām.

Lai uzsāktu lombarda darbību, bija nepieciešams saņemt licenci Latvijas Bankā un reģistrēties LR Uzņēmumu reģistrā. Līdz 1995. gada 24. oktobrim kontroli par lombardu darbību Latvijā veica Latvijas Banka.

Likums «Par bankām» zaudēja spēku ar 1995. gada 24. oktobri, kad stājās spēkā «Kredītiestāžu likums», un lombardi turpināja darboties saskaņā ar likumu «Par akciju sabiedrībām» un citiem likumiem, bet Latvijas Bankas izsniegtās licences tika anulētas. Tās bija jānodod Latvijas Bankai līdz 1995. gada 1. decembrim.³

Likums «Par akciju sabiedrībām» regulēja lombardu darbību līdz 2001. gada 20. decembrim, kad stājās spēkā Komerclikuma spēkā stāšanās kārtības likums.

20. gadsimta 90. gadu sākumā, kad Latvijā sākās pāreja uz tirgus ekonomiku, tika pieņemts likums «Par uzņēmējdarbību», kas noteica galvenos uzņēmējdarbības principus un uzņēmējdarbības formas. 2001. gadā sāka darboties jauns uzņēmējdarbību regulējošs likums – Komerclikums⁴ – un

1 Valters P. *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos*. Rīga: SIA «Divergens», 2001, 238. lpp.

2 Likums «Par bankām» (pieņemts 19.05.1992) // *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 22/23, 1992. gada 4. jūnijs.

3 Kredītiestāžu likums (pieņemts 05.10.1995) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163, 1995. gada 24. oktobris, pārejas noteikumi, 6. p.

4 Abizāre V. *Ievads uzņēmējdarbībā*. Rīga: Raka, 2004, 11. lpp.

ar 2002. gadu uzņēmējdarbību sāka pārkārtot atbilstoši Komerclikuma prasībām. Patlaban Latvijā normatīvo aktu sistēmā nav paredzēts speciāls regulējums lombardu darbībai, tādēļ tie darbojas saskaņā ar vispārējām komercdarbību reglamentējošām normām.

Lombarda dibināšanas pamati

Saskaņā ar pastāvošiem tiesību aktiem lombardus var dibināt kā sabiedrību ar ierobežotu atbildību vai akciju sabiedrību. Tātad lombarda dibināšanai var izvēlēties dibinātājiem vispiemērotāko komercsabiedrību.

Sabiedrība ar ierobežotu atbildību (SIA) ir slēgta sabiedrība, kuras pamatkapitāla lielums ir 2000 latu. SIA pamatkapitāls līdz reģistrācijas pieteikuma iesniegšanai parakstāms pilnā apmērā un apmaksājams vismaz 50 procentu apmērā. Pārējā daļa apmaksājama viena gada laikā no dienas, kad sabiedrība ierakstīta komercreģistrā. Pamatkapitālu var apmaksāt gan naudā, gan ar mantisko ieguldījumu.

Savukārt, dibinot akciju sabiedrību, līdz reģistrācijas pieteikuma iesniegšanai jābūt parakstītam visam dibināšanas līgumā noteiktajam akciju sabiedrības pamatkapitālam, un līdz reģistrācijas pieteikuma iesniegšanai apmaksātais pamatkapitāls nedrīkst būt mazāks par 25 000 latu un mazāks par 25 procentiem no parakstītā pamatkapitāla. Līdz reģistrācijas pieteikuma iesniegšanai akciju sabiedrības apmaksātais pamatkapitāls apmaksājams tikai naudā.

Lombardu akciju sabiedrībām minimālās prasības pamatkapitālam ir 25 000 latu. Piecu gadu laikā pēc akciju sabiedrības dibināšanas dienas apmaksājamā pamatkapitāla minimālais lielums lombardu akciju sabiedrībām ir 50 000 latu.

Lai spriestu par lombardu darbību citās valstīs, raksta autore apskatīs Vācijas, Apvienotās Karalistes un ASV pieredzi šajā jomā.

Saskaņā ar Vācijas normatīvajiem aktiem lombarda darbības veicējiem tiek piešķirts komersanta statuss un, uzsākot darbību, ir jāsaņem speciāla atļauja. Vācijas tiesības aktos tiek izvirzīti stingri kritēriji uzticamību pārbaudei. Sevišķu ievērību pelna apstākļi, kas norāda uz to, ka arods (saimnieciskā darbība) netiks ļaunprātīgi izmantots zagtas mantas slēpšanai, augļošanai, pieredzes trūkuma vai vieglprātības izmantošanai. Lombardu darbība praksē tiek atļauta, ja pieteicējs var pierādīt paša līdzekļu vai kredīta nodrošinājuma esamību 300 000 eiro apmērā. Šādas summas nepieciešamību katra pieteikuma gadījumā apstiprina Vācijas Lombardu asociācija, kas arī dod savu slēdzienu atļaujas izsniegšanā.

Apvienotajā Karalistē lombardu darbību reglamentē normatīvie akti par kredītēšanu, kuri ir iestrādāti patērētāju tiesību aizsardzības normatīvo aktu sistēmā. Saskaņā ar Apvienotās Karalistes normatīvajiem aktiem visiem kredītēšanas veidiem, kuri tiek klasificēti un uzskaitīti attiecīgos likumos, ir jāsaņem licence (licences kredītēšanas operācijas veikšanai izsniedz valsts noteiktas institūcijas). Kredītu izsniegšanu uzrauga un kontrolē valsts institūcijas.

ASV lombardu darbība ir viena no visvairāk regulējamiem un uzraugāmajiem uzņēmējdarbības veidiem. Lombardu darbības regulēšanas jomā ASV ir izstrādāta speciāla stingri reglamentējoša normatīvo aktu sistēma, kas nosaka, ka lombardu darbība tiek licencēta un par visām pieņemtajām ķīlām lombardiem ir jāsniedz ziņas (saraksti) vietējai policijas nodaļai, norādot arī ķīlas devēja identifikācijas datus (ieskaitot acu un matu krāsu) – tādā veidā tiek stingri sekots zagtu mantu ieplūšanai lombardos un nodrošināta reāla klientu aizsardzība.

Lombarda darbības īpatnības

Lombardu darbības pamatā ir īstermiņa kredītu izsniegšana pret rokas ķīlu. Naudu lombardā var iegūt ātri un bez liekām formalitātēm. Kredītu nodrošinājums ir ķīla, ko klients var izpirkt, laikus samaksājot kredītu un procentus. Atšķirībā no banku izsniegtajiem īstermiņa kredītiem lombardos procenti par aizdoto naudu ir daudz lielāki, jo nekur nav noteikts, cik lielām jābūt procentu likmēm – lombards pats tās nosaka kredīta izsniegšanas nolikumā. Par kredīta nodrošinājumu (ķīlu) tiek pieņemtas dažādas lietas: televizori, video un audio iekārtas, foto, biroja, sadzīves un citu veidu tehnika, apģērbi, kā arī dārgmetāli, dārgakmeņus saturoši juvelierizstrādājumi, monētas, antikvāri priekšmeti. Ķīlas neizpirkšanas gadījumā iekļāto mantu pārdod.

Kredīta līgums

Noslēdzot kredīta līgumu lombardā, tiek nodibinātas tiesiskas attiecības starp fizisko un juridisko personu vai starp juridiskām personām.

Lai darījumam būtu tiesīgs spēks, ir vajadzīgs, lai tā dalībniekiem būtu tiesību spēja un rīcības spēja: darījumi, ko taisījušas tiesību un rīcības nespējīgas personas, nav spēkā.⁵

5 Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības (pieņemts 28.01.1937) // *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 1, 1993. gada 14. janvāris, 1405. p. [turpmāk – CL]

Saskaņā ar CL 1492. pantu rakstisku darījumu aktus var sastādīt tādā formā, kā katrs vēlas, nav vajadzīgas nekādas sevišķas formalitātes un dalībnieki nav saistīti ne ar kādiem paraugiem.⁶

Kredītlīguma raksturīgākās pazīmes ir aizdevuma summa, aizdevuma lietošanas procenti un termiņš, uz kādu izsniegts konkrētais aizdevums.

Saskaņā ar Patērētāju tiesību aizsardzības likumu «patērētāja kredītēšanas līgums slēdzams rakstveidā un patērētājam izsniedzams viens šā līguma eksemplārs. Samaksa par precī vai pakalpojumu nosakāma naudā. Patērētāja kredītēšanas līgumā aizliegts noteikt vērtspapīrus par norēķināšanās līdzekli»⁷.

Kredīta līguma noslēgšanā svarīga ir fizisko personu identifikācija, ko paredz Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums. Tātad, noslēdzot kredīta līgumu lombardā, fiziskai personai ir nepieciešams personu apliecinošs dokuments. Uz personu apliecinoša dokumenta pamata tiek aizpildīts kredīta līgums, kurā tiek ierakstīta visa nepieciešamā informācija par klientu.

Rokas ķīla

Rokas ķīla ir tāds ķīlas veids, kad ķīlas devējs nodod ķīlas priekšmetu ķīlas ņēmēja valdījumā⁸. Rokas ķīlas priekšmets var būt kustamas lietas.

Rokas ķīlu nodibina ar to, ka parādnieks nodod ķīlas ņēmēja valdījumā kustamu lietu ar nodomu, lai tā būtu par nodrošinājumu viņa prasījumam, ja šis nodoms turklāt noteikti izsacīts vai arī klusējot skaidri izpaužies (CL 1340. panta 1. daļa).

Ja kāds labticīgi pieņem par rokas ķīlu sava prasījuma nodrošināšanai tādu kustamu lietu, kuru īpašnieks labticīgi uzticējies (CL 1065. pants) ieķīlātājam, tad šī lieta atbild ķīlas ņēmējam par viņa prasījuma nolīdzinājumu, līdz to izpērk ieķīlātājs vai īpašnieks (CL 1343. pants).

Šie noteikumi neattiecas uz noziedzīgā ceļā iegūtu vai nozaudētu lietu ieķīlāšanu. Ja ir ieķīlāta noziedzīgā ceļā iegūta vai nozaudēta lieta, turklāt ja ķīlas ņēmējs par to nav zinājis un nav varējis zināt, viņam ir tiesība tiklab pret ieķīlātāju, kā arī pret ikvienu trešo personu paturēt šo lietu, līdz viņam neatlīdzina paša prasījumu, kura nodrošināšanai lieta viņam nodota, un viņam tā nekavējoties jāizdod lietas īpašniekam bez atlīdzības, tiklīdz tas ir

6 Balodis K. *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 201. lpp.

7 Patērētāju tiesību aizsardzības likums (pieņemts 18.03.1999) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104/105, 1999. gada 1. aprīlis, 8. p.

8 Rozenfelds J. *Ķīlas tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 9. lpp.

zināms, un viņš savu prasījumu un zaudējumu atlīdzību var vērst tikai pret savu parādnieku vai pret personu, no kuras lieta saņemta (CL 1344. pants).

Šāda situācija ir novērojama praktiski visos lombardos, jo tiek ieķīlātas dažādas lietas un no zagtām mantām lombards nav pasargāts pat tad, kad ķīlas devējs spēj uzrādīt ieķīlātās mantas izcelsmi apliecinošus dokumentus.

Zagtās mantas ir lombardu nelaime. Tā ir visā pasaulē. Neviens lombards nav ieinteresēts pieņemt zagtas mantas, jo likumsargi, izmeklējot noziegumu, tās var atrast un atsavināt. Tādā gadījumā rodas problēma atdabūt ķīlas aizdevuma vērtību.

Saskaņā ar CL 1344. pantu ķīlasņēmējs savu prasījumu un zaudējumu atlīdzību var vērst tikai pret savu parādnieku vai pret to personu, no kuras lieta saņemta. Ja tā ir zagta lieta, tātad ķīlas devējs ir noziedznieks. Praktiskajā dzīvē no tādiem cilvēkiem nav ko piedzīt, un tas nozīmē, ka lombardā nokļuvušās zagtas mantas ir lombarda zaudējumi. Un šajā jomā ir nepieciešama ciešāka sadarbība ar kriminālpoliciju.

Savukārt ķīlasņēmējam, kas apzināti saņēmis noziedzīgā ceļā iegūtu lietu vai nozaudētu lietu par rokas ķīlu, tā jāatdod atprasītājam īpašniekam bez atlīdzības (CL 1345. pants). Tātad lieta ir jāatdod tiesiskajam īpašniekam, nesaņemot zaudējumu atlīdzību.

Ķīlasņēmējs nedrīkst ieķīlāto lietu lietot, ja viņam tas nav atļauts, – šajā gadījumā ķīlasņēmējs atbild par katru šās tiesības prettiesisku izlietošanu. Ķīlasņēmējs ir atbildīgs par zaudējumu, kas rodas nejauši vai nepārvaramas varas dēļ, ja, izlietojot lietu nesaskanīgi ar norunu, to bojā vai iznīcina.

Ja ieķīlātā lieta bojāta ķīlasņēmēja vainas dēļ – vai nu aiz nepietiekamas rūpības, vai aiz rupjas neuzmanības, vai ļauna nolūka –, tad viņam jānodod ieķīlātājam zaudējumu atlīdzība un pēdējam ir tiesība atvilkt šo atlīdzību no sava parāda. Ja ieķīlātā lieta, neraugoties uz visu tai pievērsto rūpību, tiek sabojāta vai iet zudumā noziedzīga nodarījuma vai nepārvaramas varas dēļ, ķīlasņēmējs par to neatbild un zaudējumus cieš lietas īpašnieks.

Lombardu kontrole un darbības uzraudzība

Patlaban lombardu darbība Latvijā tiek uzraudzīta šādos aspektos: no patērētāju tiesību aizsardzības aspekta (Patērētāju tiesību aizsardzības likums, LR Civillikums, likums «Par valsts probes uzraudzību», Ministru kabineta 2008. gada 25. augusta noteikumi Nr. 692 «Noteikumi par patērētāju kredītēšanas līgumu»); no noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas

novēršanas aspekta (Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums); no nodokļu maksātāju uzraudzības aspekta (likums «Par nodokļiem un nodevām», likums «Par Valsts ieņēmumu dienestu», kā arī katra nodokļu veida likumi).

Ar Patērētāju tiesību aizsardzības likumu patērētājam tiek nodrošināta iespēja īstenot un aizsargāt savas likumīgās tiesības, slēdzot līgumu ar ražotāju, pārdevēju vai pakalpojuma sniedzēju. Patērētāju tiesību aizsardzības uzraudzību un kontroli īsteno Patērētāju tiesību aizsardzības centrs, citas kompetentas un pilnvarotas valsts iestādes sadarbībā ar pašvaldībām un patērētāju tiesību aizsardzības biedrībām. Patērētāju tiesību aizsardzības juriste Ērika Romule norāda, ka sūdzības par atsevišķu lombardu darbību ir saņemtas (pazudušas vai sabojātas ķīlā dotās lietas, lombards apzagts), bet kopumā sūdzību par lombardiem esot nesalīdzināmi mazāk nekā, piemēram, par banku darbību un attieksmi pret klientiem.⁹

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma prasību ievērošanu starp juridiskām vai fiziskām personām, kas nodarbojas ar dārgmetālu, dārgakmeņu un to izstrādājumu tirdzniecību, kā arī starpniecību, kontrolē un uzrauga Valsts proves uzraudzības inspekcija (VPUI). Šā likuma mērķis ir novērst noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju un terorisma finansēšanu.

Likuma subjekts – juridiskā persona – atbilstoši savam darbības veidam, izstrādājot attiecīgas politikas un procedūras, izveido un dokumentē noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas iekšējās kontroles sistēmu.¹⁰

VPUI 2007. gada publiskajā pārskatā ir sniegta informācija par to, ka 2007. gadā VPUI ir veikusi 252 pārbaudes saimnieciskās darbības vietās ar dārgmetāliem, dārgakmeņiem un to izstrādājumiem par VPUI kompetencē esošo normatīvo aktu ievērošanu. Taču saimnieciskās darbības vietu reģistrā ir vairāk nekā 1600 saimnieciskās darbības vietu (veikali, lombardi, bankas u. c.), un tas nozīmē, ka gada laikā netiek pārbaudīta pat puse no reģistrētām vietām, kuru darbība ir saistīta ar dārgmetāliem, dārgakmeņiem un to izstrādājumiem.

Izpētot lombardu darbības kontroli un darbības uzraudzību, autore secināja, ka kontroli un uzraudzību no Patērētāju tiesību aizsardzības centra un Valsts proves uzraudzības inspekcijas nepieciešams uzlabot.

9 Viļķina A. Pēc naudas un mierinājuma // www.2.la.lv/lat/latvijas_avize/jaunakaja_numura/latvijas.zinas/?doc=50859 (resurss apskatīts 02.05.2009).

10 Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums (pieņemts 17.07.2008) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 116, 2008. gada 30. jūlijs, 6. p.

Secinājumi un priekšlikumi

Rakstot šo darbu, autore iepazīnās ar lombardu tiesisko regulējumu un darbības īpatnībām Latvijas Republikā. Iepazītie materiāli par lombardu tiesisko regulējumu liek secināt, ka no 1992. gada ir notikušas būtiskas pārmaiņas regulējumā, taču pašreizējais tiesiskais regulējums nebūt nav labāks par to, kas bija spēkā no 1992. līdz 1995. gadam.

Kad lombardu darbību regulēja likums «Par bankām», lombardiem bija piešķirts kredītiestāžu statuss. Lai uzsāktu lombarda darbību, bija nepieciešams saņemt licenci Latvijas Bankā un reģistrēties LR Uzņēmumu reģistrā. Minimālais reģistrētais pamatkapitāla lielums lombarda akciju sabiedrībai bija 50 000 latu. Stājoties spēkā likumam par kredītiestādēm, lombardiem tajā vieta neatradās.

Kopš 1995. gada nevienā normatīvajā aktā nav atrodama lombarda definīcija un nav noteikta darbība, kura ir lombarda darbības pamatā. Latvijā lombardu bizness turpina attīstīties un gada apgrozījums šajā nozarē mērāms vairākos miljonos, taču normatīvajos aktos šī nozare it kā neeksistē. Tātad lombardi ir, bet tas, ar ko viņi īsti nodarbojas, nav noteikts, tādēļ pēc pašreizējā normatīvā regulējuma lombardi darbojas saskaņā ar vispārējām komercdarbību reglamentējošām normām.

Un tajā autore saskata negatīvu momentu, jo tagad prasības lombardiem ir mazinājušās. Licenci lombarda darbībai vairs nevajag, lombardu var reģistrēt kā SIA, kuras pamatkapitāla lielums ir 2000 latu. Šī situācija, pēc autores domām, apdraud patērētāju tiesības, jo iekļātās antikvārās lietas vērtība var krietni pārsniegt SIA pamatkapitāla lielumu, tādēļ Komerclikumā noteiktais 2000 latu pamatkapitāls lombardu darbībai nav pietiekams.

Salīdzinot lombardu darbību un uzraudzību Latvijā ar lombardu darbību un uzraudzību Vācijā, Apvienotajā Karalistē un ASV, ir skaidri redzams, ka Latvijā normatīvajos aktos minētās prasības ir mazākas: nav vajadzīga licence, dibināšanas pamatkapitāla lielums – 2000 latu, turpretim citās valstīs lombardu darbības uzsākšanai ir jāsaņem licence (vai speciāla atļauja), kas tiek izsniegta, ja ir izpildītas noteiktas prasības – pieteikumi, noteikta apjoma legālas izcelsmes naudas līdzekļi, īpašnieku un vadības reputācija, speciāli iekārtotas telpas, arī apdrošināšana.

Izpētot lombarda darbības īpatnības Latvijā, raksta autore par negatīvu iezīmi uzskata to, ka lombardos, neraugoties uz piesardzību, nonāk zagtas mantas un neviens lombards nav pasargāts no tām. Turklāt normatīvajos aktos nav noteiktas tādas tiesību normas, kas tiesiski aizsargātu lombardus šajā jautājumā.

Raksta autore uzskata, ka ciešāk jāsadarbojas ar policiju, izveidojot zagto mantu datu bāzi (datorizētu uzskaiti), lai šī informācija par zagtām mantām būtu pieejama lombardos pirms mantu ieķīlāšanas, tādējādi pasargājot lombardus no zaudējumiem un policijas darbiniekiem atvieglotjot zagtu mantu meklēšanu.

Attiecībā uz ieķīlātām mantām autore pozitīvi vērtē to, ka ķīlas ņēmējam par ieķīlāto lietu jā rūpējas kā gādīgam saimniekam un viņš nedrīkst ieķīlāto lietu lietot, un ķīlas ņēmējs atbild par radušos zaudējumus, ja tas rodas nejauši vai nepārvaramas varas dēļ vai ja izlieto lietu nesaskanīgi ar norunu. Lai gan CL 1348. pants aizsargā ķīlas devēja tiesības, nekur nav noteikts, kā ieķīlātās mantas jāglabā. Arī apdrošināšanai nav noteiktu prasību.

Tādējādi, ja ieķīlātā lieta, neraugoties uz visu tai pievērsto rūpību, tiek sabojāta vai iet zudumā noziedzīga nodarījuma vai nepārvaramas varas dēļ, ķīlas ņēmējs par to neatbild un zaudējumus cieš lietas īpašnieks.

Autore uzskata, ka lombardiem nepieciešams ievērot noteiktus drošības principus, kuri jāiestrādā normatīvajos aktos, tādējādi aizsargājot ķīlas devēja tiesības.

Jautājumu par lombardu drošību var atstāt pašu uzņēmumu ziņā, taču tas noteikti nebūs patērētāju tiesību interesēs: jo mazākas prasības pret lombardu drošību (nevajag apsardzi, nevajag apdrošināšanu), jo neaizsargātāki ir patērētāji.

Izpētot lombardu darbības kontroli un uzraudzību Latvijā, var secināt, ka visstingrākā kontrole tiek noteikta no nodokļu uzraudzības aspekta, taču kontrole no Patērētāju tiesību aizsardzības centra netiek veikta un Valsts proves uzraudzības inspekcija gada laikā apseko tikai mazu daļu (1/6) no saimnieciskās darbības vietām, kas darbojas ar dārgmetāliem, dārgakmeņiem un to izstrādājumiem. Tātad katrs lombards tiek apsekots vienu reizi sešos gados, un tas liecina par to, ka tiesiskais regulējums šajā jomā ir nepietiekams, jo īpaši tādēļ, ka Valsts proves uzraudzības inspekcija uzrauga un kontrolē Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma prasību ievērošanu, kas rada lielu risku noziedzīgi iegūtu līdzekļu ieplūšanai lombardos.

Lombardu darbības pamatā ir īstermiņa kredītu izsniegšana pret rokas ķīlu, tātad lombardi ir finanšu tirgus dalībnieki. Taču Latvijas Republikas normatīvo aktu sistēmā kreditēšanas jomā paredzētie normatīvie regulējumi attiecas tikai uz kredītiestādēm, bet lombardiem tādu nav. Lai uzlabotu komercdarbības vidi kreditēšanas jomā, pēc autores domām, nepieciešams noteikt skaidrus lombardu darbības uzsākšanas un darbības kritērijus, definējot terminu «lombards», ieviešot lombardu licencēšanu,

tādējādi veicot grozījumus Kredītiestāžu likumā, kas nosaka kredītiestāžu tiesisko statusu, reglamentē šo iestāžu darbību, atbildību un uzraudzību.

Arī Latvijas Lombardu asociācija par galveno savas darbības mērķi uzskata likumdošanas sakārtošanu un lombardu kā kredītiestāžu statusa atgūšanu.¹¹

Vadoties pēc secinājumiem, autore izvirza šādus priekšlikumus:

- 1) papildināt Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 46. panta 1. daļu ar to, ka regulārās pārbaudes jāveic ne retāk kā reizi gadā;
- 2) papildināt Kredītiestāžu likuma 1. panta 1. daļu ar to, ka lombards ir kredītiestāde, kas izsniedz īstermiņa kredītus pret kustamas mantas ķīlu;
- 3) papildināt Kredītiestāžu likuma 3. panta 4. daļu ar to, ka Latvijas Republikā lombardu drīkst dibināt tikai kā akciju sabiedrību;
- 4) papildināt Kredītiestāžu likuma 11. panta 3. daļu ar to, ka lombards savu darbību Latvijas Republikā var uzsākt tikai pēc Finanšu un kapitāla tirgus komisijas licences saņemšanas un reģistrācijas komercdarbības veikšanai likumos noteiktajā kārtībā;
- 5) papildināt Kredītiestāžu likuma 9. panta 2. daļu ar to, ka vārdu «lombards» kapitālsabiedrības nosaukumā vai pašreklāmai drīkst lietot tikai Latvijas Republikā reģistrēta lombardu akciju sabiedrība, kurai ir Finanšu un kapitāla tirgus komisijas licence lombardu darbībai; lombards savu darbību ir tiesīgs veikt, obligāti apdrošinot zaudējuma risku, kas var rasties nejauši vai nepārvaramas varas dēļ.

11 Skrebele G. Miljonus vērtu nozari likums nekontrolē // www.tvnet.lv/zinas/latvija/article.php?id=28330 (resurss apskatīts 23.05.2009).

Santa Bērziņa
Zinātniskais vadītājs: *Mg. iur. Līga Mizovska*

JURIDISKO PERSONU MAKSĀTNESPĒJAS PROCESS

Latvijas ekonomikas reformas tika uzsāktas 1990. gada otrajā pusē. Tas nozīmē, ka Latvijai trūkst nepieciešamās pieredzes nevainojamas un stabilas valsts ekonomikas veidošanā. Globālajā ekonomiskajā krīzē šis pieredzes trūkums ir īpaši jūtams. Veiksmīgas valsts ekonomikas pamatā ir uzņēmējdarbība jeb personu veiktā saimnieciskā darbība, ražojot preces vai sniedzot pakalpojumus. Latvijas uzņēmējdarbība ir vairāk vērsta uz pakalpojumu sniegšanu, nevis uz preču ražošanu. Mainoties valsts ekonomiskajam stāvoklim un mazinoties personu maksātspējai, mazinās arī pieprasījums pēc dažiem pakalpojumiem. Nonākot finansiālās grūtībās un nespējot nokārtot parādsaistības, daudzi saimnieciskās darbības veicēji kā vienīgo problēmas risinājumu izvēlas maksātnespējas procesa uzsākšanu. Pieaugot maksātnespējīgo uzņēmumu skaitam, arvien vairāk tiek konstatētas nepilnības maksātnespējas tiesiskajā regulējumā, par ko liecina fakts, ka maksātnespējas tiesiskais regulējums tiek grozīts un arvien tiek izstrādāti jauni grozījumi, lai maksātnespējas procesu padarītu veiksmīgāku. Diemžēl ne visi pieņemtie grozījumi maksātnespējas tiesiskajā regulējumā ir veiksmīgi un tie neatrisina esošās problēmas.

Ierosināto un pasludināto maksātnespējas procesu skaita straujais pieaugums ir radījis pastiprinātu sabiedrības interesi par procesu. Arvien lielāka sabiedrības daļa tiek iesaistīta maksātnespējas procesā, tomēr ne visi procesā iesaistītie ir pietiekami informēti par procesa gaitu, nozīmi un viņu tiesībām, kā arī pienākumiem tajā. Kopš 2008. gada 1. janvāra stājies spēkā maksātnespējas tiesiskais regulējums – Maksātnespējas likums. Šis normatīvais akts nosaka juridiskās personas un fiziskās personas maksātnespējas procesu, kā arī tiesiskās aizsardzības procesu.

Šajā rakstā autore aprakstīs galvenos juridiskās personas maksātnespējas procesa elementus un stadijas.

Juridiskās personas maksātnespējas procesa stadijas

Maksātnespējas tiesības jeb bankrota tiesības ir civiltiesību apakšnozare. Šī valsts ekonomikai nozīmīgā joma vienlaikus aptver gan civiltiesī-

bu, gan administratīvo tiesību, gan krimināltiesību normas un tiek saukta par saimnieciskajām tiesībām.¹ Saimnieciskās tiesības ir īpašas ar faktu, ka tās, atšķirībā no speciālajām privāttiesībām, nav piesaistītas konkrētiem subjektiem. Šī tiesību apakšnozare ir paredzēta saimnieciskās darbības reglamentācijai.

Saskaņā ar Maksātnespējas likuma 3. pantu maksātnespēja ir ar tiesas spriedumu konstatēts maksātnespējas subjekta stāvoklis tiesiskās aizsardzības procesā vai maksātnespējas procesā. Savukārt maksātnespējas process (turpmāk – MNP) ir tiesiska rakstura pasākumu kopums, lai atjaunotu maksātnespējas subjekta maksātpēju un aizsargātu kreditoru kopuma intereses, piemērojot izlīgumu vai sanāciju.²

MNP iedala vairākās stadijās: maksātnespējas lietas ierosināšana, MNP pasludināšana un MNP izbeigšana. Katra stadija satur atbilstošus elementus, kas nodrošina MNP virzību, tomēr, lai virzība būtu sekmīga, ir nepieciešams ievērot maksātnespējas tiesisko regulējumu un godprātības principu.

Pirmā MNP stadija – maksātnespējas lietas ierosināšana. Pieteikumu par MNP lietas ierosināšanu iesniedz pilsētas (rajona) tiesā pēc parādnieka juridiskās adreses pats parādnieks vai kreditors, pamatojoties uz Maksātnespējas likuma 50. pantā norādītajām MNP pazīmēm. Jāatceras, ka likums nosaka atšķirīgu MNP pieteikuma iesniegšanas kārtību kreditoriem un parādniekiem. Šīs atšķirības balstās galvenokārt uz MNP pazīmēm. Lēmumu par MNP lietas ierosināšanu tiesa pieņem lēmuma veidā. Līdz ar MNP lietas ierosināšanu konkrētajā lietā tiek iecelts MNP administrators, kura galvenais pienākums līdz MNP pasludināšanai ir noteikt parādnieka pārstāvi un sagatavot pārskatu par MNP subjektu tiesai.

Nākamā un būtiskākā MNP stadija ir MNP pasludināšana. MNP pasludina tiesa sprieduma veidā, ja tiek konstatēta kaut viena no maksātnespējas pazīmēm, un šis spriedums nav pārsūdzams. Civilprocesa likums nosaka, ka uz tiesas sēdi ir uzaicināms pieteikuma iesniedzējs, parādnieks un administrators. Ar MNP pasludināšanu apstājas aizdevuma lietošanas procentu pieaugums, likumisko procentu pieaugums, līgumsoda pieaugums, nokavējuma naudas pieaugums, kā arī nodokļu prasījumiem tiek apturēta tās nokavējuma naudas aprēķināšana, kas tiek noteikta kā procentu maksājums par nodokļu, nodevu un naudas soda samaksas termiņa nokavējumu.

Tiesvedība civillietās, kas ierosinātas pret parādnieku, tiek apturēta, kā arī izsludinātās parādnieka mantas izsoles tiek atceltas, bet, ja izsole ir

1 Balodis K. *Ievads Civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 49. lpp.

2 Maksātnespējas likums (pieņemts 01.11.2007) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 188, 2008. gada 1. janvāris, 5. pants.

notikusi, iegūtie naudas līdzekļi tiek ieskaitīti administratora norādītājā parādnieka kontā kredītiestādē. Ja parādniekam ir saistības, kuru izpildes termiņš iestāsies pēc MNP pasludināšanas dienas, tiek uzskatīts, ka saistību izpildes termiņš ir iestājies MNP pasludināšanas dienā. Ar maksātnespējas procesa pasludināšanu komersanta norādei uz tās veidu pievieno jēdzienu «maksātnespējīgs». Līdz ar MNP pasludināšanu tiek noteikts kreditoru pieteikšanās termiņš – 1 mēnesis, likumā noteiktajā izņēmuma gadījumā – 3 mēneši. Visi šajā termiņā pieteiktie kreditoru prasījumi administratoram ir jāreģistrē kreditoru reģistrā.

Pēc MNP pasludināšanas administrators iegūst tiesības parādnieka vārdā rīkoties ar parādniekam piederošo mantu, kā arī ar parādnieka valdījumā vai turējumā esošo trešajām personām piederošo mantu. Turpretim parādnieks iepriekš minētās tiesības zaudē. Parādnieka pārvaldīšanu veic administrators, jo parādnieka pārvaldes institūciju darbība tiek apturēta.

Tiek veikta parādnieka mantas un dokumentu inventarizācija. Pēc administratora pieprasītās informācijas par parādnieka mantisko stāvokli saņemšanas administrators sastāda parādnieka mantas sarakstu, uz kuru vēršami kreditoru prasījumi. Praksē ir gadījumi, kad parādnieka pārstāvis izvairās nodot mantu administratoram – tad administrators saskaņā ar Krimināllikuma noteikumiem griežas ar iesniegumu policijā par Maksātnespējas likuma noteikumu pārkāpumu. Pārsvārā policija pieņem lēmumu par atteikšanos ierosināt kriminālprocesu, tādēļ lēmums tiek apstrīdēts, un prokuratūrā tiek pieņemts lēmums par kriminālprocesa ierosināšanu. Diemžēl šie ierosinātie kriminālprocesi lielākoties ir neefektīvi un nepilda savu uzdevumu. Procesa ierosināšanas mērķis ir piespiest parādnieka pārstāvi nodot parādnieka mantu administratoram, lai administrators varētu apmierināt kreditoru prasījumus. Praksē ir neskaitāmi gadījumi, kad parādnieka pārstāvis, pie kura atrodas parādnieka manta, vairs neatrodas Latvijā un rezultātā mantu atgūt nav iespējams. Ir nepieciešama lielāka sadarbība starp Eiropas Savienības tiesībsargājošām iestādēm, kā arī efektīvākas sistēmas izveide, lai šādu problēmu atrisinātu. Administratoram ir nepietiekami resursi un tiesības, lai varētu noskaidrot aktuālo informāciju par parādnieka pārstāvi, ja minētā persona atrodas ārpus Latvijas.

Maksātnespējas likuma 63. panta 1. daļas 2.¹ punktā noteikts, ka līdz pirmajai kreditoru sapulcei administratoram ir jā sastāda parādnieka bilance. Administratora pienākums ir iesniegt tiesai pieteikumu par mantas atbrīvošanu no apķīlājuma un nodošanu administratoram, kā arī atgūt debitoru parādus un veikt tiesiskas darbības citas parādnieka mantas atgūšanai. Tiek noskaidroti parādnieka debitori – personas, kuras ir parādā parādniekam. Administrators nosūta brīdinājumu debitoriem par saistību

nepildīšanu. Diemžēl praksē debitoru parādu atgūšana ir diezgan sarežģīts process un ne vienmēr tas izdodas. Arvien biežāk tiek novērota situācija, kurā MNP tiek pasludināts pret juridisku personu, kura ir kļuvusi maksātnespējīga savu debitoru maksātnespējas dēļ. Turklāt nereti rodas situācija, ka arī pret debitoru ir pasludināts MNP un parādu nav iespējams atgūt.

Ja parādnieka pārvaldes institūciju locekļi vai kapitālsabiedrības dalībnieki ir nodarījuši zaudējumus, administratoram ir pienākums izvērtēt un celt tiesā prasību. Tāpat Maksātnespējas likums nosaka administratoram pienākumu pieprasīt, lai parādnieka dalībnieki izpilda savas saistības attiecībā uz parādnieka pamatkapitālu vai citu mantu, un iesniegt tiesā prasības par šādu saistību izpildi. Bez iepriekš minētajiem pienākumiem Maksātnespējas likuma 64. pants nosaka administratora tiesības, piemēram, tiesības atsavināt parādnieka mantu, pārstāvēt parādnieku, iecelt amatpersonas parādnieka pārvaldes darba veikšanai un noteikt to kompetenci, pieņemt darbā un atlaist no darba darbiniekus, arī tos, kuri pieņemti darbā pirms MNP lietas ierosināšanas.

Nākamais būtiskais šīs stadijas elements ir kreditoru prasījumi un kreditoru sapulces. Kreditoru prasījums nozīmē, ka persona, kurai ir parādā parādnieks, izmanto savas tiesības atgūt parādu MNP ietvaros. Kreditors var būt gan fiziska, gan juridiska persona, kā arī valsts vai pašvaldības iestāde. Kreditors prasījumu iesniedz administratoram tiesas noteiktajā kreditoru pieteikšanās termiņā. Šis termiņš ir viens mēnesis, savukārt triju mēnešu termiņš ir pieteikumam, kas iesniegts pret parādnieku, ja Latvijā uzsākta Padomes regulas Nr. 1346/2000 3. panta 1. vai 2. punktā noteiktā maksātnespējas procedūra. Pieteikuma termiņa sākumu skaita no dienas, kad tas reģistrēts maksātnespējas reģistrā. Ja kreditors nokavē tiesas noteikto kreditoru pieteikšanās termiņu, pieteikumu var iesniegt gada laikā no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, bet ne vēlāk kā līdz dienai, kad kreditoru sapulce pieņem lēmumu par bankrota procedūras pabeigšanu. Administrators reģistrē kreditoru pieteikumus kreditoru prasījumu reģistrā. Kreditoru tiesības tiek īstenotas kreditoru sapulcē. Kreditoru sapulci sasauc un vada administrators, un tā pieņem lēmumus par administratora izvirzītajiem un sapulces darba kārtībā iekļautajiem jautājumiem.

MNP pastāv trīs kreditoru sapulču veidi – pirmā kreditoru sapulce, kārtējā kreditoru sapulce un noslēguma kreditoru sapulce. Ja administrators uzskata, ka parādniekam nepieder manta un nav iespējams to iegūt, administrators kreditoru sapulcei izsaka priekšlikumu par bankrota procedūras uzsākšanu, kā arī par tās izbeigšanu. Ja kreditori šim priekšlikumam piekrīt, ir iespējama situācija, ka pirmā kreditoru sapulce vienlaikus ir arī

noslēguma kreditoru sapulce. Kā jau iepriekš tika minēts, kreditori sapulces gaitā lemj par sapulces darba kārtībā iekļautajiem jautājumiem balsojot. Balsstiesības tiek piešķirtas atzītajiem nenodrošinātajiem kreditoriem, kuri ir pieteikušies tiesas noteiktajā termiņā. Likums nosaka pirmās kreditoru sapulces darba kārtībā obligāti iekļaujamos jautājumus. Likums nenosaka kārtējās sapulces darba kārtībā iekļaujamos jautājumus, jo tie izriet no konkrētās MNP lietas. Kārtējai kreditoru sapulcei ir fakultatīvs raksturs, tas nozīmē, ka MNP var arī nebūt šīs sapulces, ja apstākļi to nepieprasa. Noslēguma kreditoru sapulces sasaukšanas termiņš ir atkarīgs no MNP stāvokļa risinājuma veida. Ja kreditoru sapulce ir vienojusies par izlīgumu vai sanācību, tad noslēguma kreditoru sapulci sasauc ne vēlāk kā divas nedēļas pēc kreditoru sapulcē noteiktā izlīguma vai sanācības termiņa beigām. Turpretim, ja sapulce ir vienojusies par bankrota procedūru, sapulce tiek sasaukta ne vēlāk kā mēnesi pēc bankrota procedūras pasākumu izpildes. Maksātnespējas likuma 84. pantā ir noteikti noslēguma kreditoru sapulcē iekļaujami jautājumi. Kreditoru sapulces lēmumus var pārsūdzēt tiesā likumā noteiktajā termiņā – trīs nedēļas pēc kreditoru sapulces.

MNP būtiskākais elements ir MNP stāvokļa risinājuma veidi, jo rezultāts ir atkarīgs no izvēlēta risinājuma veida. MNP ir iespējami trīs MNP stāvokļa risinājuma veidi – izlīgums, sanācība un bankrots.

Pirmais MNP stāvokļa risinājuma veids ir izlīgums. Izlīgums izpaužas kā kreditoru un parādnieka vienošanās par saistību izpildi Maksātnespējas likumā paredzētajos gadījumos. Pirmās kreditoru sapulces darba kārtībā, kā iepriekš minēts, obligāti jāiekļauj izlīguma iespējas izskatīšana. Administratoram ir jāsniedz savs atzinums par izlīguma iespējamību. Izlīgumam var piemērot prasījumu summas samazināšanu, kreditoru atteikšanos no līgumsoda, procentiem vai nokavējuma naudas, kā arī to samazināšanu, saistību izpildes termiņa atlikšanu un ieskaitu. Administratora pienākums ir iesniegt parakstīto izlīgumu tiesā apstiprināšanai. Tiesa izskata administratora iesniegto izlīgumu jebkurā MNP stadijā līdz parādnieka mantas izsoles sākumam un apstiprina administratora iesniegto izlīgumu, vienlaikus izbeidzot MNP, ja izlīgums noslēgts normatīvajos aktos paredzētajā kārtībā, tā noteikumi nav pretlikumīgi un nav pieļauti pārkāpumi tās kreditoru sapulces izziņošanā vai norisē, kurā noslēgts izlīgums.³ Pastāv gadījumi, kad tiesa neapstiprina noslēgto izlīgumu. Tad administrators sasauc kārtējo kreditoru sapulci, lai izlemtu par citu MNP stāvokļa risinājumu. Ar izlīguma apstiprināšanu atjaunojas parādnieka maksātpēja

3 Civilprocesa likums (pieņemts 14.10.1998) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1999. gada 1. marts), 363.⁹ pants.

un pārvaldes institūciju darbība. Administrators nodod parādniekam valdījumā viņa mantu, un pēc parādnieka izpildinstitūcijas paraksta tiesību atjaunošanas vai apstiprināšanas publiskajā reģistrā administratora pilnvaras beidzas. Diemžēl praksē izlīgums tiek piemērots reti – 2009. gadā tikai 6 no 795 MNP ir piemērots izlīgums.

Nākamais MNP stāvokļa risinājums ir sanācija, kas izpaužas kā finansiālo, tiesisko un organizatorisko pasākumu kopums, kura mērķis ir novērst parādnieka iespējamo bankrotu un atjaunot viņa maksātspēju. Sanācijā izmantojamas tās pašas metodes, kuras izmanto izlīgumam, tomēr sanācija nedrīkst sastāvēt vienīgi no izlīguma metodēm.⁴ Sanācijas mērķis ir atjaunot maksātspējas subjekta maksātspēju, kā arī aizsargāt kreditoru intereses. Sanācijas iespēja jāizskata kreditoru sapulcē, ja izlīguma iespēja ir noraidīta, kā arī ja izlīgums nav noslēgts vai arī noslēgtais izlīgums nav apstiprināts. Kreditoru sapulce izskata sanācijas iespēju, ja to ieteicis administrators vai arī šis jautājums ir ietverts kreditoru sapulces darba kārtībā pēc Maksātspējas likuma 116. panta 2. daļā nosaukto personu lūguma. Par sanācijas iespēju lemj kreditoru sapulce balsojot. Sanācijas plānu finansē persona, kas iesniegusi priekšlikumu par sanācijas iespēju. Tieši šis likuma noteikums ir iemesls tam, ka sanācija tiek piemērota reti. Neviens no kreditoriem nevēlas ieguldīt papildus savus līdzekļus maksātspējīga uzņēmuma maksātspējas atjaunošanai. Sanācijas plāna īstenošanai tiek dots noteikts termiņš, kas nevar būt garāks par pieciem gadiem, ar izņēmumu, ka kreditoru sapulce to var pagarināt par diviem gadiem. Tātad sanācijas plāna īstenošanas periods ir samērā ilgs, kas bieži biedē kreditorus, jo to interesēs ir atgūt savu ieguldījumu pēc iespējas ātrākā laikā. Diemžēl kreditoru nevēlēšanās redzēt parādnieka iespējas atgriezt aizdevumu nākotnē un administratora nevēlēšanās ieguldīt darbu maksātspējīgā parādnieka maksātspējas atgriešanai ir iemesls bankrota procedūras piemērošanai, kā rezultātā zaudē gan parādnieks, gan kreditori. Sanācijas plāna īstenošanai bieži ir nepieciešams dzēst maksātspējas atzīmi publiskos reģistros. Sanācija tiek pabeigta, ja šādu lēmumu pieņem kreditoru sapulce un to apstiprina tiesa. Ar sanācijas pabeigšanu tiek atjaunota parādnieka maksātspēja un viņa pārvaldes institūciju darbība. Statistikas dati par 2008. un 2009. gadu liecina, ka kreditori visos gadījumos ir nolēmuši nepiemērot sanāciju MNP.

Bankrots ir viens no MNP stāvokļa risinājumiem, kura mērķis ir apmierināt kreditoru prasījumus un likvidēt parādnieku. Kaut arī, piemērojot bankrotu, ir paredzēts pēc iespējas pilnīgāk apmierināt kreditoru prasīju-

4 Bērziņš G. Sanācijas iespējas tiesiskais regulējums // *Jurista Vārds*, Nr. 4 (2009), 1.–5. lpp.

mus, diemžēl praksē šo noteikumu reti ir iespējams izpildīt. Pārsvārā parādniekiem nav mantas vai arī tā ir nepietiekama, lai to pārdotu izsolē un iegūtu līdzekļus kreditoru prasījumu segšanai. Statistikas dati liecina, ka šis MNP stāvokļa risinājuma veids tiek piemērots 99% gadījumos. Lēmumu par bankrota procedūras uzsākšanu pieņem kreditoru sapulce balsojot. Bankrota procedūrā tiek īstenoti bankrota procedūras organizatoriskie pasākumi. Viens no šādiem pasākumiem ir parādnieka mantas pārdošana atklātā izsolē atsevišķi vai kā lietu kopību. Izņēmuma gadījumos administrators var izmantot citus mantas atsavināšanas veidus. Izsolē tiek iekļauts parādnieka nekustamais īpašums, kustamā manta, atgūtā manta, augļi, kas iegūti no parādnieka mantas un cita MNP laikā tiesiski iegūtā manta. Izsole ar dažiem izņēmumiem notiek saskaņā ar Civilprocesa likuma noteikumiem. Visi naudas līdzekļi, kas iegūti saistībā ar izsoli, jāieskaita uz parādnieka vārda atvērtajā bankas kontā. Lēmumu par bankrota procedūras pabeigšanu pieņem noslēguma kreditoru sapulce ne vēlāk kā mēnesi pēc bankrota procedūras pasākumu izpildes. Lēmums par bankrota procedūras pabeigšanu ir pieņemts, ja par to nobalso vairāk nekā puse klātesošo balsstiesīgo kreditoru.

Pēdējā MNP stadija ir MNP izbeigšana. Administrators pienākums ir iesniegt tiesā pieteikumu par MNP izbeigšanu, ja parādnieks ir nokārtojis savas saistības, noslēgts izlīgums, pabeigta sanācija vai bankrots, kā arī ja sanācijas ietvaros reorganizācijas rezultātā parādnieks beidz pastāvēt. Administrators darbības ir atkarīgas no MNP izbeigšanas iemesla. Gadījumos, kad MNP izbeigšanas iemesls ir bankrota procedūras pabeigšana, administrators iznīcina Maksātnespējas likuma 140. panta 3. daļā noteiktās veidlapas, sastādot veidlapu iznīcināšanas aktu. Pārējos dokumentus, kas minēti likuma 140. panta 4. daļā, administrators septiņu dienu laikā pēc tiesas nolēmuma saņemšanas nodod glabāšanā Valsts arhīvam. Kad saņemta Valsts arhīva izziņa par parādnieka dokumentu nodošanu glabāšanā, administrators izziņu iesniedz Uzņēmumu reģistrā, kas lemj par parādnieka izslēgšanu no attiecīgā reģistra. Šajā gadījumā administrators pilnvaras izbeidzas līdz ar parādnieka izslēgšanu no attiecīgā publiskā reģistra.

Biežāk sastopamās problēmas maksātnespējas procesā

Maksātnespējas likumā ir novērojamas vairākas nepilnības, tāpēc šajā nodaļā tiks apskatītas būtiskākās un biežāk sastopamās problēmas, kuras prasa risinājumu.

Statistikas dati liecina, ka no 2008. gada janvāra līdz 2009. gada decembrim bankrota procedūra ir piemērota 99% gadījumu. Šī problēma galvenokārt ir skaidrojama ar maksātnespējīgo uzņēmumu zemo vērtību, kā arī MNP iesaistīto personu nevēlēšanos meklēt citus MNP risinājumus. Nepieciešams Maksātnespējas likumā iestrādāt noteikumus par administratora atlīdzības palielināšanu gadījumā, ja MNP tiek izbeigts, piemērojot sanācību vai izlīgumu. Turklāt vajadzētu paredzēt sankciju par nepamatotu bankrota procedūras piemērošanu MNP, kas nozīmētu izmaiņas Krimināllikuma 215. panta 1. daļā. Iespējamais problēmas risinājums varētu būt Maksātnespējas likuma 132. panta 2. daļas papildinājums, nosakot, ka tiesa neapstiprina kreditoru sapulces lēmumu par bankrota procedūras uzsākšanu gadījumā, ja tai rodas pamatotas aizdomas, ka bankrota procedūra tiek piemērota nepamatoti.

2008. gada otrajā pusē, kad sākās ekonomikas lejupslīde, ierosināto MNP skaits gandrīz dubultojās. Šī bīstamā tendence saglabāsies līdz brīdim, kad tiks stabilizēta valsts ekonomika. Iesniegtie MNP pieteikumi likumsakarīgi norāda uz ekonomiska rakstura problēmām atsevišķās tautsaimniecības nozarēs, piemēram, būvniecībā, nekustamo īpašumu tirdzniecībā un apsaimniekošanas nozarē, pārtikas nozarē, kā arī vairumtirdzniecībā.

Pasaules Banka savā vērtējumā ir norādījusi uz vairākām MNP nepilnībām Latvijā. Šis vērtējums ir pamatots ar trim faktoriem – MNP ilgumu, izmaksām procentos no aktīvu vērtības un atgūtajiem līdzekļiem. Kā norādīts vērtējumā, 2009. gada sākumā ir krietni samazinājies atgūto līdzekļu apmērs, kas negatīvi ietekmē MNP efektivitātes vērtējumu kopumā. Arī Starptautiskais Valūtas fonds ir norādījis uz MNP efektivitātes problēmām. Latvijas valdība 2008. gada 18. decembra Latvijas nodomu protokolā Starptautiskajam Valūtas fondam puda apņemšanos uzlabot uzņēmumu MNP efektivitāti, izdarot nepieciešamos grozījumus Maksātnespējas likumā līdz 2009. gada jūnija beigām.

Maksātnespēja ir uzņēmumu problēmu sekas, nevis cēlonis, tādēļ autore uzskata, ka ir jācīnās ar cēloni, lai nepieļautu šīs negatīvās sekas. Praksē biežāk sastopamā problēma ir nekvalitatīva uzņēmējdarbība. Bankrota procedūras piemērošana un uzņēmuma likvidācija nerada juridiskas sekas personai, kas ir novedusi uzņēmumu līdz maksātnespējai. Būtu nepieciešams noteikt aizliegumu konkrētai personai veikt uzņēmējdarbību, kas ir novedusi uzņēmumu līdz maksātnespējai un tās darbības rezultātā uzņēmums ir likvidēts, neapmierinot kreditoru prasījumus. Sprotams, ka šāds noteikums varētu attiekties tikai uz tām personām, kuru iepriekš minētā negodprātīgā darbība tiek fiksēta vairāk nekā divas reizes. Tomēr šāda

noteikuma ieviešana radītu problēmas ar uzskaiti LR Uzņēmumu reģistrā, lai līdz ar jauna uzņēmuma dibināšanu laikus būtu iespējams pārbaudīt dibinātāja vēsturisko darbību.

Citās Baltijas valstīs MNP ir vairāk vērstas uz uzņēmuma maksātspējas atjaunošanu vai kreditoru prasību apmierināšanu. Piemēram, Igaunijā tiek veiksmīgi apsaimniekota maksātnespējīgā uzņēmuma manta, lai uzņēmums nezaudētu savu vērtību un, to pārdodot, būtu iespēja apmierināt kreditoru prasības, bet tajā pašā laikā darbinieki nezaudētu savas darba vietas. Latvijā ir novērojama tendence, ka administratori pievērš nepietiekamu vērību parādnieka mantas apsaimniekošanai. Šis fakts noved pie situācijas, ka uzņēmuma manta tiek izsaimniekota un nevienam vairs nav intereses šādu uzņēmumu iegādāties. Rezultātā uzņēmums tiek likvidēts, darbinieki zaudē savas darba vietas un kreditoru prasības netiek apmierinātas. Praksē trūkst reālu situāciju, kurās parādnieku pārstāvji tiktu sodīti pēc Krimināllikuma 215. panta 3. daļas noteikumiem. Līdz ar to personas uzskata, ka par šādiem pārkāpumiem var tikt nesodītas.

Pēc raksta autore domām, valstij ir aktīvāk jāsadarbjas ar uzņēmumiem, veidojot dažādas uzņēmējdarbības atbalsta programmas, veicinot godīgu uzņēmējdarbību. Patlaban pieaugošais pasludināto MNP skaits ir cieši saistīts ar valsts ekonomikas problēmām. Valdības solījumi sakārtot MNP norisi nerisina maksātnespējas pamatproblēmu. Jāsaprot, ka valstij lētāk un izdevīgāk ir ieguldīt līdzekļus uzņēmumu atbalstam nekā apmaksāt MNP izdevumus un maksāt bezdarbnieku pabalstus, likvidējot neskaitāmas darba vietas. Valdībai, izstrādājot valsts ekonomikas politiku, būtu ieteicams domāt perspektīvi, plānojot ieguvumus ilgtermiņā. Lielāka vērība ir jāpievērš tiem uzņēmumiem, kuri ceļ valsts ekonomiku. Īpaši nozīmīgi ir piesaistīt Eiropas Savienības līdzekļus dažādiem projektiem, kuru pamatnodarbošanās ir ražošana. Jo vairāk Latvijā būs ražošanas uzņēmumu, jo lielāka būs šo uzņēmumu vērtība.

Nemot vērā, ka Maksātnespējas likums ir spēkā nedaudz ilgāk par diviem gadiem, tikai tagad var sākt izdarīt pirmos secinājumus par tā pozitīvajām iezīmēm, nepilnībām vai trūkumiem. Laika gaitā ir atklājušās atsevišķas likuma nepilnības, tomēr nevar uzskatīt, ka tās ir nepārvaramas.

Mg. paed. Ilze Buligina
Zinātniskais vadītājs: *Dr. habil. sc. pol., Dr. iur. Tālavas Jundzis*

EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBAS IZGLĪTĪBAS JOMĀ UN TO ĪSTENOŠANA DALĪBVALSTĪS

Jautājums par Eiropas Savienības izglītības politikas veidošanas principiem un šīs politikas ietekmi uz dalībvalstu izglītības politiku līdz šim Latvijā ir maz analizēts. Rakstā pētīti mehānismi, ar kuru palīdzību tiek nodrošināta kopējās Eiropas Savienības izglītības politikas īstenošana dalībvalstīs, ņemot vērā apstākli, ka izglītības politika ir katras dalībvalsts ekskluzīva kompetence.

Raksta mērķis ir arī izpētīt un raksturot Eiropas Savienības izglītības tiesības kā Eiropas Savienības tiesību avotos sakņotu politisku un stratēģisku pieeju kopumu, kā rezultātā tiek veicināta Eiropas Savienības dalībvalstu kopējo sociāli ekonomisko mērķu sasniegšana. Rakstā tiks apzināti un analizēti Eiropas Savienības izglītības tiesību avoti un raksturota to nozīme kopējā izglītības politikas veidošanas kontekstā. Tiks raksturoti arī Eiropas Savienības izglītības politikas un stratēģijas galvenie virzieni un pieņemtie politikas plānošanas dokumenti, kā arī veikta izpēte par šo dokumentu sasaisti mērķu, uzdevumu un sasniedzamo rezultātu aspektā, norādot uz esošām un potenciālām problēmām plānoto rezultātu sasniegšanā.

Eiropas Savienības tiesību akti kā izglītības tiesību avots

Lai arī Eiropas Savienībā izglītības politikas veidošana un īstenošana ir dalībvalstu kompetence, pastāv faktori, kas ļauj runāt par kopēju Eiropas Savienības izglītības politiku. Saknes Eiropas Savienības izglītības politikas izveidei un attīstībai meklējamas jau primārajos tiesību aktos, kaut gan sākotnēji Eiropas Kopienas dibināšanas līgums, ko 1957. gada 25. martā Romā parakstīja sešas pirmās dalībvalstis, neparedzēja dalībvalstu sadarbību izglītības jomā. Tikai 1992. gadā, parakstot Māstrihtas līgumu par Eiropas Savienības dibināšanu, tika paredzētas vairākas būtiskas izmaiņas, to skaitā Eiropas Komisijas kompetences palielināšana attiecībā

uz izglītības, kultūras un citiem jautājumiem¹. Līguma par Eiropas Savienību 3. panta pirmā daļa nosaka, ka Eiropas Savienības mērķu sasniegšanai paredzēts veicināt kvalitatīvu izglītību un mācības, kā arī dalībvalstu kultūras uzplaukumu². Ar Māstrihtas līgumu tika ieviests arī Eiropas Savienības pilsonības jēdziens: ikviens cilvēks, kam ir kādas dalībvalsts pilsonība, ir Eiropas Savienības pilsonis. Eiropas Savienības pilsoņi bauda Eiropas Savienības piešķirtās tiesības un vienlaikus pilda arī tās uzliktos pienākumus. Tam ir nozīme arī izglītības tiesību īstenošanā Eiropā.

Jēdziens «Eiropas tiesības» var tikt izmantots gan plašākā, gan šaurākā nozīmē. Eiropas tiesības plašākā nozīmē aptver Rietumeiropas starptautisko organizāciju tiesības, iekļaujot arī Eiropas Savienības un Eiropas Kopienu tiesības³. Eiropas tiesības plašākā nozīmē uzskatāmas par Eiropas dažādo tiesību jomu un tiesiskā regulējuma virsjēdzienu⁴. Ar Eiropas tiesībām šaurākā nozīmē jāsaprot tikai Eiropas Savienības un Eiropas Kopienu tiesības⁵. Rakstā tiks analizētas Eiropas tiesības izglītības jomā šā jēdziena šaurākajā nozīmē, ar to saprotot tiesības, kas izriet no Eiropas Kopienu un Eiropas Savienības tiesībām. Līdz ar to netiks skarti jautājumi attiecībā uz Eiropas Padomes, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas un citu institūciju un avotu noteiktajām tiesībām.

Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 149. panta 1. daļā noteikts, ka Kopiena [Eiropas Kopiena] sekmē pilnvērtīgu izglītības attīstību, pilnīgi respektējot dalībvalstu atbildību par mācību saturu un izglītības sistēmas organizāciju⁶. Vienlaikus Līguma 150. panta 1. daļā noteikts, ka Kopiena īsteno arodmācību politiku un papildina dalībvalstu rīcību, pilnīgi respektējot dalībvalstu atbildību par arodmācību saturu un organizāciju⁷. Tomēr jāņem vērā, ka nevienā Eiropas tiesību aktā nav minēts, no kādiem aktiem sastāv Eiropas tiesības. Visu minēto tiesību avotu – primāro tiesību aktu, atvasināto

1 *A Concise Encyclopedia of the European Union from Aachen to Zollverein*. Second edition. London: Profile Books, 1998, p. 47.

2 Eiropas Savienība. Līguma par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līguma konsolidētā versija (pieņemts 29.12.2006) // *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, Nr. C321E, 2006. gada 29. decembris.

3 Gatawis S., Broks E., Bule Z. *Eiropas tiesības*. Mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2002, 31. lpp.

4 *Eiropas Savienības tiesību piemērošana*. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem. Otrais papildinātais izdevums. D. L. Luterus-Timmeles zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 22. lpp.

5 Gatawis S., Broks E., Bule Z. *Eiropas tiesības*. Mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2002, 31. lpp.

6 Eiropas Savienība. Līguma par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līguma konsolidētā versija (pieņemts 29.12.2006) // *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, Nr. C321E, 2006. gada 29. decembris.

7 Turpat.

(sekundāro) tiesību aktu, starptautisko līgumu, judikatūras, vispārējo tiesību principu, cilvēktiesību, kā arī īpašo tiesību principu – hierarhija nav precīzi noteikta, līdz ar to nevar runāt par precīzi definētu sistēmu. Var vienīgi ieskicēt vispārīgas likumsakarības visu Eiropas tiesību avotu izkārtojumā⁸.

Eiropas Kopienas dibināšanas līgums kā primārs tiesību akts ietver normas, kas rada tiesisko pamatu Eiropas Savienības darbībai. Tātad Eiropas Kopienas dibināšanas līgumam kā primāram tiesību aktam ir augstāks juridiskais spēks nekā citiem Eiropas tiesību aktiem. Primārie tiesību akti ir vienīgie Eiropas tiesību akti, kuri nepastarpināti pauz dalībvalstu gribu. Tāpēc dibināšanas līgumu augstākais juridiskais spēks nodrošina, ka dalībvalstis, lai gan daļu no savas valsts varas kompetencēm deleģē Eiropas Savienības institūcijām, joprojām paliek galvenās noteicējas pār integrācijas procesu⁹.

Dibināšanas līgumi kā primāri tiesību akti satur tikai vispārīgus pamatprincipus, uz kuriem balstās kopējais Eiropas Savienības regulējums. Kopā ar šiem pamatprincipiem dibināšanas līgumi satur arī pilnvarojumu īpašajām Eiropas Savienības institūcijām noteikt detalizētāku tiesisko regulējumu. Šā pilnvarojuma ietvaros tad arī tiek izdoti šie dažādo veidu citi tiesību akti, kuri kopā tiek apzīmēti ar terminu «atvasinātie akti jeb sekundārie tiesību akti». Atvasinātie tiesību akti var tikt izdoti tikai dibināšanas līgumos paredzētā pilnvarojuma ietvaros¹⁰. Dibināšanas līgumi nedod absolūtas likumdošanas tiesības Eiropas Savienības institūcijām, bet tikai konkrētos pantos pilnvaro šīs institūcijas izdot atvasinātos (sekundāros) tiesību aktus konkrētu jautājumu risināšanai¹¹.

Tomēr izglītības jomā Eiropas Kopienas dibināšanas līgumam kā primāram tiesību avotam ir īpaša nozīme, jo nav sekundāru tiesību aktu, kas tieši regulētu Eiropas izglītības tiesības. Ir atsevišķi izņēmumi, kuros sekundārie tiesību akti pastarpināti regulē ar izglītības jomu saistītus jautājumus, – piemēram, reglamentētās profesijas, uz kurām attiecas nozaru direktīvas. Ir arī citi izņēmumi tajos izglītības sektoros, kuri tiešāk saistīti ar nodarbinātības politiku, – piemēram, Eiropas Savienības struktūrfondu ietvaros, kur būtiska loma ir Eiropas Savienības regulām. Tā kā izglītības jautājumi Eiropas Savienībā aizvien vairāk skatāmi kopsakarībā ar nodarbinātības un sociālajiem jautājumiem, tad arī Eiropas Savienības izglītības tiesību jautājumi ir jāanalizē saistībā ar Eiropas Savienības nodarbinātības un sociālās politikas aspektiem.

8 *Eiropas tiesības*. Otrais papildinātais izdevums / V. Blūzma u. c. Rīga: Juridiskā koledža, 2007, 83. lpp.

9 Turpat, 85. lpp.

10 Turpat, 86. lpp.

11 Turpat, 87. lpp.

Būtiska Eiropas Savienības izglītības politikas sastāvdaļa ir izglītības politikas plānošanas dokumenti. Tā kā šie normatīvie akti neatbilst Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 249. pantā uzskaitītajiem normatīvo aktu veidiem, tos var klasificēt kā *sui generis* (savdabīgas izcelsmes) normatīvos aktus¹². Visu šo dokumentu izdošanas pamats ir Eiropas Kopienas dibināšanas līgums. Līdz ar to Eiropas Kopienas dibināšanas līgums ir uzskatāms arī par atskaites punktu šo politikas plānošanas dokumentu tiesiskuma analīzē.

Attiecībā uz nākotnes risinājumiem būtiska loma paredzama arī Līgumam par Eiropas Savienības darbību, kurā būtiska vieta ierādīta izglītības politikas un nodarbinātības jautājumiem. Jāņem vērā arī apstākļi, ka 2009. gada nogalē darbu beidza līdzšinējā Eiropas Komisija un jaunās Eiropas Komisijas vadītājs jau paudis viedokli par tālākiem politiskajiem mērķiem. Jāņem vērā, ka nākotnes izglītības politikas veidošanu ietekmēs arī Eiropas Padomes 2009. gada 30. aprīļa secinājumos par Stratēģisko sistēmu Eiropas sadarbībai izglītības un apmācības jomā (ET 2020) ietvertās nostādnes.

Eiropas Savienības izglītības politikas stratēģiskais ietvars

Eiropas Savienība savus darbības mērķus un prioritātes izglītības jomā pēdējās desmitgades laikā ir definējusi vairākos stratēģiskos un politisku procesu ietvaros apstiprinātos dokumentos. Svarīgākie no tiem: Lisabonas stratēģija¹³ – 2000. gada 23.–24. martā Lisabonas Eiropadomes apstiprināts Eiropas Savienības stratēģiskās attīstības dokuments, kas nosaka, ka Eiropā līdz 2010. gadam jārada viskonkurētspējīgākā un dinamiskākā, uz zināšanām balstīta ekonomika pasaulē (lai arī Lisabonas stratēģija ir visas Eiropas Savienības stratēģiskās attīstības dokuments, tajā būtiska loma ierādīta arī izglītības politikas jautājumiem; Lisabonas stratēģijas mērķu sasniegšanai izglītības jomā tiek īstenota Eiropas Savienības rīcības programma Mūžizglītības jomā (2007–2013); tiek īstenota arī programma «Izglītība un apmācība 2010»¹⁴),

12 *Eiropas tiesības*. Otrais papildinātais izdevums / V. Blūzma u. c. Rīga: Juridiskā koledža, 2007, 608. lpp.

13 Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.–2008. gadam // <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?cat=14452> (resurss apskatīts 10.05.2009).

14 Dokuments, kas paredz steidzamu reformu uzsākšanu, lai panāktu Lisabonas mērķu īstenošanu, kā arī nosaka trīs prioritārās darbības jomas: ieguldījumi cilvēkresursos, mūžizglītības un apmācības stratēģiju konkrēts īstenojums, Eiropas tiesiskā regulējuma izstrāde kvalifikāciju un iemaņu jomā.

kā arī divas būtiskas deklarācijas – Boloņas deklarācija¹⁵ un Kopenhāģenas deklarācija¹⁶. Vienlaikus turpinās darbs, lai ieviestu Eiropas izglītības kredītpunktu sistēmu un atvieglotu profesionālo kvalifikāciju savstarpēju atzīšanu. Tas ietver arī plānu Eiropas kvalifikācijas sistēmai mūžizglītības jomā.

Eiropas Savienības izglītības politikas dokumentu raksturīga iezīme: tie ir savstarpēji cieši saistīti mērķu un uzdevumu ziņā un nereti arī ietver atsauces uz kādu citu saistīto dokumentu. Minētie dokumenti kādā to daļā bieži ir pakārtoti cits citam. Raksturīgs piemērs ir jau pieminētā Lisabonas stratēģija. Lai arī pamatā dokuments ir ekonomiska rakstura un nav uzskatāms par izglītības politikas plānošanas dokumentu, kā jau tika minēts, atsevišķa sadaļa tajā veltīta arī izglītības jautājumiem, norādot izglītības lomu minēto stratēģisko mērķu sasniegšanā. Savukārt minēto izglītības mērķu sasniegšanai Lisabonas stratēģija kā instrumentus pamatā identificē jau esošas izglītības programmas vai citus politikas plānošanas dokumentus.

Dalībvalstu īstenotie pasākumi Eiropas Savienības izglītības tiesību nodrošināšanā

Dalībvalstu sagatavotie pārskata ziņojumi liecina, ka dalībvalstis Eiropas Savienības politikas plānošanas dokumentus un tiem sekojošās rekomendācijas un aicinājumus, līdzīgi kā Eiropas Savienības tiesību aktus, uzskata par sev saistošiem. Par to liecina dalībvalstu izdoto politikas plānošanas dokumentu saturs. Piemēram, 2008. gada oktobrī publicēts Ziņojums par progresu Latvijas nacionālās Lisabonas programmas īstenošanā. Ziņojuma politikajā kopsavilkumā teikts: «Atbilstoši Eiropas Padomes 2008. gada marta sanāksmes aicinājumam Latvija ir sagatavojusi Ziņojumu par progresu Latvijas nacionālās Lisabonas programmas īstenošanā, kurā ir izvērtēti iepriekšējā Lisabonas stratēģijas ciklā (2005.–2008. gadam) veiktie pasākumi, kā arī izvirzīti jaunie uzdevumi un pasākumi 2008.–2010. gadam, balstoties uz atjaunotajām Integritātām

15 1999. gada 19. jūnijā 29 Eiropas valstu izglītības ministru parakstīta deklarācija, kurā pausta apņemšanās līdz 2010. gadam izveidot vienotu Eiropas augstākās izglītības telpu. Boloņas deklarācija formāli nav uzskatāma par Eiropas Savienības izglītības politikas dokumentu (šīs deklarācijas pieņemšana un īstenošana attiecas arī uz ārpus Eiropas Savienības esošām Eiropas valstīm), taču mērķu un uzdevumu ziņā šis dokuments risina Eiropas Savienībai un dalībvalstīm būtiskus izglītības politikas jautājumus.

16 2002. gada 29.–30. novembrī 32 valstu parakstīta deklarācija, kurā pausta apņemšanās sekmēt sadarbību izglītības sistēmu un profesionālās izglītības reformēšanas un attīstīšanas jomā. Kopenhāģenas deklarācija līdzīgi kā Boloņas deklarācija formāli nav uzskatāma par Eiropas Savienības izglītības politikas dokumentu.

pamatnostādnēm un Eiropas Savienības Padomes valstu specifiskām rekomendācijām.»¹⁷

No teiktā izriet, ka Latvija kā dalībvalsts ne vien attiecina uz sevi Eiropas Savienības politikas plānošanas dokumentus, bet arī veic tālākas secīgas darbības, kas izriet no Eiropas Savienības institūcijās pieņemtiem aicinājumiem un rekomendācijām. Minētais ziņojums ietver arī Latvijas izglītības politikas nostādnes, norādot: «Lai pilnveidotu izglītības un apmācības sistēmu spēju atsaukties uz darba tirgus vajadzībām, tiek nostiprināta sadarbība starp valsts pārvaldes iestādēm, izglītības iestādēm un darba devējiem izglītības sistēmas piedāvājuma koriģēšanai atbilstoši darba tirgus vajadzībām un paaugstināts tehnoloģisko prasmju un dabaszinātņu zināšanu līmenis kopumā, pilnveidota karjeras izglītība un karjeras pakalpojumu sistēma un nodrošināta karjeras izvēles pakalpojumu pieejamība iedzīvotājiem mūžizglītības kontekstā.»¹⁸

Līdzīga pieeja vērojama arī attiecībā uz citiem Eiropas Savienības politikas plānošanas dokumentiem, piemēram, Boloņas deklarāciju, Kopenhāģenas procesa pamatnostādnēm, Mūžizglītības programmu un citām Eiropas Savienības izglītības politikas prioritātēm – Latvija ir apstiprinājusi analogus nacionālos stratēģiskos dokumentus vai ieviesusi atbilstošas procedūras. Ar attiecīgiem instrumentiem un mehānismiem šīs nostādnes tiek īstenotas valsts mērogā, kā arī regulāri tiek sagatavoti atbilstoši ziņojumi un pārskati par ieviešanas progresu.

Tomēr situācija attiecībā uz pieņemto politikas plānošanas dokumentu īstenošanu patlaban vērtējama neviennozīmīgi, jo jāņem vērā pasaules ekonomiku skārušās pārmaiņas, kas būtiski skar arī izglītības un ar to saistītos nodarbinātības jautājumus. Šie procesi ietekmēs arī līdz šim pieņemto politika plānošanas dokumentu nozīmi un tālāko īstenošanu un, visticamāk, veicinās arī šo dokumentu pārskatīšanu. Ne velti 2009. gada pirmajā pusgadā ir panākta Eiropas Savienības dalībvalstu vienošanās intensificēt sadarbību izglītības un apmācības jomā. Eiropas Padome 2009. gada 12. maijā apstiprināja jaunu stratēģisko ietvaru Eiropas Savienības dalībvalstu sadarbībai, lai reformētu to izglītības un apmācības sistēmas¹⁹. Tas uzskatāms par svarīgu signālu pašreizējās ekonomiskās krīzes apstākļos, kad Eiropas Savienības dalībvalstīm ir risināmas ne vien tradicionālās

17 Ziņojums par progresu Latvijas nacionālās Lisabonas programmas īstenošanā // <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?cat=14452> (resurss apskatīts 10.06.2009).

18 *Eiropas tiesības*. Otrais papildinātais izdevums / V. Blūzma u. c. Rīga: Juridiskā koledža, 2007, 83. lpp.

19 Commission welcomes agreement by the Member states to intensify their cooperation in education and training // http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc28_en.htm (resurss apskatīts 5.06.2009).

kopīgās problēmas, bet arī jāreaģē uz jaunajiem sociāli ekonomiskajiem apstākļiem. Tādas iezīmes kā prasmju nepietiekamība, sabiedrības novecošanās un sīva globāla sacensība (konkurence) liek valstīm reaģēt kopīgi un mācīties citai no citas²⁰.

Minētais dokuments identificē gan tuvākā laika (2009.–2011. gada) prioritātes, gan ilgtermiņa prioritātes nākamajai desmitgadei. Kā galvenie rīki šo jautājumu risināšanai tiek piedāvātas jaunas izglītības un apmācības atskaites sistēmas (salīdzinošie standarti)²¹, lai sekotu procesu attīstībai Eiropā. Minētajā dokumentā skaidri iezīmējas divi virzieni – atbalsts Eiropas izglītības un apmācības sistēmas reformai un atskaites sistēmas izveide, lai nodrošinātu iespēju sekot un novērtēt izglītības un apmācības sistēmu sasniegto Eiropas līmenī. Abos minētajos virzienos nepārprotami tiek akcentēts, ka vairākus būtiskus uzdevumus dalībvalstis vienas pašas nevar paveikt – ir jāpārņem savstarpējā pieredze, kā arī jāizstrādā kopīgi paņēmieni, kas attiecīgi piemērojami katrā dalībvalstī.

Arī attiecībā uz atskaites sistēmas izveidi tiek akcentēta nepieciešamība to īstenot Eiropas līmenī, turklāt aptverot visu mūžizglītības spektru – sākot no izglītības agrā bērnībā līdz pat terciārajai izglītībai un pieaugušo dalībai mūžizglītības ietvaros. Kā politiski nozīmīgi īpaši tiek akcentēti tādi virzieni kā studentu mobilitāte, nodarbinātība un valodu prasme (kompetence)²². Minētā dokumenta saturs liek izdarīt pieņēmumu, ka arī visi iepriekš pieņemtie Eiropas Savienības izglītības politikas plānošanas dokumenti pastiprināti skatāmi kontekstā ar šo jauno stratēģisko ietvaru. Jau stratēģiskā ietvara dokumenta nosaukumā lietotie vārdi «sadarbība, lai reformētu dalībvalstu izglītības un apmācības sistēmas» norāda uz nepieciešamajām darbībām vienotu reformu veikšanai dalībvalstu izglītības sistēmās, kas virzītas uz noteiktu mērķi. Tātad šis ir uzskatāms par politiski saistošu dokumentu, kuru dalībvalstis, visticamāk, īstenoš līdzīgi kā saistošu tiesību aktu.

No šīs analīzes secināms, ka Eiropas Savienības institūcijas realizē savas tiesības, lai īstenotu Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 149. panta 1. un 2. daļā minētos Eiropas Savienības uzdevumus: kompetences

20 Commission welcomes agreement by the Member states to intensify their cooperation in education and training // http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc28_en.htm (resurss apskatīts 5.06.2009).

21 Termins «atskaites sistēma» ir angļu vārda *benchmark* tulkojums. Šim vārdam ir vairākas definīcijas, no kurām par kontekstuāli visatbilstošāko uzskatāma *Wikipedia* sniegtā (<http://en.wikipedia.org/wiki/Benchmark>): vadībā (menedžmentā) lietots process, kura gaitā organizācija izvērtē savu darbību dažādos aspektus attiecībā pret labas prakses piemēriem kādā noteiktā jomā.

22 Commission welcomes agreement by the Member states to intensify their cooperation in education and training // http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc28_en.htm (resurss apskatīts 5.06.2009).

ietvaros noteikt veicināšanas pasākumus (kas gan neietver dalībvalstu normatīvo aktu saskaņošanu), kā arī pieņemt ieteikumus un lēmumus atbalsta īstenošanai²³. Savukārt dalībvalstis – lai gan ieteikumi atbilstoši Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 149. panta 4. daļai neuzliek Eiropas Savienības dalībvalstīm saistības, kā rezultātā iestājas juridiskā atbildība, – ievēro un pilda Eiropas Savienības pieņemtos un apstiprinātos veicināšanas pasākumus. Pretējā gadījumā šādu noteikumu neievērošana tiktu saistīta ar «politisko» atbildību un varētu liecināt par Eiropas Savienības dalībvalsts solidaritātes trūkumu²⁴.

Lai arī, kā iepriekš minēts, izglītības tiesības saskaņā ar Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu ir dalībvalstu ekskluzīva kompetence, tomēr secināms, ka šī ekskluzīvā kompetence nav absolūta. Tā kā izglītība un tās tiesiskais regulējums ir cieši saistīts ar vairākām Eiropas Savienības kompetencēm, jautājumos, kuros dalībvalstu un Eiropas Savienības kompetence saskaras, Eiropas Kopienas dibināšanas līgums pieļauj attiecīgā jautājuma regulēšanu Eiropas Savienības līmenī. Atkarībā no regulējamā jautājuma un tā saistības ar Eiropas Savienības ekskluzīvo kompetenci attiecīgo jautājumu regulē ar pilnīgas vai minimuma harmonizācijas palīdzību²⁵. Tātad Eiropas Savienībā pastāv un pietiekami efektīvi darbojas mehānismi, ar kuriem tiek nodrošināta Eiropas Savienības izglītības politikas īstenošana dalībvalstīs.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Eiropas tiesības, to skaitā Eiropas izglītības tiesības, Eiropas Savienības tiesību aktos nepastāv kā noteiktā sistēmā sakārtotu hierarhisku tiesību aktu kopums, bet Eiropas Kopienas dibināšanas līgums kā primārs Eiropas Savienības tiesību akts kalpo par tiesisko pamatu, uz kura deleģējuma pamata tiek izdoti saistoši sekundāri tiesību akti un politikas plānošanas dokumenti arī izglītības jomā. Vienlaikus primārās tiesības noder arī kā sekundāro tiesību kontroles mehānisms. Dibināšanas līgumi nedod absolūtas likumdošanas tiesības Eiropas Savienības institūcijām, bet gan tikai konkrētos pantos pilnvaro šīs institūcijas izdot atvasinātos tiesību aktus.

2. Lai arī Eiropas Savienībā izglītības politika ir dalībvalstu ekskluzīva kompetence, pastāv būtiski faktori, kas ļauj runāt par kopīgu Eiropas

23 *Eiropas tiesības*. Otrais papildinātais izdevums / V. Blūzma u. c. Rīga: Juridiskā koledža, 2007, 516. lpp.

24 Turpat.

25 Turpat, 513. lpp.

Savienības izglītības politiku. Eiropas Savienības izglītības politikas dokumenti nav dalībvalstīm juridiski saistoši, tomēr dalībvalstis tos uzskata par politiski saistošiem un veic nepieciešamās darbības šo izglītības politikas dokumentu īstenošanā, izstrādājot un apstiprinot analogus politikas plānošanas dokumentus ar atbilstošu mērķu struktūru un uzdevumiem.

3. Pastāv arī dalībvalstīm saistoši sekundārie tiesību akti, kas regulē ar izglītību saistītas jomas. Būtiskākās jomas ir reglamentētās profesijas, uz kurām attiecas nozaru direktīvas, un Eiropas Savienības struktūrfondi, uz kuriem attiecas tieši piemērojamas regulas. Šādos gadījumos parasti vērojama vairāku politikas nozaru kompetences pārklāšanās, piemēram, ar Eiropas Savienības nodarbinātības politiku. Tas atspoguļo arī vispārējo tendenci Eiropas Savienības izglītības politikā – integrētu pieeju izglītības, nodarbinātības, kā arī sociālajiem jautājumiem.

4. Eiropas Savienības izglītības politikas prioritātes un nostādnes ir definētas vairākos Eiropas Savienības izglītības politikas dokumentos, kas veido stratēģisko ietvaru izglītības politikas īstenošanai – arī saistībā ar Eiropas Savienības ekonomiskajiem un sociālajiem mērķiem. Patlaban galvenās Eiropas Savienības izglītības politikas prioritātes ir ieguldījumi cilvēkresursos, mūžizglītības stratēģijas faktiska īstenošana, Eiropas tiesiskā regulējuma izstrāde kvalifikāciju un iemaņu jomā. Tomēr ir pazīmes, kas liecina, ka tuvākajā laikā paredzama prioritāšu pārskatīšana.

5. Eiropas Savienības izglītības politikas ietvaros patlaban tiek īstenoti līdz 2010. gadam izvirzītie mērķi, kā arī ir uzsākta sasniegto rezultātu izvērtēšana. Ir izvirzītas jaunas prioritātes līdz 2020. gadam, kā arī noteikts pārejas periods līdz 2011. gadam. Vienlaikus notiek diskusijas par to, ka pārmaiņas pasaules ekonomiskajā un sociālajā situācijā var veicināt līdz šim pieņemto izglītības politikas dokumentu pārskatīšanu un jaunu prioritāšu noteikšanu, kā arī var radīt nepieciešamību jaunu risinājumu meklēšanai.

6. Jaunākie politiskie paziņojumi un dokumenti satur norādes dalībvalstīm uz jaunajiem ekonomiskajiem apstākļiem un sīvo globālo konkurenci reaģēt kopīgi un mācīties citai no citas, kā arī ilgtermiņa jautājumu risināšanai izmantot jaunas atskaites sistēmas (salīdzinošos standartus). Tas iezīmē jaunus pagrieziena punktus Eiropas Savienības izglītības politikā. Aicinājumi sniegt atbalstu Eiropas izglītības un apmācības sistēmas reformai un atskaites sistēmas izveidei, lai radītu iespēju novērtēt Eiropas izglītības sistēmu sasniegto, kā arī ieteikumi aktīvākai savstarpējas pieredzes pārņemšanai var liecināt par plānotām būtiskām pārmaiņām Eiropas Savienības izglītības politikā, veicinot dalībvalstu lielāku vienotību aktuālu jautājumu (piemēram, prasmju nepietiekamība, sabiedrības, t. sk.

darbaspēka novecošanās) risināšanā. Kā īpaši svarīga tiek akcentēta mobilitāte, nodarbinātības uzturēšana un valodu prasme.

7. Latvija kā Eiropas Savienības dalībvalsts kopumā sekmīgi īsteno Eiropas Savienības izglītības politikai atbilstošu nacionālo izglītības politiku. Latvijā ir izstrādāti un tiek īstenoti politikas plānošanas dokumenti, kas mērķu un uzdevumu ziņā ir analogi Eiropas Savienības politikas plānošanas dokumentiem. Latvija arī regulāri sniedz atbilstošus pārskatus un ziņojumus Eiropas Savienības institūcijām, kas liecina, ka Latvija kā dalībvalsts Eiropas Savienības īstenoto izglītības politiku uzskata par politiski saistošu.

8. Gan Eiropas Savienības, gan Latvijas izglītības politikas dokumentu mērķi ir virzīti uz plašākiem sociāli ekonomiskajiem uzstādījumiem – caur mūžizglītību veicināt uz zināšanām balstītas sabiedrības veidošanu (kas ir arī Lisabonas stratēģijas viens no pamatmērķiem). Līdztekus specifiskām prioritātēm šajos dokumentos ir ņemtas vērā horizontālās prioritātes (aktīva pilsonība, dzimumu līdztiesība u. c.). Minētajos dokumentos ir paredzēti mehānismi Eiropas Savienības izglītības politikas īstenošanai saistībā ar ekonomikas, sociāliem un kultūras jautājumiem, kā arī saistībā ar Eiropas Savienības galvenajām brīvībām, piemēram, personu brīvas pārvietošanās brīvību.

9. Dalībvalstīs ne vienmēr tiek nodrošināta politikas plānošanas dokumentu konsekventa sasaiste attiecībā uz izvirzītajiem mērķiem un sasniedzamajiem rādītājiem, arī attiecībā uz datu ieguves vai analīzes metodikām, kā rezultātā var rasties grūtības plānoto iznākumu rādītāju noteikšanā un uzraudzībā. Pastāv arī risks, ka visumā kvalitatīvie politikas plānošanas dokumenti gan Eiropas Savienībā kopumā, gan atsevišķās dalībvalstīs netiek konsekventi īstenoti, kā rezultātā netiek sasniegti plānotie rādītāji. Tas var radīt arī problēmas pietiekami ticamas statistiskās analīzes nodrošināšanā. Līdz ar to ir mērķtiecīgi dalībvalstīs izveidot īpašu padomi vai darba grupu, kas nodrošinātu starpinstitucionālu koordināciju vai uzraudzību minētajos jautājumos. Analoga darba grupa ar deleģētiem dalībvalstu pārstāvjiem būtu veidojama arī vienā no Eiropas institūcijām, piemēram, Eiropas Savienības Padomē.

10. Nepieciešams intensificēt darbu Latvijas valsts pārvaldē strādājošo izglītošanā attiecībā uz prasmēm pārstāvēt valsts intereses Eiropas Savienības darba grupās un komitejās, tādējādi sekmējot potenciāli valstij izdevīgāko nostāju iestrādī Eiropas Savienības tiesību aktos un politikas plānošanas dokumentos. Šādas ilgtermiņa programmas izveides koordināciju varētu veikt, piemēram, Valsts kanceleja sadarbībā ar Ārlietu ministriju.

Nellija Kmita

PERSONĀLA ATLASE UN JAUNA DARBINIEKA ADAPTĀCIJAS PROCESS RESTORĀNĀ

Ievads

Mūsdienās, kad viesmīlības tirgus segmentos norisinās sīva konkurence, lai saglabātu uzņēmuma konkurētspēju, ir būtiski nodrošināt tā nepārtrauktu attīstību, kas iespējama, pārdomāti īstenojot uzņēmuma darbības stratēģisko plānošanu. Pakalpojumu industrijā tā ir cieši saistīta ar cilvēkresursu vadīšanu un prasmīgu to iesaisti uzņēmuma pakalpojumu efektīvā sniegšanā.

Salīdzinot ar citām biznesa jomām, tieši restorānu biznesā ir īpaši svarīgi gūt tūlītējus panākumus. Izkopta personāla vadīšanas filozofija un vadības attieksme tieši izpaužas apkalpojošā personāla uzvedībā un savstarpējās attiecībās ar apmeklētājiem.

Pašreizējie saspringtie ekonomiskie apstākļi nenoliedzami ietekmē sabiedrības vērtību sistēmu – atalgojuma dēļ nodarbinātie ir gatavi samierināties ar negatīviem blakus faktoriem – sliktiem darba apstākļiem, nesaliedētu kolektīvu un neapmierinošu vadības attieksmi. Jaunie darbinieki ne vienmēr aizies prom, ja viņiem ir slikta darbā ievadīšanas pieredze, taču darbinieki, kuru motivācija balstās tikai uz atalgojuma saņemšanu, ilgtermiņā nespēs nodrošināt to atdevi, kuras pamatā ir lojalitāte uzņēmumam.

Tādēļ, neraugoties uz piedāvāto atalgojumu, uzņēmuma vadībai jāseko līdzi darbinieku nemateriālajai motivācijai un darbinieku vispārējai apmierinātībai ar darbu.

Eksperti personāla jautājumos atzīst, ka šo apmierinātību nenoliedzami ietekmē arī jaunā darbinieka adaptācijas (integrācijas) process un īpaši – pirmā darbadiena jaunajā darba vietā. Jo veiksmīgāk un plānveidīgāk tas tiek īstenots uzņēmumā, jo nākotnē mazākas ir kadru mainības iespējas.

Šā raksta mērķis ir izpētīt un novērtēt atlases procesu un jaunā darbinieka adaptācijas procesu sabiedriskās ēdināšanas pakalpojumu uzņēmumā restorānā, lai izstrādātu priekšlikumus šo procesu pilnveidošanā un optimizēšanā. Galvenā uzmanība koncentrēta uz apkalpojošā personāla atlasī un adaptāciju, konkrēti – viesmīļa amatu.

Atlases process un tā organizēšana restorānā

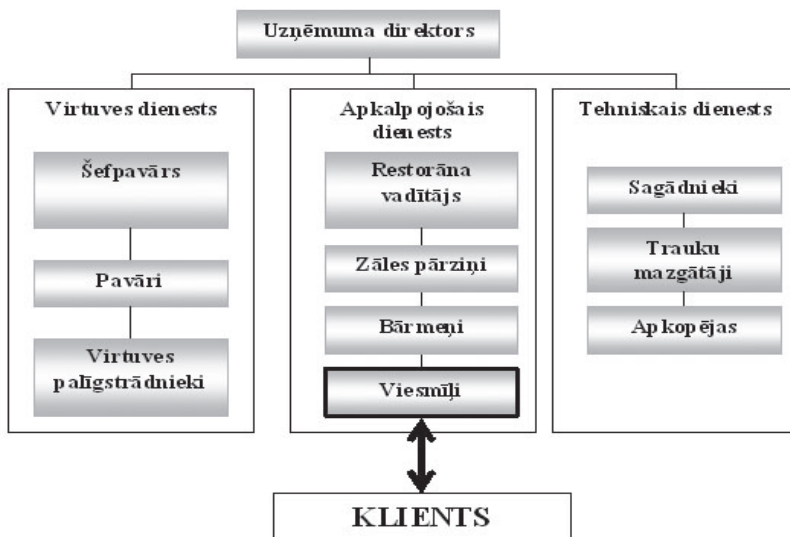
Jebkuras organizācijas pastāvēšanas laikā tās vadība saskaras ar nepieciešamību pieņemt jaunus darbiniekus visdažādāko iemeslu dēļ – sakarā ar paplašināšanos, jaunu darba vietu izveidošanu vai amata vietas aizpildīšanu sakarā ar darbinieka aiziešanu u. tml. Darbības, kas saistītas ar atbilstošu kandidātu meklēšanu, izvēli un pieņemšanu darbā, ir vistiešākajā veidā attiecināmas uz personāla atlases procesiem.

Personāla atlase ir personāla vadības procedūra, kas vērsta uz mērķtiecīgu štata vietu plānošanu jeb izveidošanu vai arī izbrīvējušos darbvietu aizpildīšanu, lai piesaistītu atbilstošus kandidātus un pieņemtu viņus darbā. I. Ešenvalde savā grāmatā «Personāla praktiskā vadība» atlasī definē kā organizācijai un amata pozīcijai visatbilstošākā un vispiemērotākā kandidāta izvēli no noteiktas kandidātu kopas¹.

Sabiedriskās ēdināšanas nozares uzņēmumiem apmeklētības un attiecīgi arī ieņēmumu ziņā veiksmīgākais periods gadā ir vasara, ko preses apskatos īpaši atzīmējuši Latvijas aktīvāko atpūtas punktu – Vecrīgas un Jūrmalas – restorānu īpašnieki. Šī iepriekš minētā sezonālitate nenoliedzami ietekmē arī restorānu personāla plānošanas procesus. Aprīļa beigās, maija sākumā, vadoties pēc prognozēm (galdiņu skaits terasēs, tūrisma prognozes u. tml.), tiek plānots papildus piesaistāmo darbinieku skaits, ar kuriem darba attiecības tiks nodibinātas uz noteiktu laiku – visbiežāk līdz oktobra sākumam. Šā iemesla dēļ apjomīgākais atlases darbs saistīts tieši ar apkalpojošā personāla apjoma palielināšanu vasarā, proti, ar viesmīļu piesaisti.

Kad aprēķināts papildus izveidojamo štata vietu skaits, nepieciešams noskaidrot, **kādu** darbinieku uzņēmums vēlas pieņemt darbā. Šim mērķim nepieciešams noteikt darbiniekam svarīgākās kompetences un personiskās īpašības un nepieciešamības gadījumā pārskatīt un izvērtēt amata aprakstu. Lai to izdarītu, pirmām kārtām jāizprot viesmīļa loma klientu apkalpošanā. 1. attēlā (100. lpp.) atainota klasiska restorāna organizatoriskā struktūra ar atsevišķiem dienestiem (izņemot administratīvo personālu) – katrs ar savu pienākumu un atbildības apjomu. Šeit redzams, ka klienta priekšstats par restorānu un tā sniegtajiem pakalpojumiem zināmā mērā veidojas no apkalpošanas servisa, kur izšķiroša loma ir tieši viesmīlim. Viesmīlis arī ir tas darbinieks, kurš uzņēmumam spēj sniegt visprecīzāko informāciju par klientu vēlmēm. Viesmīļa profesionalitātes līmenis izpaužas ne tikai kā noteikts zināšanu apjoms – vēlmei izpatikt klientam ir jābūt dabiskai, jo klients pamanīs jebkuru mājienu uz negodīgu un liekuļotu apkalpošanu.

¹ Ešenvalde I. *Personāla praktiskā vadība*. Rīga: Merkūrijs LAT, 2004, 64. lpp.

1. attēls. Restorāna organizatoriskā struktūra²

Klientam ir jājūt, ka viņš ir gaidīts, ka tieši viņu viesmīlis apkalpos vislabāk, lai viņš būtu gandarīts un justu vēlmi iegriezties šajā uzņēmumā vēl un vēl. Tādēļ šeit lielu lomu spēlē tas, cik motivēts un lojāls pret uzņēmumu būs šis darbinieks – ja vadība nepievērsīs uzmanību restorāna personāla vadības jautājumiem un ēdināšanas dienestā būs liela kadru mainība, kā tas ir daudzos mazos un vidējos uzņēmumos, restorāns nespēs piesaistīt vai paturēt klientus tieši neprofesionālu vai nepieredzējušu darbinieku dēļ. Labam un profesionālam apkalpojošajam personālam gadu gaitā var izveidoties noteikts klientu loks.

Amata apraksts (citos literatūras avotos – darba apraksts, amata instrukcija u. tml.) ir organizācijas iekšējais dokuments, kura mērķis ir aprakstīt attiecīgā amata veicamā darba saturu. Amata apraksts ir personāla atlases būtiska sastāvdaļa – tajā tiek iekļauti kritēriji, kas atkarīgi no uzņēmuma personāla vadības organizācijas individuālajām īpatnībām. Šis uzņēmuma iekšējais dokuments ir nepieciešams:

- 1) lai precīzi definētu katra darbinieka darba pienākumus un iekļautu tos darba līgumā;

2 Sastādījusi raksta autore.

- 2) lai noteiktu uzņēmuma vadības un darbinieku atbildības līmeni;
- 3) lai noteiktu galvenās amata prasības un izveidotu darbinieka profilu gadījumā, ja nepieciešams meklēt identisku amata pozīciju;
- 4) lai uzņēmumā ieviestu kvalitātes sistēmu un citus standartus, kur nepieciešama precīza procesu un procedūru aprakstīšana, kā arī atbilstība LR likumdošanai.³

Nav noteiktas obligātas amata apraksta formas, tomēr jebkuram uzņēmumam, izstrādājot amata aprakstu, būtu ieteicams izmantot pamatprincipus no MK 2000. gada 5. decembra instrukcijas Nr. 5 «Ierēdņa amata apraksta izstrādāšanas kārtība». Sastādot no jauna vai pārskatot uzņēmumā jau esošo viesmīļa amata aprakstu, ieteicams izmantot Viesmīļa profesijas standartu.

Bieži pieļauta kļūda, sastādot amata aprakstus, ir tādu punktu iekļaušana apraksta pienākumu daļā, kuri nosaka darba disciplīnu, uzvedības normas vai jebkura darbinieka vispārējos pienākumus un kurus būtu jāiekļauj citos uzņēmuma organizatoriskajos noteikumos. Vienkāršākais veids, kā izvairīties no šīs kļūdas, ir vadīties pēc principa, ka amata aprakstā ir jāiekļauj tie konkrētā amata pienākumi, par kuru veikšanu darba devējs tieši šim konkrētajam amata izpildītājam maksā atalgojumu. Piemēram, viesmīlis saņem atalgojumu par viesu apkalpošanu, nevis par savlaicīgu atkārtotās medicīniskās pārbaudes veikšanu. Savukārt nosacījumi, kas darbiniekam nepieciešams, lai viņš **drikstētu** strādāt, vai arī **kā būtu jāuzvedas** attiecībā ar darba devēju, kolēģiem un klientiem, ir jāiekļauj iekšējās kārtības noteikumos.

No Viesmīļa profesijas standartā minētajām **kompetencēm** kā primārās apkalpošanas nozarē raksta autore izvērza spēju komunicēt ar klientiem, darboties komandā un strādāt augsta stresa apstākļos. Šīs kompetences ir tieši atkarīgas no darbinieka personiskajām rakstura īpašībām un socializācijas līmeņa. Ir cilvēki, kuriem tādas rakstura īpašības kā komunikabilitāte, atsaucība un enerģiskums piemīt no dabas. Turpretī cilvēku, kas pēc dabas ir introverts, noslēgts un tendēts darbam vienatnē, nevar iemācīt būt par kolektīva dvēseli un klientu piesaistīšanas virtuozu. Klientu apkalpošanas nozarē tas ir būtiski, jo pārējās, t. i., profesionālās spējas ir atkarīgas no darbinieka profesionālās sagatavotības, pareiza apmācības procesa, kā arī lojalitātes pret uzņēmumu, kas pati par sevi daļēji ir darba devēja īstenoto motivācijas pasākumu rezultāts.

Viesmīļa amata pretendentu novērtējumā autore iesaka izmantot četru kompetenču pamata grupu modeli, ko piedāvā I. Boitmane grāmatā «Per-

3 Boitmane I. *Personāla atlase un novērtēšana*. Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 2008, 12. lpp.

sonāla atlase un novērtēšana»:

- 1) **personības kompetences** – svarīgi novērtēt pretendenta lojalitāti (viens no rādītājiem – darba vietu mainīšanas biežums), spēju uzņemties atbildību un pieņemt lēmumus (kādi pienākumi uzticēti iepriekšējās darbavietās);
- 2) **vadības, procesu aktivitātes kompetences** – nepieciešams novērtēt pretendenta elastību, enerģiju un gatavību uzņemties iniciatīvu;
- 3) **profesionālās kompetences** – galvenās vērtējamās prasmes ir minētas Viesmīļa amata aprakstā vispārējās un speciālajās zināšanās;
- 4) **saskarsmes, sociālās kompetences**. Raksta autore uzskata, ka būtu nepieciešams novērtēt pretendenta saskarsmes iemaņas, diplomātiju, prezentācijas prasmi, prasmi iepazīt cilvēkus un prasmi strādāt komandā.

Attiecīgi iepriekš minēto kompetenču novērtēšanai nepieciešams sastādīt piemērotus darba intervijas jautājumus, uz kuriem saņemot pretendenta atbildi personāla speciālists varēs piešķirt vērtējumu, piemēram, 5 ballu sistēmā.

Nākamais personāla atlases etaps pēc tam, kad noskaidrots, kādam jābūt potenciālajam darbiniekam, ir piemērotākā personāla atlases veida izvēle. Praksē izšķir divus personāla atlases veidus: iekšējo un ārējo. Meklējot piemērotus kandidātus viesmīļa amatam, iekšējā atlase mazos vai vidēja lieluma sabiedriskās ēdināšanas nozares uzņēmumos praktiski netiek izmantota vai arī to nav iespējams izmantot, jo:

- viesmīļu dienests hierarhiski atrodas zemākajā līmenī, tādēļ arī iekšējās atlases izmantošana nav iespējama – apkalpojošo personālu pieņem uz sezonu un / vai uz tik ilgu laiku, cik ir nepieciešams. Tādēļ arī esošais viesmīlis nevar pieteikties uz brīvo viesmīļa vietu. Izņēmuma gadījumi ir vakance viesmīļu pamatsastāvā, un reizēm uz sezonu pieņemts darbinieks, kurš demonstrējis īpašus panākumus, var tikt iekļauts pamatsastāvā, bet arī ar nosacījumu, ka atbrīvojusies kāda darba vieta vai uzņēmumā pieaudzis darba apjoms nesezonā;
- ierobežotas izaugsmes iespējas organizatoriskās struktūras īpatnību dēļ. Bieži vien restorānos nav zāles pārziņa amata, viesmīlim nav izaugsmes iespēju. Vienīgais amats, kuram var piemērot iekšējo atlasī, ir virtuves personāls – pavāru palīgi varētu ar laiku strādāt par pavāriem;
- ir nesakārtota atalgojuma politika uzņēmumā. Viesmīļiem ir piedāvāts pieteikties restorāna administratora vakancei, tomēr vēlamās atsauces nav, jo viesmīļi saņem gan pamatalgu, gan t. s. tējas naudas, bet administrators – tikai noteiktu atalgojumu.

Iepriekš minēto iemeslu dēļ restorānā izplatītākais atlases veids ir ārējā atlase. No visiem personāla vadības teorijā minētajiem kandidātu meklēšanas avotiem restorānu personāla ārējā atlasē galvenokārt tiek izmantoti:

- **personīgie ieteikumi, rekomendācijas** (paziņas, radi, citi uzņēmumi, biznesa partneri, profesionālās asociācijas). Pluss – nav papildu izmaksu, mīnuss – rekomendētāja subjektīvs pretendenta novērtējums, kas ne vienmēr nozīmē, ka pretendents ir piemērots šim amatam vai konkrēti šim uzņēmumam. Tādēļ autore ieteikums – izmantot tikai uzticamu profesionāļu rekomendācijas;
- **darba sludinājumi internetā.** Var ievietot maksas sludinājumus, izmantojot personāla atlases kompāniju mājaslapās (*www.cv.lv*, *www.cv-online.lv*, *www.e-darbs.lv*, *www.workingday.lv*), bet var arī ievietot bezmaksas (vai par nelielu samaksu) darba sludinājumus neatkarīgos sludinājumu portālos, piemēram, *www.reklama.lv*, *www.ss.lv* u. tml. Trešā iespēja – pasīvā darbinieku meklēšana ir aktuālo vakanču ievietošana uzņēmuma mājaslapā, ja tāda uzņēmumam ir izveidota. Ņemot vērā, ka konkurence viesmīļu profesijā (patlaban krīzes iespaidā arī darba tirgū kopumā) ir liela, darba meklētāji izskata visus pieejamos darba piedāvājumu portālus. Autore pieļauj iespēju, ka augstāk kvalificēti kandidāti tomēr priekšroku dos personāla atlases kompāniju sludinājumiem, bet mazāk kvalificētais darbspēks – jebkuram darba sludinājumam jebkādas reputācijas masu informācijas līdzeklī;
- **mācību iestādes** – nedaudz retāk, bet arī izplatīts apkalpojošās jomas darbinieku meklēšanas veids. Bieži tiek noslēgti līgumi ar mācību iestādēm par prakses apgūšanu uzņēmumā. Attiecīgi prakses devējs var novērtēt praktikanta potenciālu un piedāvāt darba iespējas tuvākā vai tālākā nākotnē. Tādēļ arī kandidātu atlases kritērijos priekšroka tiek dota mācību procesā iesaistītiem pretendentiem.

Trešo darbinieku meklēšanas iespēju izmanto uzņēmumi (galvenokārt lieli, tirgū nostabilizējušies uzņēmumi), kuru personāla politika paredz lielus ieguldījumus personāla attīstībā un darbinieku profesionālās karjeras izveidošanu no nulles uzņēmuma ietvaros. Nelieli uzņēmumi plašāk izmanto darba sludinājumu publicēšanu internetā.

Vērtējot atlases efektivitāti, noteikti jānovērtē pieteikušos kandidātu kvalitāte. Ja piesakās liels skaits neatbilstošu kandidātu, tas var norādīt ne tikai uz darba meklētāju pašnovērtējuma trūkumu, bet arī uz nepilnībām publicētajā darba sludinājumā. Lai samazinātu nepiemērotu

kandidātu īpatsvaru, darba sludinājumā jāiekļauj obligātās prasības pieredzei (papildus darba stāžam var norādīt, kāda līmeņa uzņēmumā kandidāts varētu būt strādājis, jo ātrās apkalpošanas uzņēmumiem ir cita specifika un klientu apkalpošanas standarti), izglītībai (vidējā izglītība specialitātē, kvalifikācijas celšanas kursi tiks uzskatīti par priekšrocību u. tml.). Valodu prasmes jākonkretizē – atsaucoties uz viesmīļa profesijas standartu, var norādīt: teicamas sarunvalodas zināšanas valsts valodā, labas – angļu un krievu valodā, kā arī prasme praksē lietot profesionālo terminoloģiju vismaz divās svešvalodās. Viesmīlis valodu zināšanas izmanto mutiskai saziņai, tādēļ rakstiskas valodu zināšanas šim amatam nepieciešamas mazāk, turpretī nepiemērotus kandidātus varētu atsijāt prasība par profesionālo terminoloģiju. Citām nepieciešamajām īpašībām un iemaņām jāatbilst amata aprakstā vai kompetenču modelī norādītajam. Lai pārbaudītu pretendenta atbilstību uzņēmumam vēlamajām kompetencēm, jāizstrādā pārbaudes uzdevumi un standartizēti vērtēšanas kritēriji. Papildus pie obligātajām prasībām jānorāda sanitārā grāmatiņa (jo pieredzējis viesmīlis bez šā dokumenta teorētiski nevar strādāt).

Jauna darbinieka adaptācijas process un tā organizēšana

Adaptācijas mērķis ir iepazīstināt jauno darbinieku ar viņam iepriekš nepazīstamajiem apstākļiem, lai iespējami īsākā laikā viņš būtu lietas kursā par saviem uzdevumiem. Savukārt **adaptācijas uzdevums** ir pēc iespējas īsākā laikā iekļaut darbinieku komandā, izmantot viņa zināšanas un pieredzi.⁴

No tā, cik sekmīgi tiek īstenots adaptācijas process, būs atkarīgs:

- cik drīz jaunais darbinieks sāks strādāt ar pilnu atdevi (attiecīgi – agrāk vai vēlāk tiks noņemta papildu slodze tam darbiniekam, kurš veic apmācību);
- kā veidosies viņa attiecības ar kolēģiem;
- kāda būs viņa attieksme pret darbu;
- kāda būs viņa attieksme pret uzņēmumu.

Adaptācijas pasākumu plānu sastāda, vadoties pēc iekšējās kārtības noteikumiem un amata aprakstā iekļautajiem vispārējiem un tiešajiem darba pienākumiem. Pirmo darba dienu var plānot pēc shēmas: «saruna + laiks materiālu lasīšanai + saruna + laiks materiālu lasīšanai», turklāt ir

4 Kehre M. *Personālmēnežments uzņēmumā*. Rīga: Biznesa augstskola «Turība», 2004, 85. lpp.

svarīgi ievērot norunāto laiku nākamajai sarunai. Informācijas apguve mazās devās ar regulāru atgriezenisko saiti neļauj jaunajam darbiniekam atslābt un nobīties no pārlietu liela darba apjoma. Nākamajās dienās tiek uzsākta darbinieka apmācība, piesaistot norīkoto kuratoru (mentor).

Pirmās nedēļas laikā darbiniekam vajadzētu apzināt uzņēmuma mērķus, sava ieguldījuma nozīmību uzņēmuma attīstībā un savus darba pienākumus, kā arī iepazīt savas nodaļas darbiniekus.

Turpmāko divu nedēļu laikā darbiniekam jābūt skaidriem darba pienākumiem un jāapzina uzņēmuma vadības redzējums un gaidas, kā arī jābūt nodibinātam kontaktam ar kolēģiem. Šajā laikā vajadzētu pamatā pārzināt nodaļas funkcijas un zināt katra nodaļas darbinieka lomu uzņēmuma attīstībā.

Jaunā darbinieka «adaptētājam» – kuratoram (citos avotos – mentoram) – jābūt augsti motivētam, viņam jāpiemīt labām komunikācijas prasēm, un būtu ideāli, ja viņš būtu gan formālais, gan neformālais līderis. Iepriekš izstrādāta adaptācijas programma katram amatam atvieglo organizācijas darbu, ja tajā ir noteikts, kas veic adaptāciju, lai neizveidotos situācijas, ka ierodas jaunais darbinieks, bet neviens tā īsti negrib viņu apmācīt.

Vadītājam arī jāreķinās, ka kuratoram rodas papildu slodze. Ideālā gadījumā par jauna darbinieka apmācīšanu pārbaudes laikā kuratoram pienāktos piemaksa. Diemžēl praksē tas ir novērojams reti, turklāt nereti vadītāji pat neparūpējas, lai daļa kuratora tiešo pienākumu tiktu deleģēti citam pieredzējušam kolēģim.

Raksta autore uzskata, ka stažēšanās laikā restorānā stažieris tomēr atvieglo kuratora darbu, jo veic pamatpienākumus (piemēram, galda uzklāšana vai novākšana), un attiecīgi kuratoram ir iespēja pieņemt vairāk pasūtījumu un raitāk apkalpot lielāku klientu skaitu. Arī tējas nauda pienākas kuratoram, jo atbildīgākais viesu apkalpošanas posms – pasūtījumu pieņemšana – joprojām ir kuratora pārziņā. Savukārt par stažiera ieguvumu uzskatāma gūtā pieredze un novērojumi. Attiecīgi var secināt, ka kurators ir pietiekami motivēts, lai neuztvertu stažēšanās procesu kā apgrūtinājumu, jo tiek atbrīvots no vienkāršu rutīnas darbu veikšanas.

Adaptācijas procesa uzraudzība un pārrunas ar jauno darbinieku, atšķirībā no vispārpieņemtās teorijas, restorānā parasti notiek paralēli ievadapmācībai – personāla vadītājs dienas gaitā sazinās gan ar kuratoru, gan stažieri, lai nekavējoties konstatētu problēmas un **uzreiz** palīdzētu rast risinājumu. Šī īpatnība raksturīga pārsvarā visiem apkalpošanas jomā strādājošiem uzņēmumiem, jo tā sauktais «ražošanas cikls» ir ļoti īss (no klienta ienākšanas restorānā līdz aiziešanai) un no tiešas un pēc

iespējas veiksmīgākas komunikācijas ar klientu ir atkarīgs uzņēmuma apgrozījums. Attiecīgi ir ļoti būtiski pēc iespējas īsākā laikā konstatēt, vai jaunais darbinieks ir atbilstošs šim amatam un rod kontaktu ar klientiem un kolektīvu.

Restorānā pārbaudes laikam ir noteikts likumdošanā tradicionālais termiņš – 3 mēneši, tomēr praksē novērots, ka jaunā darbinieka atbilstība uzņēmuma prasībām un iedibinātajam ritmam atklājas pirmo divu nedēļu laikā. Šajā laikā var novērtēt gan darbinieka kārtību (vai tiek ievērotas higiēnas prasības un elementāri apkalpošanas procesa pamati), uzcītību (vai darbinieks pats izrāda iniciatīvu tā vietā, lai tikai izpildītu kolēģu norādījumus, vai ievēro aizrādījumus uz pieļautajām kļūdām un otrreiz vairs tās neatkārtu u. tml.), gan komunikācijas spējas (vai prot pielāgoties mainīgajai darba videi, kā rīkojas stresa situācijās, vai netiek novērota raksturu nesaderība kolektīvā u. tml.).

Jāpiebilst, ka kandidāta pietiekams darba stāžs iepriekšējos ēdināšanas uzņēmumos ne vienmēr nozīmē atbilstību darbam restorānā, jo, piemēram, ātrās apkalpošanas uzņēmumos ir citi apkalpošanas standarti nekā restorānā. Tādēļ pārbaudes laikā jācenšas izvērtēt, vai darbinieka pieļautās kļūdas ir nezināšanas vai tomēr slihta ieraduma rezultāts, ko izskaust ir daudz grūtāk.

Tātad var secināt, ka restorānā jauna darbinieka adaptācijas procesā būtiska nozīme ir nepārtrauktai atgriezeniskās saites uzturēšanai. Arī pārrunās paši stažieri ir atzinuši, ka šāda pastiprināta uzmanība vieš drošības un atbalsta sajūtu, kas pirmajās dienās viņiem ir ļoti svarīga.

Raksta autore uzskata, ka adaptācijas procesu uzņēmumā būtiski atvieglo iepriekš sagatavoti palīgmateriāli (ievadinstruktažas veidlapa, iekšējās kārtības noteikumi, darbinieku rokasgrāmata, instrukcijas un procedūras), jo daļa cilvēku labāk uztver informāciju vizuāli, t. i., vienreiz izlasot strukturēti sastādītu instrukciju, viņi atcerēsies vairāk nekā desmit reižu klausoties kuratora stāstīto. Turklāt pirmajās darbadienās paaugstināta stresa ietekmē darbinieks var uztvert tikai daļu stāstītā, tādēļ viņam nepieciešams nodrošināt iespēju brīvā brīdī atjaunot iztrūkstošo informācijas daļu, pārlasot rakstisko materiālu. Savukārt rakstisks apliecinājums tam, ka darbinieks ar noteiktiem jautājumiem ir iepazīstināts, atvieglos darba devēja darbu, uzturot disciplīnu uzņēmumā, un noderēs par pierādījumu iespējamu konfliktu gadījumā.

Nobeigumā autore iesaka restorāna personāla vadītājam sastādīt procedūru «Jauna darbinieka adaptācija darba vietā», kā arī vairākos tās pielikumos detalizētāk aprakstīt katras nodaļas amatu grupas (viesmīļi, virtuves personāls, biroja personāls) specifisko adaptācijas plānu.

Secinājumi un priekšlikumi

Restorānā personāla plānošanas procesus būtiski ietekmē nozares sezonālais raksturs, līdz ar to lielākais personāla nodaļas noslogojums vērojams pavasara beigās. Aptuveni 60% no restorānā nodarbinātajiem ir apkalpojošais personāls, proti – viesmīļi. Tātad ir būtiski personāla atlases un adaptācijas procesus organizēt plānveidīgi, kā sistēmu, izmantojot noteiktus kritērijus, iepriekš izstrādātus standartus, kā arī pārdomāti sastādītu dokumentāciju.

Mazos vai vidēja lieluma sabiedriskās ēdināšanas nozares uzņēmumos iekšējā atlase praktiski netiek izmantota vai arī to nav iespējams izmantot, jo viesmīļa amats atrodas zemākajā organizatoriskās struktūras līmenī. Patlaban viesmīļu profesijā valda liela konkurence, tādēļ šajā periodā nav lietderīgi tērēt lielus līdzekļus, publicējot darba sludinājumus dārgos medijos. Praksē efektīvākais avots ir informācija internetā, tomēr tas izraisa arī otru galējību – mazāk kvalificētais darbaspēks atsauca uz jebkuru darba sludinājumu jebkādas reputācijas masu informācijas līdzeklī. Tādēļ būtisks faktors ir darba sludinājuma saturs.

Personāla atlases un adaptācijas procesu būtiska sastāvdaļa ir uzņēmuma iekšējais dokuments – **amata apraksts**, kurā tiek iekļauti kritēriji, kas atkarīgi no uzņēmuma personāla vadības organizācijas individuālajām īpatnībām. Amata apraksts ir pamats gan darba sludinājuma, gan darba intervijas jautājumu un adaptācijas pasākumu plāna sastādīšanai. Izplatītākās kļūdas, sastādot amata aprakstu, ir tiešo darba pienākumu pārāk vispārīga aprakstīšana un jaukšana ar uzņēmumā vēlamajām uzvedības normām.

Restorāni ir īsa ražošanas cikla uzņēmumi, kuros laika faktoram ir noteicoša loma: jo īsāks laiks nepieciešams adaptācijai, jo ātrāk darbinieks strādās ar pilnu atdevi. Jo agrāk tiks atklāta jaunā darbinieka neatbilstība amatam, jo agrāk tiks veikta tā nomaina pret citu, iespējams, veiksmīgāku darbinieku, kas spēs nodrošināt uzņēmumam lielāku apgrozījumu. Tādēļ jauna darbinieka adaptācijas procesā būtiska nozīme ir nepārtrauktai atriezeniskās saites uzturēšanai.

Pamatojoties uz šiem secinājumiem, tika izstrādāti vairāki priekšlikumi.

1. Lai optimizētu viesmīļu atlases procesu, nepieciešama sistēmiska pieeja (standartizēti atlases kritēriji, tipveida atlases dokumentācija), kas nodrošinātu dažādu kandidātu vienlīdzīgu vērtēšanu un novērstu personāla nodaļas pārslodzi pirms vasaras sezonas sākuma.

2. Lai izvairītos no darba disciplīnas nosacījumu iekļaušanu amata apraksta pienākumu daļā, sastādot amatu aprakstu, ieteicams vadīties pēc

principa, ka amata aprakstā ir jāiekļauj tie konkrētā amata pienākumi, par kuru veikšanu darba devējs tieši šim konkrētajam amata izpildītājam maksā atalgojumu. Autore iesaka par pamatu izmantot 2002. gada 8. janvārī Izglītības un zinātnes ministrijas apstiprināto profesijas standartu «PS 0041 Viesmīlis», pielāgojot to uzņēmuma specifikai (konceptijai un apkalpošanas līmenim).

3. Nepieciešams rūpīgi izstrādāt viesmīļa kompetenču novērtēšanas kritēriju tabulu. Šim nolūkam raksta autore iesaka izmantot četru kompetenču pamata grupu modeli (personības kompetences, vadības, procesu aktivitātes kompetences, profesionālās kompetences un saskarsmes, sociālās kompetences).

4. Jāpilnveido darba sludinājumi viesmīļa amatam: jāievēro Darba likuma 32. panta noteikumi, jānovērš sludinājumā minēto pienākumu neatbilstība amata aprakstam, jāizceļ detalizētas obligātās prasības (sanitārā grāmatiņa u. tml.), jākonkretizē uzņēmuma priekšrocības.

5. Jāpārdomā iespējamie kuratoru motivācijas pasākumi, lai jaunu darbinieku apmācība nekļūtu par demotivējošu faktoru.

6. Adaptācijas procesā nepieciešams izmantot uzskatāmus palīgmateriālus – nepieciešams izstrādāt (vai pilnveidot esošo) darbinieku rokasgrāmatu un izstrādāt ievadinstruktažas veidlapu.

7. Nepieciešams sastādīt procedūru «Jauna darbinieka adaptācija darba vietā», kā arī vairākos tās pielikumos detalizētāk aprakstīt katras nodaļas amatu grupas (viesmīļi, virtuves personāls, biroja personāls) specifisko adaptācijas plānu.

Mg. oec. Maija Leišavniece
Zinātniskā vadītāja: *PhD, Mg. iur. Arta Šneidere*

DARBA LĪGUMA FORMA UN SATURS

Darba līgums – izteikts rakstveida formā, precīzi norādot tajā visu nepieciešamo informāciju, – ir svarīgs tiesību avots visā darba tiesisko attiecību pastāvēšanas laikā un arī pēc tam. Tomēr prakse rāda, ka joprojām sastopami darba līgumi, kuros trūkst likumā noteiktās informācijas un ir ietvertas atsauces uz pirms astoņiem gadiem spēku zaudējušo Darba likumu kodeksu, nemaz nerunājot par darba attiecībām bez rakstveida darba līguma.

Lai gan pieejamas atsevišķas publikācijas par darba līguma formu un saturu, kā arī materiāli un pētījumi par Darba likumu kā vienotu veselumu, arvien nākas saskarties ar neviennozīmīgiem uzskatiem un atsevišķām problēmām, kas izriet no darba līguma formas un satura.

Darba likumdošanas pamatā ir darbinieka kā neaizsargātās darba attiecību puses tiesību aizsardzība. Darba likums stājās spēkā 2001. gada 1. jūnijā. Tajā noteikts, ka darba tiesiskās attiecības regulē LR Satversme, Latvijai saistošās starptautisko tiesību normas, Darba likums un citi normatīvie akti, kā arī darba koplīgums un darba kārtības noteikumi. Pastiprinot darbinieka aizsardzību, Darba likumā ir iestrādātas gan Eiropas Savienības normatīvo aktu prasības būtiskos darba tiesisko attiecību jautājumos, gan stingri noteikta darba līguma rakstveida forma, gan minimālās darba līguma satura prasības.

Katrs no mums vēlas nodibināt izdevīgas civiltiesiskās attiecības. Gan darba devējam, gan darbiniekam ir jāizlemj, kādi līguma nosacījumi viņam ir piemēroti un dos maksimālu labumu.

1. Darba līguma forma

Darba līgums ir dokuments, kurš apstiprina darba tiesiskās attiecības un kurā tiek noteiktas darba devēja un darbinieka savstarpējās tiesības un pienākumi. Darba devējam ir jānodrošina, lai darba tiesiskās attiecības tiktu noformētas juridiski precīzi, atbilstoši tiesību aktu prasībām. Likuma izpilde ir darba devēja pienākums, taču arī darbiniekam jāpārzina savas tiesības un jāseko līdzī to izpildei. Ja darba devējs neievēro likuma prasības, darbiniekam ir tiesības prasīt to izpildi, un nav svarīgi, vai darba devējs likumu pārkāpis apzināti vai neapzināti.

Līgumiskajās attiecībās pieļaujama gan rakstveida, gan mutiska vienošanās forma.¹ Taču darba līguma formu regulē Darba likuma 40. panta prasības, kas nosaka, ka tas ir slēdzams tikai rakstveidā.

Darba tiesības Latvijas teritorijā mūsdienu izpratnē sāka veidoties 19. gadsimta pašā sākumā, balstoties uz Baltijas zemnieku likumiem, lai gan līdz pat Pirmajam pasaules karam darba attiecības izprata kā kalpošanas vai dienesta līgumus (pilsētās – darba īres līgumus). Baltijas zemnieku likumos var sākt meklēt darba tiesisko attiecību rašanās pamatus Latvijas teritorijā, īpaši jau darba līguma rakstveida formas pirmsākumus. Pirmais normatīvais akts Latvijas teritorijā, kas regulēja darba līguma formu, bija 1817. gada Kurzemes un 1819. gada Vidzemes zemnieku likums, kas noteica, ka formas ziņā darba līgumu varēja slēgt trijos dažādos veidos:

- rakstiski;
- mutvārdos divu liecinieku klātbūtnē;
- mutvārdos bez liecinieku klātbūtnes, bet dodot rokasnaudu. Rokasnaudu deva uzņēmējs, jo laukos bieži trūka darbaspēka.²

Laika gaitā prasība pēc rakstveida darba līguma forma nostiprinājās. Līdz 2002. gada 1. jūlijam spēkā bija Darba likumu kodekss, kura normas līdzīgi kā Darba likumā noteica, ka darba līguma forma ir rakstveida.

1.1. Darba līguma rakstveidā nenoslēgšanas tiesiskās sekas

Saskaņā ar Darba likuma 39. pantu darba līgums ir uzskatāms par noslēgtu ar brīdi, kad darbinieks un darba devējs ir vienojušies par veicamo darbu un darba samaksu. Ja šādu vai citādu apstākļu dēļ puses rakstiska līguma parakstīšanu atlikušas uz vēlāku laiku, tad darba devēja un darbinieka tiesiskās attiecības ir vērtējamas pēc viņu faktiskajām attiecībām. Šeit ir jāaplūko divi atšķirīgi gadījumi: viens, kad darbinieks darba pienākumu pildīšanu ir uzsācis, otrs – kad nav uzsācis.

Tiesiskās sekas, ja darbinieks uzsācis darba pienākumu veikšanu. Darba likuma 41. panta 2. daļa nosaka: ja darbinieks un darba devējs vai vismaz viena no pusēm ir uzsākusi veikt nolīgtos pienākumus, rakstveida formai neatbilstošam darba līgumam ir tādas pašas tiesiskās sekas kā rakstveidā izteiktam darba līgumam.

1 Darba līgums – darba tiesisko attiecību pamats // *Komersanta Vēstnesis*, Nr. 35, 2006. gada 6. septembris, <http://www.kvestnesis.lv/index.php?menu=DOC&id=142926> (resurss apskatīts 28.08.2009).

2 Lazdiņš J. *Latvijas privāttiesības*. Raksti. Rīga: LU žurnāla «Latvijas vēsture» fonds, 2003, 63. lpp.

Profesors K. Torgāns uzskata, ka «mutiska vienošanās par būtiskajiem līguma noteikumiem, ja to spēj pierādīt, ir pietiekams pamats, lai prasītu no otras puses atbilstoša akta (līguma) noformēšanu. Šāds prasījums var būt par tiesas izskatīšanas priekšmetu»³. Tātad ieinteresētai pusei ir tiesības celt prasību tiesā par rakstveida līguma noslēgšanu. Taču tas ir sarežģīts process, kurā jāpierāda darba tiesisko attiecību pastāvēšana. Darba likuma 41. pants darbiniekam dod iespēju izmantot jebkurus pierādījumus, kas attiecas uz darba tiesisko attiecību pastāvēšanu.

Tiesiskās sekas, ja darbinieks darba pienākumu veikšanu neuzsāk. Citas tiesiskās sekas ir gadījumā, ja darba devējs un darbinieks ir vienojušies par pienākumiem un atalgojumu, bet līgums jebkādu apstākļu dēļ rakstveidā netiek noslēgts un darbinieks savu pienākumu veikšanu neuzsāk.

Civillikuma apakšnodaļa «Darba līgums» neietver normas par darba līguma formu, bet to netiešā veidā ietver Civillikuma piektā apakšnodaļa «Tiesisku darījumu forma» – saskaņā ar Civillikuma 1482. pantu darījumi ir jāizteic rakstiski vai nu pēc likuma, vai pēc dalībnieku labprātīgas vienošanās. Attiecībā uz darba līgumu rakstveida formas nepieciešamību nosaka Darba likums.

Civillikuma 1484. pants nosaka: ja likums prasa rakstisku formu kā darījuma būtisku sastāvdaļu, tad darījums pirms attiecīga akta taisīšanas nav spēkā. Tas nozīmē – ja darbs nav uzsākts un rakstveida līgums nav noslēgts, abas puses (gan darbinieks, gan darba devējs) var vienpusēji atkāpties no iepriekš norunātā, jo starp pusēm nepastāv darba tiesiskās attiecības.

Jāmin arī Civillikuma 1475. pants, saskaņā ar kuru darījuma formas neievērošana tajos gadījumos, kad formu prasa likums vai kad līdzīgi darījuši no tās atkarīgu sava darījuma spēku, padara pašu darījumu par spēkā neesošu. Kā atzīst profesors K. Torgāns, «tas gan nenozīmē, ka šāda nenobeigta darījuma daļēja vai pilnīga izpilde nerada nekādas sekas»⁴. Tas apstiprina jau iepriekš minēto, ka gadījumā, ja darba devējs un darbinieks ir uzsākuši veikt nolīgtos pienākumus, rakstveidā neizteiktam darba līgumam ir tādas pašas sekas kā līgumam, kas būtu izteikts rakstiski.

1.2. Rakstveida formas ievērošana praksē

Darba līguma nenoslēgšana rakstveidā nav izdevīga nevienai no pusēm. Darbinieks ir ieinteresēts saņemt darba algu, par kuru iepriekš

3 Torgāns K. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības*. Rīga: Mans īpašums, 2000, 67. lpp.

4 Turpat, 66. lpp.

vienojušies, kā rezultātā par viņu tiktu veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas, kas nodrošinātu darbiniekam tiesības saņemt sociālos pabalstus kā bezdarba, tā slimības un nelaimes gadījumā darbā, arī maternitātes un citos sociālā riska iestāšanās gadījumos. «Tikai ar rakstveida darba līgumu darbinieks var pierādīt savu tiesību un pienākumu apjomu un pieprasīt no darba devēja pienācīgu saistību izpildi.»⁵

Turpretim darba devējs ir ieinteresēts slēgt rakstveida darba līgumu tāpēc, ka ar to var pierādīt darbinieka nolīgtos darba pienākumus un prasīt no darbinieka atbildību par pieļautajiem darba līguma pārkāpumiem.

Raksta autore priekšlikums būtu Valsts darba inspekcijai veikt informatīvus pasākumus, ar kuriem sabiedrībā lauztu viedokli, ka darba tiesisko attiecību nenoformēšana rakstveidā var radīt nelabvēlīgas sekas tikai darbiniekam, jo zaudētāji var būt arī darba devēji.

Diemžēl praksē ir gadījumi, kad darbinieki ir apzināti piekrituši vai pat vēlējušies, lai ar viņiem darba līgumi netiktu slēgti. Šo procesu valstī kontrolē Valsts darba inspekcija un Valsts ieņēmumu dienests. Valsts darba inspekcijas mājaslapā publicētais pārskats par nelegālās nodarbinātības pārbaudēm laika periodā no 2009. gada sākuma līdz 30. septembrim parāda, ka pārbaudītajos uzņēmumos 899 cilvēki nodarbināti bez darba attiecību rakstveida noformēšanas. Salīdzinājumam – 2008. gadā laikā no 1. aprīļa līdz 31. decembrim tie bija 1137 cilvēki. Inspekcija arī uzsver, ka viena no galvenajām problēmām Latvijas darba tirgū ir relatīvi augstais nelegālās nodarbinātības līmenis. Tāpēc viena no Latvijas nodarbinātības politikas prioritātēm ir intensīvāk risināt nedeklarētā darba problēmu un stimulēt iedzīvotājus darboties formālajā ekonomikā, (..) nostiprinot kā valsts kontroles institūcijas, tā sociālo partneru apvienības (arodbiedrības, uzņēmēju apvienības u. tml.)⁶.

Praktizējot mutiskas vienošanās starp darbinieku un darba devēju, pastāv ne tikai nelabvēlīgas sekas un tiesāšanās risks, bet arī naudas sods: saskaņā ar Administratīvo pārkāpumu kodeksa 41. pantu – juridiskai personai 750–5000 latu, savukārt, ja tas izdarīts atkārtoti, – līdz 10 000 latiem.

Arī rakstveida darba līgumam, ja tas noslēgts formāli, var būt negatīvas sekas sakarā ar maldību. Piemērs tam ir spriedums LR Augstākās tiesas Senāta lietā Nr. SKC-54 par darba samaksas pienākumu, kur konstatēts, ka Kaspars M. cēlis tiesā prasību pret SIA «Laplat» par neizmaksātās darba algas piedziņu sakarā ar fiktīvi noslēgtu darba līgumu, no kura satura izriet, ka Kaspars M. pieņemts darbā it kā uz nenoteiktu laiku.

5 Rācenāja Ņ. *Darba līgums kā tiesību avots*. Rīga: Biznesa augstskola «Turība», SIA, 2009, 12. lpp.

6 Nelegālās nodarbinātības statistika 2008 un 2009 // <http://www.vdi.gov.lv/files/nelegalie/2009statistika.xls> (resurss apskatīts 01.12.2009).

Tiesa norāda, ka tikai izskata pēc noslēgts līgums nerada nekādas tiesiskas sekas, jo faktiski Kaspars M. pēc minētā darba līguma nav nostrādājis nevienu dienu. Saskaņā ar Darba likuma 28. panta 2. daļu ar darba līgumu darbinieks uzņemas veikt noteiktu darbu, pakļaujoties noteiktai darba kārtībai un darba devēja rīkojumiem, bet darba devējs – maksāt nolīgto darba samaksu. Tādējādi primārais darba līgumā ir noteikta darba veikšana, no kā izriet darba devēja pienākums samaksāt par padarīto darbu. Tas izriet arī no Darba likuma 59. pantā definētā darba samaksas jēdziena, kurā noteikts, ka darba samaksa ir darbiniekam regulāri izmaksājamā atlīdzība par darbu.⁷

Lai darba tiesiskajās attiecībās būtu pēc iespējas mazāk pārpratumu un sekmīgi īstenotos gan darbinieka, gan darba devēja intereses atbilstoši aizsargājoša tiesu prakse, svarīgi noslēgt patiesajam darbam un tā veicējam, kā arī darba devējam atbilstošu darba līgumu, tāpēc turpinājumā tiks aplūkots darba līguma saturs, tā likuma regulējums un darba līguma satura nozīmīgums praksē.

2. Darba līguma saturs

Darba līguma satura prasības regulē Darba likuma 40. panta otrā daļa, kurā ir dots uzskaitījums, kam ir jābūt iekļautam darba līgumā. Taču raksta autore piekrīt I. Gailuma atziņai, ka «šis uzskaitījums nebūt nav pilnīgs»⁸, jo darba līgumam kā jebkuram dokumentam, lai tas iegūtu juridisku spēku, ir jāatbilst MK noteikumiem Nr. 154 «Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas noteikumi».

Bez Darba likumā apstiprinātā informācijas minimuma puses var vienoties par papildu nosacījumiem, iekļaujot darba līgumā arī citas ziņas, ko puses uzskata par nepieciešamu. Protams, nav vajadzības ietvert darba līgumā normas, kas jau ir noregulētas likumdošanā, tādā veidā pārrakstot likumu un darba līgumu veidojot nevajadzīgi garu un grūti lasāmu.

2.1. Darba līgumā iekļaujamās obligātās normas

Saskaņā ar Darba likuma 40. panta otro daļu darba līgumā jānorāda turpinājumā aplūkotās desmit pozīcijas.

7 *Latvijas Republikas Augstākās tiesas senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2007.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 331.–334. lpp.

8 Gailums I. *Darba likums: komentāri. Tiesu prakse.* 2. grāmata. C daļa (28.–99.pants). Rīga: Gailuma juridiskā biznesa biroja izdevniecība, 2003, 52. lpp.

Darbinieka un darba devēja rekvizīti. Tas ir, darbinieka vārds, uzvārds, personas kods, dzīvesvieta, kā arī darba devēja vārds, uzvārds (nosaukums), reģistrācijas numurs un adrese. Nereti darba devējs papildus likuma noteiktajam informācijas minimumam par darbinieku iekļauj arī papildu informāciju – piemēram, darbinieka pases datus.

Šī likuma prasība ir ļoti būtiska, īpaši gadījumā, «ja kādai no darba līgumu noslēgušajām pusēm turpmāk nāktos aizstāvēt savas pārkāptās tiesības un intereses, tiesai vispirms jāidentificē līgumā iesaistītās puses, tādēļ pušu rekvizītiem jābūt precīziem»⁹ un aktuāliem.

Darba tiesisko attiecību sākuma datums. Likums paredz, ka darba līgumam ir jābūt noslēgtam ar brīdi, kad starp darba devēju un darbinieku uzsāktas darba tiesiskās attiecības. Šeit ir «jānorāda, ar kuru datumu darbinieks darbu uzsāk»¹⁰ – pirmā darbadiena. Darba līgums var būt noslēgts vienā datumā, savukārt darba tiesiskās attiecības var sākties vēlāk.

«Darbiniekam svarīgs ir tieši darba attiecību sākuma datums, jo ar šo datumu, kad darbinieks sāk pildīt darba līgumā (..) uzskaitītos pienākumus, ir saistīts gan darba algas aprēķins, gan darba stāža uzskaitījums, gan citas tiesības un pienākumi, kas tieši saistīti ar darba līguma noslēgšanu.»¹¹ Nereti līgumos norāda, ka «līgums stājas spēkā ar tā parakstīšanas brīdi», kas ir nekorekti un neatbilst likuma prasībām, jo nenorāda, kurā datumā darbinieks uzsāk darbu.

Darba tiesisko attiecību paredzamais ilgums. Darba līgumā obligāti jānorāda darba tiesisko attiecību paredzamais ilgums, ja darba līgums ir noslēgts uz noteiktu laiku – īslaicīga darba veikšanai, pamatojoties uz Darba likuma 44. pantu. Turklāt Darba likuma 45. pants nosaka, ka uz noteiktu laiku noslēgta darba līguma termiņš nevar būt ilgāks par trim gadiem (ieskaitot termiņa pagarinājumus). Visos pārējos gadījumos saskaņā ar Darba likuma 43. pantu darba līgumu slēdz uz nenoteiktu laiku.

Darba vieta. Darba līgumā ir jānorāda darba vieta. Ja darba pienākumu veikšana nav paredzēta noteiktā vietā, jānorāda, ka darbinieku var nodarbināt dažādās vietās – darba izpildes adresēs.

Darbinieka amats un darba raksturojums. Darba līgumā jānorāda darbinieka arods, amats, specialitāte (profesija) atbilstoši Profesiju klasifikatoram un vispārīgs nolīgta darba raksturojums. Darba devēja interesēs ir minēt pēc iespējas sīkāku darba pienākumu uzskaitījumu, lai darbinieks apzinātos un skaidri saprastu veicamos pienākumus un lai pienākumu ne-

9 Rācenāja Ņ. *Darba līgums kā tiesību avots*. Rīga: Biznesa augstskola «Turība», SIA, 2009, 16. lpp.

10 Gailums I. *Darba likums: komentāri. Tiesu prakse*. 2. grāmata. C daļa (28.–99.pants). Rīga: Gailuma juridiskā biznesa biroja izdevniecība, 2003, 53. lpp.

11 Rācenāja Ņ. *Darba līgums kā tiesību avots*. Rīga: Biznesa augstskola «Turība», SIA, 2009, 16. lpp.

pildīšanas gadījumā darba devējs to varētu pierādīt, kā arī lemt par disciplinārsoda piemērošanu darbiniekam.

Attiecībā uz darbinieka veicamajiem pienākumiem problēma slēpjas likuma vispārīgajā formulējumā, kas nosaka, ka jānorāda «vispārīgs nolīgta darba raksturojums». Līdz ar to daudzos darba līgumos vērojams vispārināts pienākumu apraksts, kas faktiski nepasaka, kādi ir darbinieka pienākumi. Arī Valsts darba inspekcijas Darba tiesību daļas vadītāja I. Jonikāne laikrakstam «Rīgas Balss» atzina, ka «darbiniekam ir jāveic tikai tie pienākumi, kas ir noteikti darba līgumā vai amata aprakstā, kas ir darba līguma neatņemama sastāvdaļa, noteiktā darba laika ietvaros. Tos pienākumus, kas nav noteikti darba līgumā vai amata aprakstā, darbinieks var nepildīt. Ja darbinieks veic papildu pienākumus, tas ir papildu darbs, par kuru darbiniekam ir tiesības saņemt atbilstošu piemaksu»¹².

Darba samaksas apmērs un izmaksas laiks. Darba samaksa sevī iekļauj darba algu, kā arī normatīvajos aktos, darba koplīgumā vai darba līgumā noteiktās piemaksas, prēmijas un jebkuru citu atlīdzību saistībā ar darbu. Lai nerastos pārpratumi, darba līgumā būtu jāparedz, vai noteiktā darba alga ir neto vai bruto alga.

Darba likuma prasības nosaka pienākumu darba devējam darba samaksu izmaksāt ne retāk kā divas reizes mēnesī, bet tiek pieļauta atkāpe no šīs normas. Ja darbinieks un darba devējs vienojas, darba samaksu var izmaksāt vienu reizi mēnesī, kas biežāk vērojams praksē.

Nolīgtais dienas vai nedēļas darba laiks. Darba līgumā ir jānorāda darbinieka darba laika veids, tas ir – normālais darba laiks (40 stundu nedēļa, katru dienu strādājot astoņas stundas) vai sešu darbdienu nedēļa, nepilns darba laiks, maiņu darbs vai summētais darba laiks. Tāpat var līgumā norādīt, ka, piemēram, darbadienas ilgums pirmssvētku dienās noteikts īsāks par divām stundām.¹³

Ikgadējā apmaksātā atvaļinājuma ilgums. Saskaņā ar Darba likuma 149. panta noteikumiem ikvienam darbiniekam ir tiesības uz ikgadējo apmaksāto atvaļinājumu, kas nedrīkst būt īsāks par četrām kalendārajām nedēļām, neskaitot svētku dienas. Tātad darba devējam ir tiesības noteikt arī garāku atvaļinājumu.

Raksta autore uzskata, ka atvaļinājuma ilgums darba līgumā būtu īpaši jānorāda tikai tādā gadījumā, ja tas ir paredzēts ilgāks, jo četru kalendāro nedēļu ilgs atvaļinājums pienākas ikvienam darbiniekam saskaņā ar

12 Intervija ar Valsts darba inspekcijas Darba tiesību daļas vadītāju I. Jonikāni // www.apollo.lv/portal/articles/52953 (resurss apskatīts 02.09.2009).

13 Gailums I. *Darba likums: komentāri. Tiesu prakse. 2. grāmata. C daļa* (28.–99.pants). Rīga: Gailuma juridiskā biznesa biroja izdevniecība, 2003, 54. lpp.

likumu un pārrakstīt likuma normas darba līgumā taču nav nepieciešams. Nenoliedzami, darbiniekam ir ērti informāciju par atvaļinājumu lasīt darba līgumā, nevis pētīt sarežģītās likuma normas.

Darba līguma uzteikuma termiņš. Slēdzot darba līgumu, abām pusēm ir svarīgi vienoties par termiņiem darba līguma uzteikšanas gadījumā. Darba līgumu var uzteikt kā darba devējs, tā darbinieks. Saskaņā ar Darba likuma 100. pantu darbiniekam ir tiesības rakstveidā uzteikt darba līgumu vienu mēnesi iepriekš, ja darba koplīgumā vai darba līgumā nav noteikts īsāks uzteikuma termiņš. Tātad likums dod iespēju darba līgumā vienoties arī par citu (īsāku) uzteikuma termiņu. Tāpat darba devējs un darbinieks var uz savstarpējas vienošanās pamata darba līgumu izbeigt arī pirms uzteikuma termiņa izbeigšanās.

Praksē darba līgumos bieži paredz darbinieka uzteikuma termiņu – vienu mēnesi. Attiecībā uz darbinieka uzteikumu ir jāmin vēl viens izņēmums – darbiniekam ir tiesības rakstveidā uzteikt darba līgumu, neievērojot iepriekš minētos uzteikuma termiņus, ja viņam tam ir svarīgs iemesls. Par šādu iemeslu atzīstams katrs tāds apstāklis, kas, pamatojoties uz tikumības un taisnprātības apsvērumiem, neļauj turpināt darba tiesiskās attiecības.¹⁴

Norāde uz darba koplīgumu, darba kārtības noteikumiem. Pēdējā Darba likuma 40. panta obligātā prasība ir darba līgumā norādīt atsauci uz darba koplīgumu un darba kārtības noteikumiem, kas piemērojami darba tiesiskajās attiecībās, ja tādi uzņēmumā ir. Saskaņā ar Darba likuma 40. panta trešo daļu 6., 7., 8. un 9. punktā minētās ziņas var aizstāt ar norādi uz attiecīgiem noteikumiem, kas ietverti normatīvajos aktos, darba koplīgumā, vai norādi uz darba kārtības noteikumiem.

Tomēr norāde uz dažādiem noteikumiem darba līgumā pati par sevi nekādu labumu nedod, kaut darba likuma prasības ir izpildītas. Svarīgi, lai minētie noteikumi tiešām eksistētu un darbinieks ar tiem būtu iepazītināts. To pašu varētu attiecināt uz visiem iepriekš aplūkotajiem likuma nosacījumiem – līgumā uzrakstīti vārdi bez tam atbilstošas rīcības praksē nekādu labumu nedod, tie var radīt pat negatīvas sekas strīdus gadījumā, ja jāpierāda pretējais.

2.2. Darba līgumā iekļaujamās papildu prasības

Bez likumā noteiktā obligātā informācijas minimuma darba līgums var tikt papildināts arī ar citu informāciju. Praksē gandrīz katrs darba de-

14 Darba likums (pieņemts 20.06.2001) // *Latvijas Vēstnesis*, 2001. gada 6. jūlijs, 100. panta 5. daļa.

vējs šo izdevību izmanto. Ļoti izplatīta papildu informācija darba līgumos ir pārbaudes laika noteikšana, konfidenciālas informācijas neizpaušana, darbinieka atbildība un abu pušu tiesības un pienākumi.

Darba likuma 47. panta 1. daļā noteikts, ka pārbaudes termiņa laikā gan darba devējam, gan darbiniekam ir tiesības uzteikt darba līgumu trīs dienas iepriekš, un darba devējam, uzsakot darba līgumu, nav jānorāda uzteikuma iemesls. Gadījumā, ja punkts par pārbaudes laiku darba līgumā nav iekļauts, saskaņā ar Darba likuma 46. panta nosacījumiem darba līgums uzskatāms par noslēgtu bez pārbaudes. Turklāt pārbaudes termiņš nedrīkst būt ilgāks par trim mēnešiem. Personām, kas ir jaunākas par 18 gadiem, pārbaudes laiku nenosaka.

Lai aizsargātu savas intereses, daudzos darba līgumos darba devējs iekļauj punktu par komercnoslēpumu, nosakot darbinieka atbildību tā izpaušanas gadījumā. Darba likuma 84. panta 1. daļas 2. punkts paredz, ka konkurences ierobežojuma termiņš nevar būt ilgāks par diviem gadiem, taču nākamais punkts nosaka, ka par konkurences ierobežojuma ievērošanu darba devēja pienākums ir maksāt darbiniekam atbilstošu ikmēneša atlīdzību.

Praksē šāds ierobežojums būtu svarīgs intelektuālā darba veicējiem, kuru specifiskās zināšanas un pieredze var sniegt būtisku ieguldījumu jaunajam uzņēmumam un attiecīgi radīt zaudējumus iepriekšējam darba devējam, kuram tāpēc izdevīgāk būtu maksāt atbilstošu atalgojumu aizgājušajam speciālistam.

Raksta autores ieteikums darbiniekiem, slēdzot darba līgumus: rūpīgi iepazīties ar to saturu, pārrunāt ar darba devēju visus neskaidros nosacījumus un nepieciešamības gadījumā lūgt darba devēju tos precizēt, savukārt darba devējiem: sekot līdzī likumdošanas izmaiņām un attiecīgi veikt korekcijas darba līgumos, sagatavojot atbilstošus pielikumus esošajiem darba līgumiem (nevis slēdzot jaunus). Abām pusēm darba līgumā norādīt precīzas tiesības un pienākumus, lai strīdus gadījumā nerastos pārpratumi.

2.3. Grozījumi darba līgumā

Kā jau iepriekš minēts, pilnīga un precīza sākotnējā darba līguma noslēgšana nenoliedzami ir svarīga. Taču ne mazāk būtiski ir veikt atbilstošas korekcijas līguma nosacījumos, ja praksē kāds no līgumā iekļautajiem punktiem tiek mainīts.

Darba likuma 97. pants paredz, ka darbinieks un darba devējs var grozīt darba līgumu, savstarpēji vienojoties, un grozījumi tāpat kā darba līgums saskaņā ar Darba likuma 40. panta noteikumiem ir noformējami rakstveidā.

Ikvienam darbiniekam būtu jāvelta lielāka uzmanība tam, lai pārziņātu pamata Darba likuma normas un ar savu rīcību tās ievērotu, kā arī jāprasa likuma ievērošana no darba devēja puses. Tādā veidā gan darbinieks, gan darba devējs pasargātu sevi no negatīvām sekām darba tiesisko attiecību pastāvēšanas laikā un arī pēc tam.

Secinājumi un priekšlikumi

Ja darba līgums nav noslēgts rakstveidā (pastāv tikai mutiska vienošanās), bet ir skaidri redzams, ka īsākā vai ilgākā laika periodā darbinieks ir veicis zināmus pienākumus un tie ir darīti ar darba devēja ziņu, darba tiesiskās attiecības ir uzskatāmas par nodibinātām neatkarīgi no to izteikšanas rakstveida līguma formā.

Ja darba līgums nav noslēgts rakstveidā un pienākumu pildīšana nav uzsākta, tad abas puses var atkāpties no iepriekš norunātā. Savukārt, ja viena no pusēm (parasti darbinieks) uz mutiskās vienošanās pamata tomēr vēlas nodibināt darba tiesiskās attiecības, bet otra puse (darba devējs) atsakās noslēgt rakstisku līgumu, tad pirmajai pusei (darbiniekam) ir iespēja celt tiesā prasību par rakstveida līguma noslēgšanu.

Tātad tikai un vienīgi rakstveidā noformēts darba līgums ir nepārprotams pierādījums tam, par ko puses (darbinieks un darba devējs) iepriekš vienojušās un kādas saistības katra no pusēm uzņēmusies pildīt. Rakstveida darba līgums tomēr nenovērš pušu iespējamus strīdus.

Svarīgi saprast, ka tiesības saņemt darba samaksu nerada noslēgtais līgums, bet līgumā noteiktā darba izpilde, jo primārais darba līgumā ir padarītais darbs, no kā izriet darba devēja pienākums samaksāt par padarīto darbu. Lai darba tiesiskajās attiecībās būtu pēc iespējas mazāk pārpratumu un sekmīgi īstenotos gan darbinieka, gan darba devēja intereses atbilstoši aizsargājoša tiesu prakse, svarīgi noslēgt patiesajam darbam un tā veicējam, kā arī darba devējam atbilstošu darba līgumu. Tādējādi pilnīgs un skaidri saprotams darba līguma saturs ir jo īpaši svarīgs.

Tiesu prakse un pētījumi parāda, ka Darba līguma punkti, kas formāli atbilst likuma prasībām, paši par sevi nekādu labumu nedod. Svarīgi, lai līgumā minētie nosacījumi praksē pastāvētu un tiktu ievēroti, jo uzrakstīti vārdi bez tam atbilstošas rīcības praksē nekādu labumu nedod, tie var radīt pat negatīvas sekas strīdus gadījumā, ja jāpierāda pretējais.

Priekšlikums likumdevējam – Darba likumā norādīt, ka darba devēja pienākums ir veikt līguma izmaiņas, ja mainās kāds no likuma 40. panta 2. daļas līgumā obligāti norādāmajiem nosacījumiem. Tas veicinātu darba

līgumā ietvertās informācijas aktualizēšanu, kas tik svarīga strīdus gadījumos. Ieteicams arī svītrot no Darba likuma 40. panta otrās daļas 8. punktu par atvaļinājuma ilgumu, jo, pēc raksta autores domām, darba līgumā tas būtu jānorāda tikai tādā gadījumā, ja ir paredzēts ilgāks vai papildu atvaļinājums, jo četru kalendāro nedēļu ilgs atvaļinājums pienākas ikvienam darbiniekam saskaņā ar likumu un pārrakstīt likuma normas darba līgumā nav nepieciešams.

Priekšlikums darba līguma pusēm – darbiniekiem iedziļināties darba līgumu saturā, rūpīgi to izlasīt un izprast katru līguma punktu, savukārt darba devējiem – rūpīgi pārdomāt darba līguma saturu un regulāri sekot līdzi grozījumiem normatīvajos aktos, veicot atbilstošas izmaiņas arī jau noslēgtajos darba līgumos (pielikuma veidā).

Priekšlikumi nelegālās nodarbinātības ierobežošanai. Pirmkārt, ikvienam ir jāsaprot, ka, dzīvojot tiesiskā valstī, ir jāievēro tiesību normas un tātad obligāti jāpieprasa darba attiecības noformēt rakstiski, jo tikai tādā veidā varam garantēt savu interešu aizstāvību, saņemt sociālās garantijas un justies aizsargāti nelaiemes gadījumā. Otrkārt, rakstiskam darba līgumam ir jāiesakņojas kā pašai par sevi saprotamai lietai. Lai to panāktu, jāveic aktīva sabiedrības izglītošana šajā jautājumā, jāpublicē un medijos jādiskutē par veiksmīgiem tiesu prakses piemēriem. Treškārt, var palielināt Valsts darba inspekcijas pārbaužu skaitu, taču prakse parāda, ka sabiedrība solidarizējas, sakot – mēs te tikai draugs draugam auto labojam, māju ceļam u. tml. Tikai katra paša vēlēšanās būt godīgam, dzīvot tiesiski, saņemt sociālās garantijas nelegālās nodarbinātības situāciju valstī var patiešām mainīt pozitīvā virzienā.

Līga Priedniece-Šveiha
Zinātniskā vadītāja: *Mg. iur. Alda Malnača*

DARBA TIESISKO ATTIECĪBU NODIBINĀŠANA

Ievads

Izmaiņas darba tiesībās un to struktūrā ir tik mainīgas, ka grūti tām izsekot. Straujās pārmaiņas nes līdzi arī dažādu interpretāciju, nelikumības un pavisu attieksmi pret lietām, kas abām pusēm – darbiniekam un darba devējam – ir ļoti svarīgas. Lai spētu pastāvēt, abām pusēm ir jābūt drošām, bet drošu nākotni var uzbūvēt tikai atbildīgā valstī, ar atbildīgu cilvēku attieksmi.

Raksta mērķis ir izpētīt un analizēt darba attiecību nodibināšanas tiesisko regulējumu, piemērošanu praksē un izteikt savus secinājumus un priekšlikumus teorijas un prakses pilnveidošanai. Autore rakstā pievērsīsies jautājumiem, kas skars tieši darba piedāvājumus, atlasi, darba attiecību noformēšanu, vienošanos, kā arī darba līguma būtību. Rakstā autore izskatīs likumu normas, apskatīs un salīdzinās dažādos viedokļus, kā arī dos savu vērtējumu jautājuma izklāstā.

1. Darba līguma jēdziens un tiesiskā regulējuma raksturojums

Līgums ir visplašāk lietotais saistību nodibināšanas veids. Līgums ir divu vai vairāku fizisku vai juridisku personu savstarpēja vienošanās par tiesisku attiecību nodibināšanu, pārgrozīšanu vai izbeigšanu (CL¹ 1511. pants). Saskaņā ar Civillikuma (CL) 1405. pantu: lai darījumam būtu tiesīgs spēks, ir vajadzīgs, lai tā dalībniekiem būtu tiesību spēja un rīcības spēja; darījumi, ko taisījušas tiesību vai rīcības nespējīgas personas, nav spēkā. Fiziskajai personai tiesībspēja ir kopš dzimšanas, bet rīcībspēja iestājas, sasniedzot 18 gadu vecumu. Darba devējam, slēdzot darba līgumu, ir jāievēro Darba likuma² (DL) 37. panta skaidrojumi attiecībā uz nepilngadīgajiem. Juridiskām personām tiesībspēja ir kopš uzņēmuma reģistrēšanas brīža.

1 Civillikums. Ceturtā daļa Saistību tiesības (pieņemts 28.01.1937) // *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*. Nr. 1, 1993. gada 14. janvāris.

2 Darba likums (pieņemts 20.06.2001) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 105, 2001. gada 6. jūlijs.

Darba likums ir speciālais likums, kura noteikumi ir jāievēro kā darbiniekam, tā darba devējam. Pamatojoties uz DL 28. pantu, darba devējs un darbinieks savstarpējās darba tiesiskās attiecības nodibina ar darba līgumu. Noslēdzot darba līgumu, abas puses iegūst darba devēja un darbinieka tiesisko statusu. Darba līgums ir vienošanās, kas var būt kā mutiska, tā arī rakstiska (DL 39., 41. pants), un šī vienošanās regulē darba devēja un darbinieka savstarpējās attiecības, nosaka arī abu pušu tiesības un pienākumus, kā arī dod garantijas. Pamatojoties uz DL minētajiem punktiem, secināms: ja līdzēji vienojas, tad darba devējs apņemas maksāt nolīgto samaksu, nodrošināt apstākļus, kādus paredz DL 28. panta 2. daļas noteikumi, bet darbinieks uzņemas veikt noteiktu darbu, veikt pienākumus, kas noteikti darba līgumā vai amata, darba pienākumu aprakstā. Darbinieks apņemas pakļauties darba devēja rīkojumiem un noteiktai darba kārtībai, kas nav pretrunā DL, koplīguma un darba līguma noteikumiem. Darba tiesiskās attiecības reglamentē ne tikai DL, bet arī CL. CL 15. nodaļas «Prasījumi no darba attiecībām» apakšnodaļa «Darba līgums» apstiprina darba līguma piederību pie civiltiesiskajiem līgumiem. CL 2178. pantā noteikts, ka ar darba līgumu viena puse uzņemas strādāt otrai darbu par atlīdzību. DL 28. panta 3. daļā paredzētas situācijas, kad DL var nonākt pretrunā CL. Tomēr jāņem vērā, ka darba attiecībās DL ir speciālais likums, līdz ar to tam ir dodama priekšroka. Uz CL jāvērs uzmanība tajos gadījumos, kad DL neatradīsies attiecīgā norma, jo vispārīgāku principu normas ir bagātākas CL, kas piemērojamas ne tikai darba, bet arī citu līgumu gadījumos.

Par darbinieku var būt fiziska persona, kam darba tiesiskajās attiecībās atbilstoši DL 7. panta 1. daļai ir vienlīdzīgas tiesības uz darbu, taisnīgiem, drošiem un veselībai nekaitīgiem darba apstākļiem, un šīs tiesības atbilstoši 7. panta 2. daļas nosacījumiem ir nodrošināmas bez jebkādas tiešas vai netiešas diskriminācijas. Darba tiesiskajās attiecībās viens no pamatprincipiem ir vienlīdzīguma princips, kas nostiprināts arī LR Satversmes 91. pantā, kurā teikts: «Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas.»³

Turpinot attīstību, Latvija soli pa solim tuvojas ES vadošo dalībvalstu tiesiskajai reglamentācijai. Darba tiesisko attiecību tiesisko regulējumu Latvijā nosaka Saeimas ratificētās saistošās starptautisko tiesību normas, kā arī Eiropas Savienības tiesību akti.

Saskaņā ar spēkā esošo likumdošanu, darbu var veikt, noslēdzot divu veidu līgumus – darba līgumu un uzņēmuma līgumu. To, kuru no šiem līgumiem izvēlēties, izlemj līgumslēdzēji atkarībā no situācijas.

3 Latvijas Republikas Satversme (pieņemta 15.02.1922) // *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 43, 1993. gada 1. jūlijs.

Uzņēmuma līgumu parasti noslēdz nelielu, pēc apjoma īslaicīgu (vienreizēju) darbu veikšanai, bet darba līgumu noslēdz tajos gadījumos, kad līguma priekšmets ir darbs vispār un tam ir ilgstošs, pastāvīgs raksturs.⁴

2. Darba līguma noslēgšanas sagatavošana

Jaunas darba vietas izveidošana ir saistīta ar uzņēmuma biznesa vajadzībām, un uzņēmuma darbinieku atlases procesa plānošana ir jāsaista ar uzņēmuma tālākās attīstības plānošanu. Uzsākot piemērota kandidāta meklēšanu, uzņēmumā ieteicams izstrādāt darbinieka pieprasījuma veidlapu, kuru aizpilda vadītājs un nosūta personāla daļai. Veidlapai būtu nepieciešams pievienot amata aprakstu un kompetenču prasības – amata analīzi:

- konkrētas darba funkcijas un uzdevumus;
- prasmes, zināšanas, kas nepieciešamas veiksmīgai darba izpildei;
- īpašus darba apstākļus;
- pakļautības, pārraudzības un atbildības pakāpi;
- vispārējo darba vietas raksturojumu.⁵

Amata analīze palīdz novērst neatbilstošu darbinieku pieņemšanu darbā – tie var būt ne tikai nepietiekami kompetenti, bet arī pārlieku augsti kvalificēti darbinieki. Pārāk kvalificētu darbinieku ir gandrīz neiespējami motivēt darbam konkrētā amatā, jo viņam vairs nav izaicinājuma sava darba izpildē, nav intereses tā veikšanā un darba process kļūst garlaicīgs un monotons.

Lai korekti sastādītu sludinājuma tekstu, ir jāņem vērā likumdošanas noteiktās prasības, kas ietvertas Darba likumā. Pirms sludinājuma ieviešanas masu informācijas līdzekļos uzņēmumos, kuros ir spēkā darba koplīgums, ir saistoši noteikumi, kas nosaka, ka pirms sludinājuma ieviešanas ir jānodrošina informācijas pieejamība (par jauno vai brīvo darba vietu) visām uzņēmuma struktūrvienībām. Dažādos uzņēmumos, esot spēkā dažādiem koplīgumiem, noteikumi var būt dažādi.

2.1. Darba sludinājums

Sludinājums ir darba devēja publiska paziņošana par darba vakancēm savā uzņēmumā. Darba sludinājums nedrīkst attiekties tikai uz vīriešiem

4 Malnača A. Darba līgums un tā nozīme dzīvojamu māju pārvaldīšanā un apsaimniekošanas procesā // *Pārvaldnieks*, Nr. 2 (2008), 16. lpp.

5 *Darba devēju rokasgrāmata*. Rīga: ES Phare projekts; LR Labklājības ministrija, 2002, 3. lpp.

vai tikai uz sievietēm, izņemot gadījumu, kad piederība pie noteikta dzimuma ir attiecīgā darba veikšanas vai attiecīgās nodarbošanās objektīvs un pamatots priekšnoteikums. Minētās prasības un ierobežojumus nosaka DL 32. panta 1. daļa. Šī norma ir vērsta uz vienu no darba tiesisku attiecību pamatprincipiem – atšķirīgas attieksmes aizliegumu – un kalpo tam, lai darba devējs sludinājuma tekstā nenoteiktu nepamatotus ierobežojumus, norādot konkrētu dzimumu. Sludinājumā nedrīkst minēt, ka tiek meklēta, piemēram, mājkalpotāja, pavadone, sekretāre, apkopēja, pārdevēja, tā norādot, ka uz vakanci iespējams pretendēt tikai sievietei, vai masieris, oficiants, sargs, veterinārārsts, datortīklu administrators, tā norādot, ka uz vakanto darba vietu var pretendēt tikai vīrietis. Šo amatu specifika nav tāda, ka to varētu veikt tikai sievietes vai vīrieši. Tā sludinājumā tiek parādīts, ka ir svarīgs nevis dzimums, bet gan spēja veikt noteiktu darbu, pildot uzticētos pienākumus.

Ir izņēmumi, kad saskaņā ar likumu personas noteiktā vecumā nedrīkst veikt attiecīgu darbu (DL 37. pants). Ministru kabinets (MK) noteicis to darbu sarakstu, kuros aizliegts nodarbināt pusaudžus vecumā no 15 līdz 18 gadiem. Minētais pants arī nosaka vēl striktākus ierobežojumus bērnu nodarbināšanai no 13 gadu vecuma (precizēts MK noteikumos Nr. 10).⁶

Autore iesaka Darba likumā iestrādāt 32. panta 3. daļu, kas noteiktu, ka darba devējam 7 darba dienu laikā (no pieteikuma saņemšanas brīža) ir jāsniedz mutiska vai rakstiska atbilde pretendētam, kurš iesniedzis pieteikumu uz brīvo darba vietu. Sniedzot atbildi pretendētam, nepieciešams izdarīt atzīmi uz saņemtā pieteikuma un to saglabāt lietvedībā vienu gadu. Prakse rāda, ka tas būtu tīri cilvēcīgi, pieteikuma rakstītājam nedodot liekas cerības un arī netērējot viņa laiku, tā dodot iespēju viņam meklēt jaunu vakanci, kā arī izvairīties no atšķirīgas attieksmes aizlieguma pārkāpšanas un nodrošinot likumīgus pierādījumus gadījumā, ja tiktu celta prasība tiesā no pretendenta puses.

Uzņēmumā ir ieteicams veikt visu pretendentu uzskaiti, kā arī atzīmes par darbinieka atlases procesu – progresu, kurā norāda, vai pretendents ir saņēmis atteikumu, vai bijis jau atlases pirmajā kārtā un izturējis otro kārtu, kurai sekos tests un datu pārbaude. Uzņēmumi, kuri rūpējas par savu prestižu, izveido pretendentu izvērtēšanas kārtību un atteikuma gadījumā paziņo par to rakstiski, jo laba reputācija piesaista labus darbiniekus. Jāatceras, ka jebkurš no pretendentiem ir arī potenciāls uzņēmuma klients, kas uzņēmuma slavu nes tālāk.

6 Noteikumi par darbiem, kuros atļauts nodarbināt bērnus vecumā no 13 gadiem: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 10 (08.01.2002) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 5, 2002. gada 11. janvāris.

2.2. Darba intervija

Darba devēja pārrunas ar pretendentiem uz vakanto darba vietu sauc par darba interviju. Saskaņā ar DL 33. panta 1. daļu darba intervija ir darba devēja sagatavota mutvārdu vai rakstveida aptauja pretendenta piemērotības novērtēšanai.

Darba devējs, saņemot pieteikumus no iesniedzējiem, rīko intervijas. Likums darba devējam neuzliek par pienākumu uz darba interviju aicināt visus pieteikuma iesniedzējus. Darba devējs ir tiesīgs pretendētus sašķirot tajos, kuri vairāk atbilst veicamajam darbam un tāpēc tiek aicināti uz darba interviju, un tajos, kam darba devējs lieki netērē laiku.⁷

Darba intervija var būt sagatavota gan kā mutiska intervija, gan arī rakstveidā – uzdodot darbiniekam jautājumus anketas veidā. No darba intervijas lielā mērā atkarīgs tas, cik piemērots pretendents tiks pieņemts darbā. Mutvārdu intervijā darba devējs un / vai pieaicinātie speciālisti (psihologs, kompānijas darbinieks / pārstāvis) interesējošos jautājumus uzdod tiešā sarunā, tāpēc pirms intervijas ir svarīgi veikt nepieciešamo sagatavošanos un iepazīties ar jautājumiem, kurus nedrīkst uzdot intervējamajam.

Darba likuma 33. panta 2. daļā tiek strikti noteikts, ka darba intervijā nav pieļaujami tādi darba devēja jautājumi, kas neattiecas uz paredzētā darba veikšanu vai nav saistīti ar pretendenta piemērotību šim darbam, piemēram, interese par hobijiem. Aizliegti jautājumi, kas ir tieši vai netieši diskriminējoši, to skaitā jautājumi par grūtniecību un ģimenes vai laulības stāvokli, iepriekšēju sodāmību, izņemot gadījumu, kad tam attiecībā uz veicamo darbu varētu būt būtiska nozīme – piemēram, ja darba veikšanai ir nepieciešama šaujamo ierociņu iegādes, glabāšanas vai nēsāšanas atļauja, jo tiesību aktos ir noteikti ierobežojumi atļaujas izsniegšanai personām, kas sodītas par kriminālpārkāpumu vai noziedzīgu nodarījumu, administratīvi sodītas (Ieroču aprites likuma 20. panta 1., 9., 10. apakšpunkts)⁸, tāpat – ja darbiniekam, veicot darbu, tiks uzticētas mantiskas vērtības vai finanšu līdzekļi.

Aizliegts jautāt arī par reliģisko pārliecību vai piederību pie kādas reliģiskās konfesijas, piederību pie kādas politiskās partijas, darbinieku arodbiedrības vai citas sabiedriskās organizācijas, par nacionālo vai etnisko izcelsmi.

Darba devējam likums (DL 33. panta 3. daļa) uzliek pienākumu iepazīstināt pretendentu ar būtisko informāciju, kam ir nozīme darba līguma

7 Gailums I. *Darba likums. Komentāri. Tiesu prakse*. 2. grāmata, C daļa (28.–99. pants). Rīga: Gailuma juridiskā biznesa biroja izdevniecība, 2003, 26. lpp.

8 Ieroču aprites likums (pieņemts 06.06.2002) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 85, 2002. gada 26. jūnijs.

noslēgšanā – darba kārtības noteikumiem, darba koplīgumu, ja tāds ir, bet likums nenosaka, kad tieši darba devējam šis pienākums ir jāveic – pirms intervijas, tās laikā vai pēc tās. Loģiski būtu, ja pretendentu ar visiem nosacījumiem iepazīstinātu pirms intervijas, lai pušu starpā veidotos konstruktīva saruna. Praksē to izmanto reti. Lielākoties ar minētajiem noteikumiem iepazīstina tad, kad puses jau vienojušās par darba līguma noslēgšanu.

Lai izvairītos no iespējamām konfliktsituācijām ar atraidīto pretendentu, intervijas laikā ieteicams veikt pierakstus par uzdotajiem jautājumiem un pretendenta sniegtajām atbildēm, kā arī iepazīstināt pretendentu ar šiem pierakstiem, ko pretendents apliecinātu ar savu parakstu.

2.3. Veselības pārbaude

Kā norāda DL 36. pants, darba devējs var pieprasīt, lai pretendents veic veselības pārbaudi, kas ļautu pārliecināties par viņa piemērotību paredzētā darba veikšanai. Darba likums paredz divu veidu veselības pārbaudes: fakultatīvās un obligātās. Fakultatīvās veselības pārbaudes nosacījumi paredz, ka pirms darba tiesisko attiecību nodibināšanas darba devējs pēc savas izvēles var pieprasīt, lai pretendents veic veselības pārbaudi, kas ļautu pārliecināties par viņa piemērotību paredzētā darba veikšanai. Pārbaudes mērķis ir pirms darba līguma noslēgšanas pārliecināties, ka darbinieka veselības stāvoklis ļaus viņam veikt paredzēto darbu, kā arī fiksēt darbinieka veselības stāvokli darba attiecību sākumā.

Noteikumi par darbiem, kas saistīti ar iespējamu risku citu cilvēku veselībai⁹, nosaka darbus, kas saistīti ar iespējamu risku citu cilvēku veselībai un kuros nodarbinātās personas (ieskaitot praktikantus) tiek pakļautas obligātajām pirmreizējām (pirms stāšanās darbā) un periodiskām veselības pārbaudēm. Noteikumi nosaka arī periodisko pārbaudu veikšanas biežumu. Obligāto pirmreizējo veselības pārbaudi un obligātās periodiskās veselības pārbaudes veic personām, kuru darbs (mācību prakse) ir tieši saistīts ar iespējamu risku citu cilvēku veselībai un kuras ir nodarbinātas:

- uzņēmumos (uzņēmējsabiedrībās), iestādēs un organizācijās, kas iesaistītas kādā no pārtikas aprites posmiem;
- uzņēmumos (uzņēmējsabiedrībās), iestādēs un organizācijās, kuru darbības veids ir pakalpojumu sniegšana klientiem.

9 Noteikumi par darbiem, kas saistīti ar iespējamu risku citu cilvēku veselībai un kuros nodarbinātās personas tiek pakļautas obligātajām veselības pārbaudēm: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 494 (27.11.2001) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 174, 2001. gada 30. novembris.

Pārbaudes ir obligātas arī profesijās, kurās darbs saistīts ar īpašu, pastiprinātu slodzi, veselībai kaitīgiem darba vides faktoriem – ķīmiskajām vielām, troksni, paaugstinātu temperatūru, elektromagnētiskajiem viļņiem utt. Pārbaucēju biežums atkarīgs no darba jomas, un tas ir ļoti dažāds.¹⁰

Darbinieka obligāto pirmreizējo veselības pārbaudi un obligātās periodiskās veselības pārbaudes veic arodārsts, noteikti ārsti – speciālisti, ievērojot noteikumu noteiktās prasības, un sniedz (nesniedz) atļauju darbiniekam strādāt norādītajā amatā, par to izdarot ierakstu personas medicīniskajā grāmatīņā.

Raksta autore iesaka Darba likumā viest skaidrību, kam jāapmaksā veselības pārbaude, jo radušies pretēji argumenti – Darba likuma 36. panta 3. daļā norādīts, ka veselības pārbaudes izdevumus pirms darba attiecību uzsākšanas jāuzņemas darba devējam, izņemot gadījumus, kad darbinieks sniedzis nepatiesu informāciju un patiesībā slēpis savu patieso veselības stāvokli, bet Darba aizsardzības likuma punkti norāda, ka izdevumi sedzami pēc savstarpējas vienošanās. Autores ieteikums: izslēgt Darba aizsardzības likuma 15. panta 3. daļu, kurā minēts, ka veselības pārbaudes izdevumi sedzami pēc savstarpējas vienošanās, un tā vietā iekļaut regulējumu, kāds ir DL 36. panta 3. daļā, un ieviest DL 36. pantā grozījumus, kas papildus nosaka, ka «darba devējs rakstiski pieprasa, lai pretendents veic veselības pārbaudi, kas ļautu pārliecināties par viņa piemērotību paredzētā darba veikšanai». Tas darbiniekam dos iespēju darba devējam pēc tam pierādīt, kur un kādas pārbaudes veicis, un, pamatojoties uz likuma normām, pieprasīt atmaksu par veiktajām pārbaudēm, kā to nosaka DL 82. pants.

3. Darba līguma noslēgšana

Kad darba devējs kādu no pretendentiem atzinis par vispiemērotāko veicamajam darbam, pretendentam, lai darba devējs ar viņu noslēgtu darba līgumu un vienotos par tā nosacījumiem, ir pienākums uzrādīt darba devējam dokumentus, kas nepieciešami darba līguma noslēgšanai un tiesisku darba attiecību nodibināšanai. Darba līguma noslēgšanas stadijā darba devējam ir jāseko Darba likuma noteikumiem, kas darba līgumam paredz noteiktu formu, saturu, termiņus un uzskaita obligātās sastāvdaļas, kādas pusēm jāiekļauj darba līgumā. Darba devējam jāņem vērā arī aizliegumi un ierobežojumi, ko nosaka likumu normas.

10 Kārtība, kādā veicama obligātā veselības pārbaude: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 219 (10.03.2009) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 41, 2009. gada 13. marts.

3.1. Darba līguma noslēgšanai nepieciešamie dokumenti

Persona līdz brīdim, kad tiek noslēgts darba līgums, ir pretendenta statusā, bet no darba līguma noslēgšanas brīža tā iegūst darbinieka statusu. Darba likuma 35. panta 1. daļā ir noteikts pretendenta pienākums:

- 1) uzrādīt personu apliecinošu dokumentu;
- 2) iesniegt citus dokumentus normatīvajos aktos paredzētajos gadījumos.

Jāpievērš uzmanība likuma nosacījumam, ka personai ir jāuzrāda personu apliecinošais dokuments, nevis dokumenta kopija, tādēļ, dodoties pie darba devēja, ir jābūt līdzi šim dokumentam. Darba likumā nav atrunāts, kas uzskatāms par personu apliecinošu dokumentu. Šajā gadījumā jāņem vērā speciālais likums – Personu apliecinošu dokumentu likums¹¹. Minētā likuma 2. panta 3. daļā noteikts: «Ir šādi personas un tās tiesiskā statusa apliecinoši dokumenti – personas apliecība un pase.»

Dažādās dzīves situācijās personām kā personu apliecinošu dokumentu atļauj uzrādīt autovadītāja apliecību. Taču, slēdzot darba līgumu, ir nepieciešamas konkrētas ziņas, kas norādītas pasē un personas apliecībā. Autovadītāja apliecībā nav pilnas informācijas, kas nepieciešama personāla lietvedībā.

Sagatavojot darba līgumu, darba devējam ir tiesības prasīt, lai pretendents uzrāda arī dokumentus, kas apliecina viņa izglītību vai profesionālo sagatavotību (DL 35. panta 1. daļas 2. punkts).

Darbinieks, slēdzot darba līgumu, iesniedz darba devējam viņa pieprasītos dokumentus, un darba devēja pienākums, kā atbilstoši Eiropas Savienības prasībām noteikts Darba likumā, ir nodrošināt personas datu aizsardzību un dokumentos esošās informācijas pieejamību vien ierobežotam personu lokam, piemēram, lietvedības darbiniekiem, atlasēs personālam, darba devējam (DL 33., 35., 36. pants). Darba devēja pienākums ir nodrošināt minēto ziņu aizsardzību. Tās, tāpat kā dokumentus, drīkst darīt zināmas trešajām personām tikai ar pretendenta piekrišanu (DL 38. pants).

3.2. Darba līguma forma

Darba līgums uzskatāms par noslēgtu ar brīdi, kad darbinieks un darba devējs vienojušies par veicamo darbu, darba samaksu un darbinieka pakļaušanos noteiktai kārtībai un darba devēja rīkojumiem (DL 39. pants).

¹¹ Personu apliecinošu dokumentu likums (pieņemts 23.05..2002) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 84, 2002. gada 5. jūnijs.

Vienošanās nav uzskatāma par rakstisku šā panta izpratnē. Ja darba devējs nodarbina darbinieku uz mutiskas vienošanās pamata, darba devējam ir apgrūtināti realizēt prasības, kuras noteiktas Darba likumā, kā arī apgrūtināti pierādīt vienošanos par veicamajiem pienākumiem, darba samaksas apmēru, darba laiku vai citu vienošanos. DL 41. panta 2. daļā noteikts: ja vismaz viena no pusēm ir uzsākusi veikt nolīgtos pienākumus, mutiskam darba līgumam ir tādas pašas tiesiskās sekas kā rakstveidā izteiktam. Tātad DL 39. panta izpratnē vienošanās, kas notikusi mutiski, ir uzskatāma par darba līguma noslēgšanu. Tajā pašā laikā DL 40. pants nosaka, ka darba līgums slēdzams rakstveidā un pienākums to darīt ir darba devējam. Tātad, dibinot darba tiesiskās attiecības, Darba likums paredz šo attiecību attiecīgu noformēšanu rakstveidā (DL 40. pants). Darba likuma 40. panta 1. daļā noteikts, ka darba līgums slēdzams rakstveidā, bet tālāk 41. pants atrunā darba līguma rakstveida formas neievērošanas sekas. Rodas pretrunas. Darba devējam par darba līguma rakstveida formas neievērošanu ir paredzētas sankcijas naudas līdzekļu izteiksmē, bet Darba likums par šādām sankcijām nerunā. Arī no darbinieka puses ir pārkāpums strādāt bez rakstveida darba līguma, bet nereti iniciatīva strādāt bez rakstveida līguma nāk no paša darbinieka, jo, ja viņš ir reģistrējies kā bezdarbnieks, ir ļoti izdevīgi saņemt gan bezdarbnieka pabalstu, gan arī strādāt (nelikumīgi). Autore iesaka darba likuma 41. pantā noteikt sankcijas naudas izteiksmē par rakstveida darba līguma nenoslēgšanu, kas atbilstu Administratīvo pārkāpumu kodeksa 41. pantam.

Lai arī DL 39. pantā noteikts, ka darba līgums uzskatāms par noslēgtu ar brīdi, kad darbinieks un darba devējs vienojas par veicamo darbu un samaksu, kā arī darbinieka pakļaušanos noteiktai darba kārtībai un darba devēja rīkojumiem, minētās panta normas reālajā dzīvē pusēm ir praktiski nepierādāmas, ja nav liecinieku. Raksta autore iesaka Darba likuma 39. pantā skaidri norādīt, ka darba līgums uzskatāms par noslēgtu ar brīdi, kad darbinieks un darba devējs ir rakstveidā vienojušies par veicamo darbu un darba samaksu, kā arī darbinieka turpmāku pakļaušanos noteiktai darba kārtībai un darba devēja rīkojumiem. Tas nozīmēs, ka darbinieks varēs uzsākt pildīt pienākumus tikai pēc tam, kad puses būs noslēgušas rakstveida darba līgumu. Minētie grozījumi nesīs garantijas abām pusēm, kā arī legalizēs darba attiecības.

Likumam atbilstoši noslēgts darba līgums (rakstveidā) ir vienīgais garantiju nesējs kā darbiniekam, tā darba devējam.

Rakstveidā noslēgts darba līgums darba devējam:

- dod iespējas realizēt tiesības un uzliktos pienākumus atbilstoši LR normatīvajiem aktiem;

- garantē tiesiska darba procesa uzturēšanu uzņēmumā;
- garantē profesionālu darbinieku atlasī;
- garantē aizsardzību pret darbinieku nepamatotām sūdzībām;
- rada iespēju ilgstošai un stabilai darba attiecību nodrošināšanai;
- piešķir darba attiecībām tiesiskumu, kam svarīga nozīme darba attiecībās;
- rada drošību darba devēja un darbinieka darba tiesiskajās attiecībās;
- veicina sociālo un ekonomisko sadarbību un stabilitāti;
- veicina uzņēmuma konkurētspēju darba tirgū.

No minētā izriet, ka darba devējs var:

- prasīt, lai darbinieks neizpauž viņa rīcībā nonākušo informāciju, kas ir darba devēja komercnoslēpums;
- prasīt, lai darbinieks nekavējoties veic obligāto veselības pārbaudi gadījumos, kad šādas pārbaudes veikšana paredzēta darba koplīgumā vai tiesību aktos;
- prasīt, lai informācija, kas attiecas uz darbinieka darba veikšanu, nebūtu tieši pieejama trešajām personām;
- uzteikt darba līgumu Darba likuma noteiktajos gadījumos;
- norīkot darbinieku darba līgumā neparedzēta darba veikšanai;
- atstādināt darbinieku no darba ar rakstveida rīkojumu.¹²

Darbiniekam rakstveidā noslēgts darba līgums dod iespēju kļūt par pilntiesīgu darba kolektīva locekli uzņēmumā un garantē, ka viņam tiks nodrošināta darba samaksa, veselībai droši un nekaitīgi darba apstākļi, sociālās garantijas, kā arī uz viņu attieksies uzņēmumā esošā koplīguma noteikumi, kas darbiniekam papildus paredz labvēlīgākus darba, sociālās aizsardzības nosacījumus, nekā noteikts Darba likumā. Darba līgums rada drošību gan darba devējam, gan darbiniekam darba tiesiskajās attiecībās.

Rakstveidā nenoslēgts darba līgums izraisa darba devējam juridiskās sekas:

- administratīvo atbildību saskaņā ar Administratīvo pārkāpumu kodeksa¹³ 41. pantu:
 - fiziskai personai (individuālais komersants) vai amatpersonai – naudas sodu no 100 līdz 350 latiem;
 - juridiskai personai – naudas sodu no 750 līdz 5000 latiem;

12 Jonikāne I., Noriņa M. *Nodarbināšanas bez rakstveida darba līguma juridiskās un sociālās sekas darba devējiem*: informatīvi skaidrojošs materiāls. Rīga: LR Valsts darba inspekcija, 2006, 9. lpp.

13 Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss (pieņemts 07.12.1984) // *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 51, 1984. gada 20. decembris.

- darba devēja noteikto pienākumu nekvalitatīvu izpildi un termiņu neievērošanu no darbinieka puses;
- darba kārtības neievērošanu;
- darba devējam liegtas zaudējuma atlīdzības pieprasījuma tiesības, kas radušās darbinieka darba veikšanas rezultātā;
- komercnoslēpuma izpaušanu, radot darba devējam kā materiālus, tā morālus zaudējumus;
- konkurences ierobežojuma neievērošanu, radot darba devēja komercdarbībai konkurenci;
- kriminālatbildību – par likumā paredzēto personas nodarbināšanas ierobežojumu vai noteikumu pārkāpšanu, ja to izdarījis darba devējs un ja tā izdarīta atkārtoti gada laikā, soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz vienam gadam vai ar arestu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz piecdesmit minimālajām mēnešalgām. (KL 280. pants)¹⁴

3.3. Darba līguma termiņi

Darba līgums slēdzams rakstveidā divos eksemplāros, no kuriem viens jānodod darbiniekam, bet otrs eksemplārs paliek uzņēmumā. Ir jābūt darba līgumu uzskaiti (DL 40. panta 1. daļa, 10. daļas 5. punkts).

Darba līgumu slēdz uz noteiktu vai nenoteiktu laiku. Uz darbinieku, ar kuru noslēgts darba līgums uz noteiktu laiku, ir attiecināmi tādi paši noteikumi kā uz darbinieku, ar kuru noslēgts darba līgums uz nenoteiktu laiku.

Uz noteiktu laiku darba līgumu slēdz, lai veiktu īslaicīgu darbu (DL 44. panta 1. daļa), ja tas saistīts:

- 1) ar sezonas darbu,
- 2) ar darbu, kam ir pagaidu raksturs,
- 3) ar promesoša vai atstādināta darbinieka aizvietošanu,
- 4) ar gadījuma darbu, kas parasti uzņēmumā netiek veikts,
- 5) ar noteiktu darbu, kas saistīts ar uzņēmuma darbības paplašināšanos vai uzņēmuma apjoma pieaugumu,
- 6) ar neatliekamu darbu, lai novērstu apstākļu radītas sekas,
- 7) ar bezdarbniekiem paredzētu algotu pagaidu darbu.

Ja darba līgums noslēgts uz noteiktu laiku, tad tā beigu termiņš pašā līgumā būtu jāmin ar konkrētu datumu, kurš darbiniekam būtu pēdējā dar-

14 Krimināllikums (pieņemts 17.06.1998) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998. gada 8. jūlijs.

badiena, vai arī līgumā jāmin apstākļi, kuriem iestājoties darba līgums izbeidzas. Nereti praksē termins «sezonas darbi» tiek minēts, bet darba līgumos netiek uzrādīts, kad sezona beidzas. Ja darba līgumā, kas noslēgts uz noteiktu laiku, nav noteikts beigu termiņš, darba devējam ir pienākums rakstveidā paziņot darbiniekam par gaidāmo darba tiesisko attiecību izbeigšanos ne vēlāk kā divas nedēļas iepriekš. Neņemot vērā minētos noteikumus, tiek pārkāptas likuma normas un arī tiesības, jo darbiniekam nav īstas skaidrības, kad darba tiesiskās attiecības beidzas un kura ir viņa pēdējā darbadiena.

Ja darba līgumā nav norādīts laiks, uz kādu tas noslēgts, darba līgums atzīstams par noslēgtu uz nenoteiktu laiku (DL 44. panta 2. daļas 5. punkts). Darba līgums, kas slēgts uz nenoteiktu laiku, ir beztermiņa un nerada sociālu spriedzi darbiniekam – stresu, kas rodas, ja darba attiecības tiek slēgtas uz noteiktu laiku.

4. Darba līguma saturs

Darba devējam ir jāseko DL 40. panta 2. daļas noteikumiem, kas paredz noteiktu saturu darba līgumam un uzskaita 10 obligātās sastāvdaļas, kādas pusēm jāiekļauj darba līgumā. Saņemot līguma projektu, darbiniekam vajadzētu pievērst uzmanību, vai visas sastāvdaļas ir līgumā ierakstītas, tātad – vai darba līgums atbilst normatīvo aktu prasībām.

DL 40. panta 4. daļa paredz, ka puses, ja uzskata to par nepieciešamu, darba līgumā ietver arī citas ziņas, lai noregulētu vēl kādu līgumslēdzēju pusēm svarīgu jautājumu. Minētās ziņas darba līgumā būs kā papildu noteikumi – kā, piemēram, noteikumi, kas saistīti ar pārbaudes laiku.

4.1. Darba līguma obligātie noteikumi

Darba līguma saturs sastāv no noteikumiem, kas ir saistoši kā darba devējam, tā darbiniekam. Noteikumos iekļauti nosacījumi, ko noteicis darba devējs, un noteikumi, kas izriet no likumdošanas aktiem. Ar šiem noteikumiem tiek noteiktas darba devēja un darbinieka tiesības un pienākumi. Nekorektas un likumdošanas aktiem neatbilstoši noformētas darba attiecības nodara kaitējumu uzņēmuma tēlam.

Nosakot darba līgumā būtiskās sastāvdaļas, jāvadās pēc darba līguma jēdziena, kas skaidrots DL 28. panta 2. daļā, un pēc DL 40. panta 1. un 2. daļas noteikumiem, kas paredz noteiktu saturu darba līgumam

un uzskaita obligātās sastāvdaļas, kādas pusēm jāiekļauj darba līgumā. Jāteic, ka DL 40. pantā minēto sastāvdaļu uzskaitījums, kas jāietver darba līgumā (darbinieka personīgie dati, darba devēja nosaukums, reģistrācijas numurs, darba tiesisko attiecību sākuma datums, paredzamo attiecību ilgums, darba vieta, arods, samaksa, darba laiks, ikgadējā apmaksātā atvaļinājuma ilgums, darba līguma uzteikuma termiņš, darba kārtības noteikumi, koplīgums, kas piemērojams darba attiecībām), ir tikai minimālais, kas nepieciešams.

4.2. Darba līguma papildu noteikumi

Papildus obligātajām prasībām, kuras nepieciešams ietvert darba līgumā, darba devējs ar darbinieku var vienoties par papildu informācijas iekļaušanu darba līgumā. Puses gan nevar vienoties par nosacījumiem, kas pasliktina darbinieka tiesisko stāvokli (DL 6. pants). Darba līgumā visbiežāk kā papildu noteikumus min noteikumus par līguma noslēgšanas vietu, laiku, pārbaudes laiku, par darbinieka tiesībām slēgt darba līgumus ar citiem darba devējiem, par papildu atvaļinājumiem, par uzteikuma atsaukuma iespējām, par darba devēja komercnoslēpuma neizpaušanu, par noteikumiem saistībā ar zināšanām un informāciju, ko darbinieks ieguvis, paaugstinot zināšanas un kompetenci, kā arī par darbinieka darba pienākumiem vai arī atsauces uz amata aprakstiem ar visiem no tiem izejošajiem paskaidrojumiem, rīkojumiem, atbildību, to skaitā arī kārtības ievērošanu uzņēmumā un ārpus tā, lai saglabātu uzņēmuma prestižu.

Raksta autore plašāk izskatīs tieši noteikumus par pārbaudes laiku. Saskaņā ar DL 46. pantu darba devējs var noteikt pārbaudes laiku, kas nedrīkst pārsniegt 3 mēnešus, lai noskaidrotu, vai darbinieks atbilst viņam uzticētā darba veikšanai. Pārbaudi nenosaka personām, kas jaunākas par 18 gadiem. Minētajā pārbaudes termiņā neieskaita darba nespējas laiku un laiku, kad darbinieks nav veicis darbu attaisnojošu iemeslu dēļ. Līdz ar to pārbaudes laiks pagarinās, ja darbinieks neierodas darbā sakarā ar slimību vai citiem attaisnojošiem iemesliem – piemēram, pienākošos mācību atvaļinājumu vai bērna kopšanas atvaļinājumu (DL 74., 156., 157. pants).

Ja darba līgumā pārbaudes laiks nav noteikts, tad darba līgums uzskatāms par noslēgtu bez pārbaudes. Tas novērojams tad, kad darba devējs ir pārliecināts par darbiniekiem, ko pieņem darbā pēc iepriekš izveidotās atlases un pārrunu rezultātiem.

Pārbaudes laikā gan darba devējs, gan darbinieks var uzteikt līgumu arī 3 dienas pirms pārbaudes termiņa beigām (DL 47. panta 1. daļa) un var

nenorādīt iemeslu, kādēļ noticis uzteikums. Taču, atsaucoties uz Augstākās tiesas materiāliem, jāsecina, ka uzteikt darba līgumu var arī pārbaudes pēdējā dienā, jo tas nav pretrunā DL 47. pantam. Gribētos precizēt – tikai ne pēdējās darba dienas beigās, jo tad jau būs spēkā DL 47. panta 2. daļas noteikumi, un tas nozīmē, ka tad pārbaude jau izturēta. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments 2006. gada 11. janvārī izskatīja lietu Nr. SKC-12, kuras pamatā tika risināts jautājums par pārbaudes laiku un brīdi, kad pārbaudes laikā var uzteikt darbu pieņemtajam darbiniekam. Tēzē minēts, ka darba devējs saskaņā ar DL 47. pantu var uzteikt darba līgumu visā pārbaudes laikā – arī pēdējā pārbaudes dienā – un uzteikums stājas spēkā no tā pieņemšanas brīža, nevis no triju dienu termiņa notecējuma brīža, kurš noteikts DL 47. panta 1. daļā.

DL 47. pantā noteikts, ka darba devējam, pārbaudes laikā veicot uzteikumu, nav jāuzrāda uzteikuma iemels, šā fakta dēļ arī tiesa nevar pieprasīt sniegt paskaidrojumus. Veidojas tāds kā apburtais loks. Būtu jāievieš korekcijas DL 47. panta 1. daļā, norādot, ka darba devējam, uzsakot līgumu pārbaudes laikā, nav pienākums darbiniekam norādīt šāda uzteikuma iemeslu, bet argumentācija jā saglabā lietvedībā vienu gadu, jo, ja darba devējs uzteicis darba līgumu pārbaudes laikā un pārkāpis atšķirīgas attieksmes aizliegumu, tad darbiniekam ir tiesības viena mēneša laikā no dienas, kad viņš saņēmis uzteikumu, celt prasību tiesā (DL 48. pants). Saglabājot argumentāciju lietvedībā, neradīsies problēmas konflikta situācijā pierādīt rīcības likumību.

*Ivars Sala*Zinātniskā vadītāja: *Mg. sc. Iveta Puķīte*

DZĪVOKLI PIRKT VAI ĪRĒT – TĀDS IR JAUTĀJUMS

Ievads

Dzīvokļu nodrošināšanā pasaules valstīs ir dažāda pieredze, taču pārsvārā pasaulē dzīvokļi daudzdzīvokļu namos tiek īrēti (zināma arī kondominiuma pieredze) vai arī tiek pirkti par noteiktu mēneša īres maksājumu skaitu.

Raksta autors centīsies atbildēt uz jautājumu, kādi vēsturiski, ekonomiski un psiholoģiski apsvērumi ir lēmumu pamatā par dzīvokļu iegādes ceļiem politiskās varas un atsevišķa cilvēka skatījumā, kurš nenodarbojas ar ekonomisku teoriju studēšanu, bet kuram vajadzīga tāda pajumte virs galvas, par kuru viņš ir spējīgs samaksāt.

1. Pamatteorijas par dzīvokļu nodrošinājuma principiem

Fundamentālas pārmaiņas mājokļu problēmu risināšanā un līdz ar to – arī diskusijas par dzīvokļu jautājuma risināšanu sākās vienlaikus ar lielrūpniecības strauju attīstību Rietumeiropā 19. gadsimtā. Spriežot pēc F. Engelsa raksta «Par dzīvokļu jautājumu»¹, ir bijuši divi dominējošie uzskati.

Prudons (15.01.1809–19.01.1865) – agrīnais sociālists un rakstnieks, viens no galvenajiem strādnieku kustības teorētiķiem Rietumeiropā un Dienvideiropā un anarhisma teorijas pamatlicējs – uzskatīja, ka dzīvoklim jābūt strādnieka (mūsdienu terminoloģijā – darba ņēmējs) īpašumā. Dzīvokļa īre nav pieļaujama, jo tādējādi tiekot vairākkārtīgi pārmaksātas sākotnējās nama celšanas izmaksas īres maksas veidā, tāpēc īrētais dzīvoklis ir jāizpērk uz nomaksu no namīpašnieka noteiktu gadu laikā par precīzi noteiktu summu, kas ir līdzvērtīga nama celšanas maksai².

1 Engels F. Par dzīvokļu jautājumu // Markss K., Engels F. *Darbu izlase*. Rīga: Avots, 1980, 2.sēj., 320.–406. lpp.

2 Turpat, 341. lpp.

Turpretim **Frīdrihs Engells** uzskatīja, ka pastāv divu veidu mājokļi: kotedžu tipa (mūsdienu izpratnē – individuālā māja) un kazarmu tipa (daudzdzīvokļu nami) un kotedžu tipa mājām izpirkšana uz nomaksu būtu iespējama, taču daudzdzīvokļu mājām tā kategoriski nav iespējama. Viņa argumenti bija šādi:

- nebūs skaidras īpašuma attiecības namā, kurā atrodas daudz dzīvokļu;
- Anglijā šī ideja jau vienreiz ir bankrotējusi;
- nomaksas ideju visās zemēs izmanto spekulantu kompānijas, kas nomaksas summas vairākkārtīgi palielina, kā rezultātā nama vērtība tiek apmaksāta divas trīs reizes;
- pastāvoša dzīvokļa īres maksa nosaka prasības pēc augstākas algas apmēra (augstāks iztikas minimums);
- privāts dzīvoklis kavēs iespēju pārvietoties labāka darba meklējumos;
- vispārējās rūpnieciskās krīzes gadījumā nāktos pārdot mājokli par cenu zem pašizmaksas vai pat neatrastos pircējs.

Tolaik – 19. gadsimtā – daudzdzīvokļu mājas cēla rūpnīcu īpašnieki, lai nodrošinātu ar dzīvojamām platībām nepieciešamo darbaspēku. Par dzīvokļiem tika saņemta īres maksa, un atsevišķos gadījumos tie arī tika izpirkti, taču to darīja ļaudis ar ierobežotiem garantētiem, bet ne maziem ienākumiem 12 gadu perspektīvā.

Latvijas teritorijā strauja rūpniecības attīstība notika 19. gadsimta otrajā pusē. Lielais iedzīvotāju pieplūdums Rīgā (no 1881. gada 169 000 iedzīvotāju līdz 1913. gada 517 500 iedzīvotājiem) veicināja vēl nebijušu celtniecības apjomu kāpumu. Tas pat noveda pie tā, ka 1913. gadā iestājās dzīvokļu pārprodukcija un «īrnieki varēja viegli visos pilsētas iecirkņos atrast labus un samērā lētus dzīvokļus ar visām jaunlaiku ērtībām»³ – jau tika panākta situācija, ka uz vienu saimniecību (ģimeni) bija viens dzīvoklis⁴.

1913. gadā Rīgā uzcēla 6700 jaunus dzīvokļus⁵. Vienā dzīvoklī vidēji dzīvoja 4,43 cilvēki, maksājot par vienu istabu vidēji 7,50 krievu rubļus mēnesī⁶. Salīdzinājumam – strādnieka (vīrieša) darba alga bija 1 rublis dienā, bet sievietēm – 60 kapeiku dienā⁷, tas ir, 13% no ienākumiem.

3 A. S. Dzīvokļa jautājums Rīgā // *Ekonomists*, Nr. 1 (1921), 22. lpp.

4 Bulmerinks E. *Rīgas dzīvokļu apstākļi pēc 1930. gada 11. februāra skaitīšanas*. Rīga, 1931, 15. lpp.

5 Bērzkalns P. Jaunceltne un ēku kapitāls // *Ekonomists*, Nr. 4 (1937), 162. lpp.

6 Hūns F. Dzīvokļu krīzes cēloņi un sekas // *Ekonomists*, Nr. 5 (1930), 210. lpp.

7 Niedre O. *Vidzemes un Kurzemes strādnieki un zemnieki Pirmā Pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1972, 9. lpp.

2. Dzīvokļu likumdošana un īres maksu politika Latvijā

2.1. Latvijas Republikas periods. 1919.–1940. gads

Pirmā pasaules kara laikā un tā rezultātā Eiropā notika radikālas politiskās pārmaiņas, jo sabruka Krievijas impērija un tās vietā izveidojās Krievijas PFSR ar radikāli citu sociāli ekonomisko iekārtu. Uz impērijas drupām izveidojās arī vairākas neatkarīgas valstis, to skaitā – Latvijas Republika.

Dzīvokļu trūkums Rīgā izraisīja spekulācijas ar dzīvokļa īres maksām⁸ (ekonomistu vērtējums). Šādos apstākļos viens no pirmajiem jaunās Latvijas Republikas valdības uzdevumiem bija sakārtot dzīvokļu īres tirgu. Tādēļ 1920. gada 15. oktobrī tika pieņemti «Pagaidu noteikumi par dzīvokļu īri»⁹. Tajos tika detalizēti un stingri noteikti īres maksas apmēri, jo nedrīkstēja iekasēt lielāku īres maksu nekā par līdzīgu platību 1914. gadā. Par to pārkāpšanu nama īpašniekam draudēja līdz sešiem mēnešiem ilgs cietumsods. Likumā arī tika noteikta apsaimniekošanas maksas iekasēšanas kārtība un tas, kā tā sadalāma uz īrniekiem.

1924. gada 16. jūnijā Valsts prezidents izsludināja «Likumu par telpu īri»¹⁰, kurš ar nelieliem papildinājumiem darbojās līdz Latvijas Republikas beigām 1940. gadā. Tas paredzēja dibināt īres valdes (8. pants) ar īrniekiem un namsaimniekiem vienādās proporcijās un miertiesnesi priekšsēdētāja amatā (10. pants).

Īres valdēm bija jāizšķir strīdi par dzīvokļu īri un apkurināšanas jautājumiem, kā arī jāveic izīrējamo telpu pārraudzība un reģistrācija (8. pants). Tām savas kompetences ietvaros bija tādas pašas tiesības kā tiesām, tās izdeva policijai izpildu rakstus un piedzina naudas sodus (15. pants).

Likums arī noteica stingru kārtību izīrējamo dzīvokļu uzskaitē, jo tajā minēts, ka atbrīvojušās telpas bija jāpiesaka valdē triju dienu laikā (21. pants). Likums arī noteica īres maksas apmēru, pielīdzinot to 1914. gada 1. augusta maksai. Par apkuri bija jāmaksā ne vairāk kā vienu mēnesi uz priekšu, un dienā mājokļa temperatūra bija jānodrošina ne zemāka par 14°C, bet naktī – 12°C (50. pants).

8 Hūns F. Dzīvokļu krīzes cēloņi un sekas // *Ekonomists*, Nr. 5 (1930), 210. lpp.

9 Pagaidu noteikumi par dzīvokļu īri (pieņemti 15.10.1920) // *Valdības Vēstnesis*, Nr. 239, 1920. gada 19. oktobris.

10 Likums par telpu īri (pieņemts 16.06.1924) // *Valdības Vēstnesis*, Nr. 133, 1924. gada 16. jūnijs.

Namsaimnieka ienākumi un izdevumi no īres bija šādi:

- kapitāla procenti: 4–4,5% (1935./36. gadā vidējā tīrā peļņa)¹¹;
- amortizācija: 1% no būvizmaksas (mūra ēkām 100 gadu, koka – 60–70 gadu);
- pārvaldes izmaksas: 0,3% no būvizmaksas;
- kārtējās saimniekošanas izmaksas (sētnieks, naktssargs, ūdens nodeva, apgaismošana, dūmeņu tīrīšana, kanalizācija un nodeva, atkritumi, apdrošināšana un citi): 0,75% no būvizmaksas;
- remonta izdevumi: vidējā norma 0,75% no būvizmaksas;
- apdrošināšana: 0,1% no būvizmaksas mūra ēkām;
- dažādi nodokļi: 2,19% no ieņēmuma.

Kopumā īres maksas ikgadējais kopapjoms mājai bija 11% no tās celtniecības pašizmaksas, kurā namīpašnieka peļņa bija 4–8%, bet atlikušie procenti tika tērēti apsaimniekošanai. Jo jaunāka māja, jo namīpašniekam lielāka peļņa, un otrādi. Tā kā tajā laikā par ieguldījumiem kredītiestādes maksāja 3,5–6% gadā, tad uzskatīja, ka īres ēku būvniecība ir drošs pasākums¹².

Latvijā bija izveidota un izveidojusies vienota dzīvokļu nodrošināšanas sistēma – īres sistēma, un uz tās bāzes arī tika iekasēts dzīvokļa nodoklis [patlaban ļoti populāra tēma – *autora piezīme*]. Tas bija uzlikts dzīvokļu īrniekiem samērā ar viņu īres maksām. 1923. gadā pieņemtie «Noteikumi par dzīvokļa nodokli Rīgas pilsētā»¹³ paredzēja progresīvo nodokli – no 1,15% līdz 20% gadā – no dzīvokļa īres gada summas. Par labāku (dārgāku) dzīvokli maksāja progresīvi augstāku īres maksu. Tādējādi bija ņemts vērā gan mājas vecums, būvēšanas kvalitāte, stāvs, telpu labiekārtojums, mājas atrašanās vieta, proti, visi faktori, kas nosaka īres maksu. Tā kā citās pilsētās bija zemākas īres maksas, attiecīgi zemāks bija arī nodokļa maksājums.

1939. gada beigās pirmo reizi tika izstrādāta būvniecības izmaksu aprēķināšanas metodika, tāpēc bija iespējams to noteikt namiem Rīgā un citās pilsētās. Balstoties uz šo metodiku, tika aprēķinātas dzīvojamu māju vidējās būvizmaksas Rīgā 1939. gadā¹⁴, kā rezultātā bija iespējams pamatot īres maksu (skat. 1. tabulu 138. lpp.).

Salīdzinājumam – skolotāja vidējā darba alga bija Ls 224 mēnesī, kvalificētam strādniekam – Ls 120.

11 Likums par telpu īri (pieņemts 16.06.1924) // *Valdības Vēstnesis*, Nr. 133, 1924. gada 16. jūnijs.

12 Bērzkalns P. Dzīvokļu būvniecības rentabilitāte Rīgā 1935./36. g. // *Ekonomists*, Nr. 11/12 (1937), 447. lpp.

13 Noteikumi par dzīvokļa nodokli Rīgas pilsētā // *Ekonomists*, Nr. 1/2 (1924), 35. lpp.

14 Bērzkalns P. Ēku būvizmaksas vērtēšana // *Ekonomists*, Nr. 7 (1940), 494.–495. lpp.

1. tabula. Dzīvojamo ēku vidējās būvizmaksas Rīgā 1939. gadā

Analizēto ēku skaits	Stāvu skaits un materiāls	Grupa	1 m ² izmaksa (Ls)	Pagraba platība % no I stāva laukuma	1 m ² aptuvena izmaksa bez pagraba (Ls)	1 m ² izmaksa (Ls)
6	Vienstāva koka ēkas	II	90	–	90	28,00
19	Vienstāva koka ēkas	III	82	–	82	26,00
7	Vienstāva mūra ēkas	III	85	–	85	27,00
25	Divstāvu koka ēkas	II	150	35	140	22,00
15	Divstāvu koka ēkas	III	150	–	150	23,00
8	Divstāvu koka ēkas ar apmūrēšanu	II	175	40	160	25,00
4	Divstāvu mūra ēkas	I	185	40	170	27,00
13	Divstāvu mūra ēkas	II	150	30	140	22,00
12	Trīsstāvu mūra ēkas	II	250	80	225	24,00
6	Četrstāvu mūra ēkas	II	340	85	315	25,00
7	Piecpastāvu mūra ēkas	I	470	100	435	27,50
8	Piecpastāvu mūra ēkas	II	430	100	400	25,00
3	Sešstāvu mūra ēkas	II	500	100	465	25,00

20. gadsimta 20. gados pieņemtie īres maksu regulējošie likumi, pamatotie īres maksu aprēķini, uzskatāmā statistika, uz īpašumu vērstā loģiskā nodokļu likumdošana, valdības konkrētie ekonomisko dzīvi vadošie lēmumi un citi faktori kopumā veicināja īres maksu stabilitāti. Vienistabas dzīvokļa īres maksa kvalificētiem strādniekiem varēja veidot aptuveni 20% no bruto ienākuma. Pamatojoties uz to, ka ēku īres peļņa vidēji bija 4–4,5%, un pieņemot, ka 2% tīrā ienākuma tika ieguldīti jaunu māju celtniecībā, tas 50 gadu laikā nodrošināja visa dzīvojamā fonda nomaiņu

(2 x 50 = 100). Tas nozīmē, ka īres maksās jau bija iekļauta maksa jaunu dzīvojamo māju celtniecībai, jo jaunu māju celtniecībā namsaimnieki varēja izmantot galvenokārt tikai savus ieņēmumus un daļēji banku aizdevumus (35%). Tā kā īres tirgus bija visaptverošs, tas neļāva namu celtniecībā izmantot dārgus aizdevumus, jo to atmaksai nebija iespējams pacelt īres cenas.

Līdzīga statistiskā uzskaitē, atbilstoši autora novērojumiem, turpinājās arī vācu okupācijas laikā, taču tad sāka aprēķināt īres maksu par kvadrātmētru, nevis par istabu, kā bija līdz 1940. gadam.

2.2. Padomju Latvijas periods. 1940–1991. gads

1940. gada 17. jūnijā Latvijas Republika zaudēja savu neatkarību. Valsts tika iekļauta radikāli citā sociāli ekonomiskajā sistēmā, kurā bija noliegti tirgus mehānismi un cenas tika veidotas ar pieņēmumu metodi [*autora uzskats*]. Tā kā valdošā ideoloģija noliedza privātīpašuma pastāvēšanu, viens no pirmajiem Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija dekrētiem 1940. gada 28. oktobrī bija «Par lielo namu nacionalizāciju»¹⁵. Tā 2. punkts paredzēja, ka «nacionalizācijai pakļauti nami, kuru pašu un pie tiem esošo būvju lietošanai derīgo laukumu kopplatība pārsniedz pilsētās: Rīgā, Liepājā, Ventspilī, Jelgavā, Daugavpilī – 220 m²; pārējās pilsētās un rūpniecības punktos – 170 m²».

Līdz ar šo lēmumu namsaimnieki pārstāja pastāvēt «kā šķira» un praktiski visi iedzīvotāji kļuva par īrniekiem, izņemot pašu celto nelielo māju īpašniekus. Dzīvokļu īres likmes noteica ar valdības lēmumu¹⁶. Līdztekus mainījās dzīvokļa īres maksas aprēķina kārtība. Ar 1940. gada decembri bija jāmaksā īre par derīgo dzīvokļa laukumu, taču tajā netika ieskaitīti koridori, virtuves, pieliekamie, vannas istabas, krāsnis un kamīni un citas saimniecības telpas. Tika izdota instrukcija¹⁷ dzīvokļa maksas noteikšanai, kā arī instrukcija par apdzīvojamās platības normas noteikšanas kārtību Latvijas PSR pilsētās¹⁸. No dzīvokļu saimniecības tika izslēgtas jebkuras pašregulējošās iespējas.

15 Par lielo namu nacionalizāciju: Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidija dekrēts. Akts Nr. 19 (28.10.1940) // *Latvijas PSR Augstākās Padomes Ziņotājs*, Nr. 51, 1940. gada 28. oktobris.

16 Par dzīvokļu īres likmēm: Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes lēmums Nr. 514 (23.11.1940) // *Latvijas PSR Likumu, dekrētu un Valdības noteikumu krājums*, Nr. 8, 94 (1941).

17 Instrukcija dzīvokļu īres maksas noteikšanai: Apstiprināts Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomē (16.12.1940) // *Latvijas PSR Likumu, dekrētu un Valdības noteikumu krājums*, Nr. 14, 127 (1941).

18 Turpat.

2.3. Brīvā mājokļu tirgus sākums

Par brīvu mājokļu tirgus veidošanās sākumu mūsdienu izpratnē var uzskatīt 1991. gada 30. oktobri, kad Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma likumu «Par namīpašumu denacionalizāciju Latvijas Republikā»¹⁹, ar kuru tika atzīts par nelikumīgu 1940. gada 28. oktobrī Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidija dekrēts «Par lielo namu nacionalizāciju» un ar to saistītie normatīvie akti.

Tajā pašā dienā tika pieņemts likums «Par namīpašumu atdošanu likumīgajiem īpašniekiem». Tā 1. pants noteica, ka «bijušajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem neatkarīgi no viņu pašreizējās pilsonības tiek atjaunotas īpašuma tiesības uz namīpašumiem, kuri 40.–80. gados bez atlīdzības tika pārņemti valsts vai juridisko personu valdījumā, realizējot īpašnieka tiesību ignorēšanas un administratīvās patvaļas politiku»²⁰.

3. Dzīvokļu īres vai pirkšanas pašreizējais ekonomiskais skatījums – analīze

Īpašumu reformu gaitā no 1991. gada līdz 2009. gadam izveidojās vairāki atšķirīgi dzīvojamā fonda sektori. Atšķirības var iedalīt šādi:

1. Likumdošanas atšķirības: denacionalizētajam sektoram likumdošana un ar to saistītie normatīvie akti balstās uz likumiem «Par namīpašumu atdošanu likumīgajiem īpašniekiem», «Par namīpašumu denacionalizāciju Latvijas Republikā» (pieņemti 30.10.1991). Rezultātā līdz 1940. gadam celtie nami kļuva par īres namiem un tajos dzīvojošie iedzīvotāji palika bijušajā statusā – kā īrnieki, tikai šoreiz izīrētājs nebija valsts, bet gan namīpašnieks.

Pēc 1940. gada celto daudzdzīvokļu māju iedzīvotāji saskaņā ar likumiem «Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju», «Par dzīvokļa īpašumu» kļuva par dzīvokļu īpašniekiem un ieguva īpašuma tiesības uz dzīvokli (drīkstēja pirkt, pārdot, mainīt, ieķīlāt, veikt visas Civillikumā paredzētās darbības).

Sabiedriskajā sektorā īres maksu apmēru noteica pašvaldību lēmumi, bet denacionalizētajā sektorā – īrnieka un namīpašnieka vienošanās atbilstoši attiecīgajiem normatīvajiem aktiem.

2. Kardinālas mājokļu kvalitātes atšķirības: īrnieki denacionalizētajā sektorā dzīvo līdz 1940. gadam celtajās mājās, no kurām aptuveni puse

19 Likums «Par namīpašumu denacionalizāciju Latvijas Republikā» (pieņemts 30.10.1991) // *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 46, 1991. gada 21. novembris.

20 Turpat.

ir koka mājas – tātad puse ir savu mūžu nokalpojušas, bet īrnieki sabiedriskajā sektorā un daudzdzīvokļu māju dzīvokļu īpašnieki dzīvo vidēji 40 gadu vecās mājās, kur koka māju īpatsvars nesasniedz pat 1%.

3. Būtiskas atšķirības finanšu resursu pieejamībā. Īrniekiem nav iespējams iekļāt savu īrējamo platību, pretī saņemot aizdevumu un tādā veidā uzlabojot savas dzīves telpas kvalitāti, bet tas ir [bija – *autora piezīme*] viegli iespējams dzīvokļu īpašniekiem. Tādējādi pēc būtības īrnieku daļa tiek diskriminēta.

4. Atšķirīga dzīvokļa attiecība pret zem mājas esošās zemes tirgus cenu. Klasiskie ekonomikas likumi nosaka, ka zemes cena tieši ietekmē uz tās uzceltās mājas cenu. Agrāk būvēti nami atrodas pilsētas centrā ar visaugstāko zemes cenu, kas rada ārkārtīgi augstu spiedienu uz īres cenu pieprasījuma – piedāvājuma jomā. Šajā ziņā izdotajos normatīvajos aktos nav ne mazākās norādes par zemes cenas ietekmi uz īri, taču ekonomikas likums pastāv un darbojas. Līdz ar to zemes tirgus cena ar uzviju kompensēja namu nolietošānās pakāpi, jo ieguldījums mājas atjaunošanā ir mazāks nekā cena zemei.

5. Būtiskas atšķirības starp dažādos sektoros dzīvojošo maksājumiem par mājokli. Sabiedriskajā sektorā un dzīvokļu īpašnieki maksā apsaimniekošanas maksu par mājokli, bet denacionalizētajā – īres maksu, kuras apmērs būtībā nebija stingri noteikts (atkarīgs no īpašnieka tiesvedības mākas). Šis faktors arī veicināja vēlmi iegādāties dzīvokli savā īpašumā, jo tika veikts viens iegādes fiksēts maksājums, bet ik mēnesi jāmaksā tikai apsaimniekošanas maksa.

6. Būtiska atšķirība starp namīpašnieka un dzīvokļa īpašnieka iespējām pelnīt ar izīrēšanas maksu. Namīpašnieku ierobežo normatīvie akti, bet dzīvokļa īpašniekam vienīgais ierobežotājs ir pieprasījums un piedāvājums [netiek salīdzināta nodokļu maksāšanas prakse – *autora piezīme*].

7. Atšķirība starp namīpašnieka un dzīvokļa īpašnieka atbildību un ieinteresētību nama saglabāšanā. Namīpašniekam sava peļņas daļa jāiegulda mājas saglabāšanā, turklāt kapitālie remontu tiek aplikti ar peļņas nodokli vai iedzīvotāju ienākuma nodokli, turpretim dzīvokļa īpašnieks iegulda tikai to daļu, kas paredzēta dzīvokļu īpašnieku kopsapulcē, bet nodoklis viņam nav jāmaksā. Faktiski dzīvokļa īpašnieks nejūt atbildību par mājas saglabāšanu.

Tomēr prakse izspēlēja arī ļaunu joku ar dzīvokļu īpašniekiem, jo tie tika pakļauti kredītu pieejamības vilinājumam. Patlaban mājsaimniecību atlikušais saistību apjoms sasniedzis 5,79 miljardus latu²¹. Tas nozīmē, ka uz katru dzīvojamā fonda kvadrātmetru atlikušais hipotekāro saistību apjoms ir Ls 96,3 (5,79 miljardi latu / 60,1 miljons m² = Ls 96,3).

21 Kredīta reģistra statistika 2009 // http://www.bank.lv/lat/main/all/lvbank/registrskreditu_registra_statistika/index.php?99844 (resurss apskatīts 05.09.2009).

Neierobežotās kredītu pieejamības apstākļos privatizēto dzīvokļu sektorā izveidojās milzīgas disproporcijas maksājumos par dzīvokli atkarībā no tā iegādes laika. 2. tabulā redzama katra mēneša maksa par 1 m² sērijveida 55 m² lielā divistabu dzīvoklī 40 gadu laikā.

2. tabula. Mēneša maksa par 1 m² sērijveida 55 m² lielā divistabu dzīvoklī 40 gadu laikā

Dzīvokļa pirkuma m ² cena	Maksa par 1 m ²	Maksa par 1 m ² (kopā ar apsaimniekošanas maksu)	Kopā par dzīvokli (55 m ²)
Ls 700 (1000 eiro) (2005. gada rudenī)	Ls 3,5	Ls 3,95	Ls 217,00
Ls 1260 (1800 eiro) (2007. gada marts)	Ls 6,93	Ls 7,38	Ls 405,00
Ls 400 (563 eiro) (2008. gada rudenī)	Ls 2,2	Ls 2,66	Ls 146,00

Taču vidējā īres maksa par sērijveida dzīvokli 2008. gada beigās bija Ls 4,5 par kvadrātmetru²² jeb Ls 247. Tātad īre izmaksā lētāk nekā dzīvokļa pirkums, turklāt īrnieks hipotekāri nav piesaistīts dzīvoklim.

Atbilstoši pirmskara Latvijas metodikai un pieredzei (īrnieks katru gadu maksā 11% no celtniecības pašizmaksas), pieņemot pašreizējo kvadrātmetra izmaksu Ls 375 (550 eiro), īres maksa būtu tāda, kā norādīts 3. tabulā.

3. tabula. Īres maksa atbilstoši pirmskara Latvijas metodikai un pieredzei, pieņemot pašreizējo 1 m² izmaksu Ls 375 (550eiro)

Īres maksas sastāvdaļa	%	Mēnesī par 1 m ²
Kapitāls (aizdevums)	6	1,92
Amortizācija	1	0,32
Pārvaldes izmaksas	0,3	0,096
Apsaimniekošanas izmaksas	0,75	0,24
Apdrošināšana	0,1	0,032
Nodokļi	2,1	0,14
Remonta izdevumi	0,75	0,24
KOPĀ	11	2,99

22 Finanšu stabilitātes pārskats 2008 // http://www.bank.lv/lat/main/all/pubrun/stab_parsk/2008/ (resurss apskatīts 05.09.2009).

Par 55 m² dzīvokli kopā ar siltuma maksu mēnesī par 1 m² būtu jāmaksā Ls 3,34 [aptuveni aprēķini – *autora piezīme*], bet kopā par dzīvokli – Ls 183,7.

Pēc Centrālās statistikas pārvaldes 2009. gada 31. augustā atjaunotajiem datiem, vidējā darba samaksa bruto šāgada jūnijā bijusi Ls 481²³. Pēc pirmskara Latvijas Republikas statistiskajiem rādītājiem, šādai dzīvokļu īrei būtu nopietna disproporcija attiecībā pret algu, jo izdevumi par īri veidotu 34%, bet 30. gados tā bija līdz 20% no algas apmēra vienam cilvēkam.

4. tabula. Mēneša maksa par 55 m² dzīvokli (ieskaitot apsaimniekošanas maksu) dažādos dzīvokļu sektoros 2007. gada decembrī

Dzīvojamais sektors	Maksa par dzīvokli mēnesī (Ls)	% pret neto darba samaksu (Ls 420,00)*
Denacionalizētais sektors	34,65	8,25–26,1
Dzīvokļa īpašnieks bez hipotēkas saistības (sertifikāti)	13,75	13,75
Dzīvokļa īrnieks brīvajā īres tirgū	330,00	78,57
Dzīvokļa pircējs par cenu Ls 1000/m ²	302,00	71,9
Dzīvokļa pircējs par cenu Ls 1260/m ²	381,3	90,78
Dzīvokļa pircējs par cenu Ls 400/m ²	123,8	29,47
Īrnieks sabiedriskā sektora dzīvoklī	19,25	4,58

* Finanšu stabilitātes pārskats 2008 // http://www.bank.lv/lat/main/all/pubrun/stab_parsk/2008/ (resurss apskatīts 05.09.2009).

Maksimālā disproporcija maksājumos par dzīvokļiem, kuri atrodas vienā mājā vienā stāvā ar skatu vienā virzienā, tikai dažādā laikā iegādāti, var sasniegt 28 reizes! 1924. gada Rīgas pilsētas noteikumos par dzīvokļa nodokli redzams, ka maksimālā starpība starp mazāko un lielāko nodokli

23 Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa pa mēnešiem // <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=2304> (resurss apskatīts 10.09.2009).

dažādos namos ar pilnīgi atšķirīgu labiekārtojuma līmeni varēja sasniegt 8 reizes²⁴. Patlaban Vācijā starpība starp augstākajām un zemākajām īres maksām ir līdz 4 eiro/m², atsevišķos lauku apvidos valdošā vispārējā cena ir 4,1–5,0 eiro/m² un atsevišķos rajonos, Hamburgas centrā, pie Berlīnes – virs 8 eiro/m².²⁵ Tas nozīmē, ka tur lielākā iespējamā starpība ir 3 reizes. Autors uzskata, ka šādi cenu diapazoni mājokļu sektorā nav pieļaujami.

Šādos apstākļos Latvijā būs jāmaksā «taisnīgs» dzīvokļa nodoklis. Visas uzskaitītās disproporcijas, pēc autora domām, apliecina pilnīgu nesakārtotību dzīvokļu iegādes tirgū. Šādos apstākļos pat nevar viennozīmīgi atbildēt: dzīvokli pirkt vai īrēt? Līdz 2005. gadam bija izdevīgāk pirkt, no 2005. līdz 2008. gadam – īrēt, 2009. gadā – pirkt. Pēc autora domām, atskaites punkts izvēlei par pirkšanu vai īri ir īres maksas aprēķins atbilstoši 20. gadsimta 20.–30. gadu metodikai, tas ir, Ls 2,99 par m². Tā kā šobrīd dzīvokļa tirgus cena noslīdējusi zem būvizmaksu cenas, ir izdevīgi pirkt, bet tas ir pircēja subjektīvais skatījums.

Secinājumi un priekšlikumi

Veikt jebkādus aprēķinus par ieguvumiem un zaudējumiem dzīvokļa pirkuma vai īres gadījumā nav iespējams, jo Latvijā dzīvokļu īres tirgus ir ļoti šaurs un nepārskatāms – nav iespējams salīdzināt pilnīgi dažādus tirgus: dzīvokļu pirkšanas tirgu un īres tirgus, kuri darbojas uz atšķirīgas likumdošanas un normatīvo aktu bāzes.

Izskatītie statistikas dati, likumdošana un normatīvie akti, kā arī preses apskats liecina, ka dzīvokļi laika posmā līdz atjaunotajai Latvijas Republikai ir izīrēti. Ideja par dzīvokļu pirkšanu pat netika apspriesta laika posmā līdz 1940. gadam. Līdz ar īres namu atdošanu to likumīgajiem īpašniekiem sāka veidoties īres dzīvokļu tirgus. Gandrīz paralēli sākās dzīvokļu privatizācija, kuras rezultātā izveidojās milzīgs privāto dzīvokļu tirgus. Rezultātā valstī pastāv viens ar otru nesaistīti tirgi: ļoti plašais privāto dzīvokļu tirgus ar iekšēji attīstītu īres tirgu un īres tirgus privātajos (denacionalizētajos) namos. Dzīvokļu tirgus kļuva par milzīgu finanšu spekulāciju objektu. Latvijā ir realizēta 19. gadsimta anarhistu ideja, un iebildumi par šīs idejas kļūdainumu Latvijas praksē ir apstiprinājušies. Ar hipotekāro kredītu saistītais dzīvokļa īpašnieks nevar pārcelties citur labāk atalgotā darba meklējumos, jo viņam jāsedz esošā dzīvokļa pirkuma izdevumi

24 Noteikumi par dzīvokļa nodokli Rīgas pilsētā // *Ekonomists*, Nr.1/2 (1924), 35. lpp.

25 Mietpreise für Deutschland // http://immobilienbewertung.immobilienscout24.de/karten/#kaufpreise_wohnung (resurss skatīts 10.09.2009).

kopā ar apsaimniekošanas maksu. Pārdot dzīvokli viņš drīkst, taču tas ir pirktis par daudzkārt augstāku maksu, nekā iespējams pārdot. Ja tā iemītnieks brauc strādāt tālu no esošās dzīvesvietas, viņš spiests īrēt dzīvokli un paralēli apmaksāt divu dzīvokļu izdevumus. Tas jau robežojas ar absurdu.

Dzīvokļu privatizācijā ir iznācis, ka *vienkāršam galminiekam ir uzlikta galvā karaļa cepure* (karaļa tiesības, bet galminieka atbildība). Tas nozīmē, ka dzīvokļu saimniecība ir strupceļā, jo tā nonāks absolūtā pretrunā ar pilsētas un namu saglabāšanas objektīvajām interesēm. Piemēram, atsevišķām ēkām iespējams uzbūvēt vēl divus stāvus, taču tas nav iespējams, jo nams ir privātpašumā; nams savu mūžu ir nokalpojis vai ir bijis neveiksmīgs projekts, bet to nedrīkst nojaukt, jo tajā dzīvo īpašnieki, turklāt viena daļa – ar hipotēkas saistībām, kuras atkal velk sev līdzī problēmas. Īres sistēmā īrnieki solidāri ar īres maksām finansē jaunu namu celtniecību, tā sekmējot pastāvīgu dzīvojamā fonda atjaunošanu. Mūsdienā Latvijā tas nedarbojas. Nekur tālāk par 19. gadsimta pieredzi neesam nokļuvuši. Risinājumi jāsāk meklēt jau tagad.

Priekšlikumi:

- 1) jāizveido (jāatjauno) īres un dzīvokļu īpašnieku valdes un īres tiesas;
- 2) jāizstrādā visiem dzīvokļiem kopēja likumdošana un normatīvie akti («Dzīvojamo namu pārvaldīšanas likums» ir ceļā uz to), jo dzīvojamais fonds pēc būtības ir vienots;
- 3) jāizveido dzīvokļu inspekcijas, kuras pārbauda namu apsaimniekotāju darbību, dzīvokļu stāvokli un pie reizes uzskaita īres dzīvokļus privatizētajos daudzdzīvokļu namos;
- 4) jāizstrādā bāzes normatīvi īres maksu apmēram, lai nebūtu jātērē lieli laika resursi apsaimniekošanas maksu pamatošanai. Tā ar lietvedības un grāmatvedības izmaksu samazinājumu varētu samazināt apsaimniekošanas maksas;
- 5) piešķirtie atvieglotie finansējumi daudzdzīvokļu māju remontiem un enerģijas taupības pasākumu veikšanai attiecas vienlīdzīgi uz visām dzīvojamā fonda mājām neatkarīgi no īpašuma formas;
- 6) maksa par dzīvokli jāiekļauj ar nodokļiem neapliekamajā iztikas minimumā (novērsīs nodokļa nemaksāšanu par izīrēšanu).

Lielākā daļa no uzskaitītajiem priekšlikumiem darbojās pirmskara Latvijas Republikā.

Rasma Smirnoja
Zinātniskā vadītāja: *Mg. iur. Vineta Mistre*

VALSTS VECUMA PENSIJAS

Iedzīvotāju dzīves līmeni ietekmē ne tikai valsts ekonomiskā, bet arī sociālā attīstība. Būtisks priekšnosacījums, lai uzlabotu iedzīvotāju dzīves apstākļus, ir dot iespēju strādāt un saņemt par to cienīgu atalgojumu, vienlaikus paaugstinot arī viņa sociālo drošību. Lai varētu straujāk risināt sociālos jautājumus un uzlabot iedzīvotāju labklājību, Latvijā ir jābūt pilnvērtīgai nodarbinātībai, kurā iesaistās augsti kvalificēti un izglītoti darbinieki.

Ar Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras (VSAA) starpniecību, kas ir labklājības ministra pārraudzībā esoša valsts iestāde, tiek īstenota valsts politika sociālās apdrošināšanas un valsts sociālo pabalstu jomā. VSAA uzdevums ir piešķirt valsts sociālās apdrošināšanas pensijas, pabalstus, atlīdzības un valsts sociālos pabalstus, kā arī nodrošināt to izmaksu.

Sociālā apdrošināšana ir valsts sociālās drošības sistēmas sastāvdaļa.¹ Tas ir apdrošināšanas veids, kuru organizē valsts, lai daļēji nodrošinātu zaudētā ienākuma aizvietošanu sociālā riska iestāšanās gadījumā. Sociālās apdrošināšanas sistēmas darbību regulē pieci likumi.

Rakstā īsumā tiks izklāstīts un radīts priekšstats par valsts vecuma pensijām, kas ir viens no sociālo apdrošināšanas pakalpojumu veidiem. Valsts pensijas piešķiršanu regulē likums «Par valsts pensijām»², kas pieņemts 1995. gada 2. novembrī, kā arī Ministru kabineta noteikumi. Pensiju sistēma ir veidota kā apdrošināšanas sistēma, kas balstās uz katra personisko ieinteresētību savu vecumdienu nodrošināšanā.

Mūsdienās informācija par pensiju likumu ir nepietiekama, un tādēļ, risinot pensionēšanās jautājumus, cilvēki ne vienmēr pieņem pareizāko lēmumu, jo laika gaitā likumā veikti daudzi grozījumi.

Apskatot pensiju apdrošināšanas sistēmu Latvijā, varam konstatēt, ka pensiju apdrošināšanas sistēmas darbību pilnā apjomā, kādu to paredz likuma «Par valsts pensijām» nosacījumi, vēl nav iespējams vērtēt, jo pašlaik pensijas vēl tiek piešķirtas saskaņā ar likuma Pārejas noteikumiem,

1 Bite I. *Labklājības sistēma Latvijā. Dzīves jautājumi*. Zinātniski metodisks rakstu krājums /red. L. Šiļņeva. Rīga: Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola «Attīstība», 243. lpp.

2 Apdrošināšanas periodu pierādīšanas, aprēķināšanas un uzskaites kārtība: Latvijas Republikas MK noteikumi Nr. 165 (14.11.2008) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 64, 2002. gada 26. aprīlis.

kurus ievērojami ir sarežģījuši daudzie grozījumi un papildinājumi, kas tajos izdarīti.

Pensiju apdrošināšanas sistēmas darbība pilnā mērā izpaudīsies tikai pēc aptuveni 30 gadiem, kad pensijā sāks iet cilvēki, kuru pensijas tiks aprēķinātas, tikai pamatojoties uz viņu pašu individuāli uzkrāto pensijas kapitālu – tas nozīmē, ka viņi pensiju apdrošināšanas sistēmā būs iesaistījušies pēc 1996. gada. Līdz ar to jāsecina, ka visi asie iebildumi, kas vērsti pret pensiju sistēmu Latvijā, nav vērsti pret pensiju apdrošināšanas sistēmas būtību un galveno ideoloģiju, bet pārejas perioda tiesisko regulējumu.

Vecuma pensijas

Valsts pensiju apdrošināšana sociāli apdrošinātajām personām nodrošina divu veidu sociālos pakalpojumus – vecuma pensiju un tiesības uz uzkrātā pensijas kapitāla izmantošanu apgādnieka zaudējuma pensijas piešķiršanai normatīvajos aktos paredzētajām personām, ja vecuma pensijas saņēmējs ir miris vai persona mirusi pirms vecuma pensijas piešķiršanas.

Tiesības uz valsts sociālās apdrošināšanas pensiju saskaņā ar likuma «Par valsts pensijām» 3. pantu ir Latvijas teritorijā dzīvojošām personām, kas bijušas pakļautas valsts obligātajai pensiju apdrošināšanai.

Lai noteiktu tiesības uz pensiju, personai jāpierāda, ka viņa dzīvesvieta ir Latvija. Tā kā no 2003. gada 1. jūlija saskaņā ar «Dzīvesvietas deklarēšanas likumu»³ personas pasē nav ieraksta par dzīvesvietas reģistrāciju, personas dzīvesvietas adreses noteikšanai par pamatu jāņem Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes informācija.

Iesniegumu pensijas pieprasīšanai var iesniegt jebkurā VSAA nodaļā, uzrādot personu apliecinošu dokumentu.

No 2000. gada 1. janvāra likuma «Par valsts pensijām» 11. pantā noteikts vienāds pensionēšanās vecums sievietēm un vīriešiem: 62 gadi. Vecuma pensiju piešķir personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir ne mazāks par 10 gadiem. To piešķir uz mūžu no tiesību rašanās dienas, taču ne agrāk kā 12 mēnešus pirms pensijas pieprasījuma un pensijas piešķiršanai nepieciešamo dokumentu iesniegšanas dienas.

Ja vienlaikus ir tiesības uz vairāku veidu valsts pensijām, personai ir tiesības izvēlēties tāda veida pensiju, kuras apmērs ir lielāks (likuma «Par

3 Dzīvesvietas deklarēšanas likums (pieņemts 20.06.2002) // Latvijas Vēstnesis, Nr. 104 (2002. gada 10. jūlijs), Pārejas noteikumu 1. punkts.

valsts pensijām» 8. pants). Izvēles tiesības varētu būt starp:

- apgādnieka zaudējuma pensiju vai invaliditātes pensiju;
- priekšlaicīgo vecuma pensiju līdz īstajam pensijas vecumam vai invaliditātes pensiju;
- vecuma pensiju pēc atvieglotiem noteikumiem vai izdienas pensiju.

Apskatot kritērijus, kas nosaka personas tiesības uz vecuma pensiju, jāsecina, ka pieprasītie rādītāji ir vismaz 10 gadu apdrošināšanas stāžs, pensijas vecums un rezidence Latvijā, kas ļauj visplašākajam personu lokam iegūt tiesības uz pensiju.

Nebūtu ieteicams paaugstināt likuma «Par valsts pensijām» 11. pantā noteikto 62 gadu vecumu līdz 65 gadiem, jo valstī ir augsts bezdarba līmenis un tas pasliktinās pirmspensijas vecuma personu finansiālo stāvokli.

Pēc tam, kad ir konstatēts, kādas personas pakļautas valsts pensiju apdrošināšanai, kas nodrošina pensiju administrēšanu un kādos apstākļos persona iegūst tiesības uz pensiju, ir būtiski noskaidrot, kā tiks aprēķināts piešķiramās pensijas apmērs.

Pamatojoties uz likuma «Par valsts pensijām» 12. panta 1. daļu un Pārējas noteikumu 13. punktu, vecuma pensijas aprēķina pēc šādas formulas:

$$P = \frac{K_s + K}{G}$$

P – gada pensija, kuras divpadsmitā daļa ir mēneša pensija;

K_s – sākuma kapitāls;

K – apdrošinātās personas pensijas kapitāls;

G – laika posms (gados), par kuru no pensijas piešķiršanas gada tiek plānota vecuma pensijas izmaksa.

Saskaņā ar likuma «Par valsts pensijām» 13. pantu viena no Latvijas pensiju sistēmas būtiskākajām īpatnībām ir tā, ka pensiju aprēķina formula ietver demogrāfiskus rādītājus – un tas ir pensijas izmaksai plānotais G: laika posms (gados), ar kuru no pensijas piešķiršanas gada tiek plānota vecuma pensijas izmaksa. Laika posmu (no 40 līdz 90 gadiem) ik gadu apstiprina Ministru kabinets (MK), pamatojoties uz Valsts statistikas pārvaldes datiem un Labklājības ministrijas aprēķiniem. Šīs tiesības MK deleģētas ar likuma «Par valsts pensijām» 13. pantu. Plānotais vecuma pensijas izmaksas laika posms jāsaprot kā periods, kurā paredzēts izmaksāt apdrošinātās personas uzkrāto pensijas kapitālu.

Piemēram, ja, aizejot pensijā 2009. gadā 62 gadu vecumā, G ir 18,43, tas nozīmē, ka apdrošinātās personas uzkrātais pensijas kapitāls ir plānots pensijas izmaksai turpmākajos 18,43 gados.

Kopējo apdrošināšanas stāžu veido darba gadi pirms 1996. gada 1. janvāra un apdrošināšanas iemaksu periodi pēc 1996. gada 1. janvāra. Vecuma pensijas apmēru lielā mērā ietekmē apdrošināšanas stāža ilgums, kas ir pilnos gados izteikts laika periods, kurā sociāli apdrošinātā persona pati veikusi sociālās apdrošināšanas iemaksas vai par to veiktas vai bija jāveic sociālās apdrošināšanas iemaksas (tas attiecas uz tām sociāli apdrošināmajām personām, kuras apdrošināšanas iemaksas veic ar citu personu starpniecību vai par kurām maksājumus izdara citas personas – to nosaka likuma «Par valsts pensijām» 1. pants).

No 2002. gada 27. aprīļa stājās spēkā MK noteikumi Nr. 165 «Apdrošināšanas periodu pierādīšanas, aprēķināšanas un uzskaites kārtība»⁴, kuri nosaka likuma «Par valsts pensijām» Pārejas noteikumu 1. (apdrošināšanas stāžs līdz 1990. gada 31. decembrim) un 2. (apdrošināšanas stāžs no 1991. gada 1. janvāra līdz 1995. gada 31. decembrim) punktā noteikto apdrošināšanas periodu pierādīšanas, aprēķināšanas un uzskaites kārtību.

Ja kopējais darba stāžs ir 30 gadi un vairāk, tad, piešķirot pensiju no 2002. gada 1. janvāra personām, kurām faktiskā alga par periodu no 1996. Līdz 1999. gadam ir mazāka par vidējo valstī, piemēro valsts vidējo apdrošināšanas iemaksu algu (spēkā līdz 2011. gada 31. decembrim).

Saskaņā ar likuma «Par valsts pensijām» Pārejas noteikumu 41. punktu un 2005. gada 22. novembra MK noteikumiem Nr. 891 «Noteikumi par ikmēneša piemaksu pie vecuma pensijas»⁵ no 2006. gada 1. janvāra noteikta piemaksa par darba stāžu līdz 1995. gada 31. decembrim, kas ir neliels atbalsts pensionāriem. 2008. gada 16. decembrī tika izdoti MK noteikumi Nr. 1024 «Noteikumi par ikmēneša piemaksu pie vecuma un invaliditātes pensijas», kas paplašināja ikmēneša piemaksas saņēmēju loku un mainīja piemaksas apmēru.

VSAA valsts pensijas jāpiešķir mēneša laikā no iesnieguma iesniegšanas dienas. No 2006. gada 1. janvāra likuma 33. pants nosaka: ja personai ir tiesības uz pensiju, bet pensijas apmēra aprēķināšanai nav visas nepieciešamās informācijas (apdrošinātās personas iemaksas vai arhīva izziņa par darba stāžu), tad pensiju piešķir avansā, kura termiņš ir seši mēneši. Piešķirot pensiju avansā, netiek piešķirta piemaksa pie vecuma pensijas. Pēc visas nepieciešamās informācijas saņemšanas avanss tiek noņemts un piešķirta pensija un piemaksa pie vecuma pensijas.

4 Apdrošināšanas periodu pierādīšanas, aprēķināšanas un uzskaites kārtība: Latvijas Republikas MK noteikumi Nr. 165 (14.11.2008) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 64, 2002. gada 26. aprīlis.

5 Noteikumi par ikmēneša piemaksu pie vecuma un pensijas: Latvijas Republikas MK noteikumi Nr. 891 (22.11.2005) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 191, 2005. gada 30. novembris.

2009. gada 16. jūnijā Saeimā ir pieņemts īpašs likums «Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam»⁶, kurā noteikts, ka piešķirto valsts vecuma un izdienas pensiju nestrādājošiem pensionāriem izmaksā 90% apmērā no piešķirtās pensijas apmēra un strādājošiem pensiju izmaksā tikai 30% apmērā. Raksta autore uzskata, ka šis piešķirtās vecuma pensijas izmaksas samazinājums ir pretrunā no LR Satversmes 1. panta izrietošajam tiesiskās paļāvības principam, kā arī 91. pantā noteiktajām personu tiesībām uz vienlīdzību bez diskriminācijas un 109. panta noteiktajām tiesībām uz sociālo nodrošinājumu, tāpēc ir sūdzības par izmaiņām likumā «Par valsts pensijām».

Satversmes tiesa 2009. gada 21. decembrī nolāsīja spriedumu, ar kuru atzina likuma «Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam» 2. un 3. panta pirmo daļu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un par spēkā neesošu no pieņemšanas brīža.

Realizējot Satversmes tiesas spriedumu, Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra pensijas bez ierobežojuma sāka maksāt ar 2010. gada 1. februāri, savukārt neizmaksāto pensijas daļu par laiku no 2009. gada 1. jūlija līdz 2010. gada 31. janvārim pensionāri saņems atpakaļ aprīlī kopā ar aprīļa pensiju.

Pēc aiziešanas pensijā pensionāru sociālo drošību garantēja pensiju indeksācija. Patlaban likumā «Par valsts pensijām» noteikts, ka pensijas Latvijā 2009. gadā netiek pārskatītas, t. i., indeksētas. Saeima nolēma pensijas «iesaldēt» arī nākamajā gadā.

Likums «Par valsts pensijām» arī nosaka minimālos pensijas apmērus. Piešķirot vecuma pensiju no 2007. gada 1. janvāra līdz 2009. gada 31. decembrim, tās minimālais apmērs nedrīkst būt mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, kuram piemērots šāds koeficients:

- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir līdz 20 gadiem: 1,1 (Ls 45,00 x 1,1 = Ls 49,50);
- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir no 21 līdz 30 gadiem, bet nav lielāks par 30 gadiem: 1,3 (Ls 45,00 x 1,3 = 58,50);
- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir no 31 līdz 40 gadiem: 1,5 (Ls 45,00 x 1,5 = 67,50);
- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir 41 gads un vairāk gadu: 1,7 (Ls 45,00 x 1,7 = 76,50).

6 Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam (pieņemts 16.06.2009) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100, 2009. gada 30. jūnijs.

Praksē šo normu piemēro personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir līdz 30 gadiem. Likuma «Par valsts pensijām» Pārejas noteikumu 34. punktā veikti grozījumi par minimālajiem pensiju apmēriem, kas nosaka beigu termiņu 2011. gada 31. decembrī.

Priekšlaicīgā vecuma pensija

Lai nodrošinātu pirmspensijas vecuma personu sociālo aizsardzību, likums «Par valsts pensijām» paredz iespēju pensionēties arī pirms vispārējā pensijas vecuma sasniegšanas.

Tiesības uz priekšlaicīgo vecuma pensiju ir sievietēm un vīriešiem ne agrāk kā no 60 gadu vecuma, ja viņu apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 30 gadiem. To nosaka likuma «Par valsts pensijām» Pārejas noteikumu 29. punkts, kas ir pagarināts vairākas reizes.

Personām, kurām ir piešķirta vecuma pensija priekšlaicīgi, laikā, kad tās kļuvušas par obligāti sociāli apdrošinātām personām (strādā), vecuma pensiju neizmaksā līdz 62 gadu vecuma sasniegšanai.

Priekšlaicīgā pensionēšanās iespēja paredzēta līdz 2011. gada 31. decembrim. LR Saeima likumā «Par valsts pensijām» veica arī grozījumus par priekšlaicīgās vecuma pensijas izmaksu. Jāpiebilst, ka no 2009. gada 1. jūlija priekšlaicīgās vecuma pensijas izmaksa notiek ierobežotā apmērā. Ja vecuma pensija piešķirta priekšlaicīgi līdz 2009. gada 30. jūnijam, tad ar 2009. gada 1. jūliju to izmaksā tikai 70% apmērā. Piešķirot priekšlaicīgo vecuma pensiju no 2009. gada 1. jūlija, to izmaksā tikai 50% apmērā.

Pēc Satversmes tiesas sprieduma tika mainīta likuma «Par valsts pensijām» norma par priekšlaicīgo pensiju izmaksu 80% apmērā personām, kam pensija piešķirta līdz 2009. gada 30. jūnijam, kā tas bija pirms tam.

Ņemot vērā pašreizējo ekonomisko stāvokli valstī, lielo bezdarba līmeni, darba tirgu atsevišķos reģionos, augsto inflāciju un ienākumus speciālajā budžetā pensiju izmaksām, būtu nepieciešams veikt grozījumus likumā «Par valsts pensijām» un saglabāt priekšlaicīgās vecuma pensijas piešķiršanas iespējas arī pēc 2011. gada 31. decembra, lai garantētu sociālo drošību pirmspensijas vecuma personām ar lielu darba stāžu.

Pieņemot lēmumu pensionēties priekšlaicīgi, jārēķinās ar to, ka pensijas apmērs būs mazāks nekā tad, ja pensiju pieprasīs vēlāk, jo pensijas apmērs ir atkarīgs no vecuma pensijas pieprasīšanas laika un tā, cik ilgi maksātas sociālās apdrošināšanas iemaksas.

Vecuma pensija pēc atvieglotiem noteikumiem

Tiesības uz vecuma pensiju ar atvieglotiem noteikumiem ir dažām kategorijām, un katrā no gadījumiem tiesības uz pensiju pirms likumā noteiktā laika ir atšķirīgas. Vecuma pensijas piešķiršanai nepieciešamais vecums tika paaugstināts arī personām, kuras pensiju pieprasa pēc atvieglotiem noteikumiem. Likuma «Par valsts pensijām» Pārejas noteikumu 8. punkts paredz, ka 1996. gadā pensijas vecumu paaugstināja par vienu gadu un ar katra nākamā gada 1. jūliju nepieciešamo vecumu paaugstina par 6 mēnešiem, līdz būs sasniegts 62 gadu vecums. Vīriešiem 62 gadu vecums jau ir sasniegts, bet sievietēm no 2009. gada 1. jūlija šis vecums ir 57,5 gadi.

Atšķirīgs ir arī apdrošināšanas stāžs, kas nepieciešams katrai no kategorijām – piemēram, vecuma pensiju piešķir agrāk, nesasniedzot vecuma pensijas gadus, ja līdz 1996. gadam ir strādāts sevišķi kaitīgos un sevišķi smagos vai kaitīgos un smagos darbos, mātēm, kuras izaudzinājušas piecus vai vairāk bērnus līdz 8 gadu vecumam vai arī izaudzinājušas bērnu invalīdu kopš bērnības. To nosaka likuma «Par valsts pensijām» Pārejas noteikumu 10. punkta 1. apakšpunkts.

Pieņemtie likuma «Par valsts pensijām» grozījumi no 2002. gada 1. janvāra paredz, ka arī tēviem, kas aprūpējuši piecus un vairāk bērnus līdz 8 gadu vecumam vai bērnu invalīdu, ir tiesības pieprasīt vecuma pensiju piecus gadus pirms īstā vecuma sasniegšanas, t. i., 57 gados. Personām ir jābūt vismaz 30 gadu darba stāžam, un tām nedrīkst būt atņemtas aprūpes vai aizgādības tiesības.

Tāpat vecuma pensiju piešķir agrāk, ja tās pretendents ir invalīds, kuram invaliditātes grupa noteikta uz mūžu (Pārejas noteikumu 10. punkts):

- vīriešiem – līdz 2009. gada 1. janvārim – 62 gadu vecumā ar apdrošināšanas stāžu ne mazāku par 25 gadiem;
- sievietēm – līdz 2009. gada 1. janvārim – 57 gadu vecumā ar apdrošināšanas stāžu ne mazāku par 20 gadiem.

No 2007. gada 1. janvāra likuma «Par valsts pensijām» Pārejas noteikumu 48. punkts paredz pensijas piešķiršanu pēc atvieglotiem noteikumiem arī personām, kuru kopējais darba stāžs nav mazāks par 25 gadiem, no kuriem līdz 1995. gada 31. decembrim vismaz trešā daļa, t. i., 8 gadi un 4 mēneši, nostrādāti sevišķi kaitīgos un sevišķi smagos darba apstākļos vai kaitīgos un smagos darba apstākļos saskaņā ar Pārejas noteikumos 11. punktā ietvertajiem sarakstiem. Šīs personas pensiju var pieprasīt piecus gadus pirms noteiktā vecuma sasniegšanas.

Salīdzinot Pārejas noteikumu 10. punkta normu un 48. punkta normu, var secināt, ka, pēc Pārejas noteikumu 10. punkta, personai vairs nav tiesību uz pensiju, bet, pēc 48. punkta, – šīs tiesības ir.

Piešķirot pensijas pēc sarakstiem Nr. 1 un Nr. 2, vēl aizvien tiek izmantoti 1956. gada profesiju saraksti krievu valodā. Tas ikdienā apgrūtina tiesību noteikšanu, jo darba devēji darba grāmatinās neprecīzi ierakstījuši profesiju, kurā persona strādājusi, vai arī ieraksti veikti tikai latviešu valodā un pārtulkojot rodas domstarpības. Tādos gadījumos personām jāpieprasa arhīvu izziņas, lai pierādītu savas tiesības uz pensiju pēc atvieglotiem noteikumiem. VSAA lēmumi par pensijas piešķiršanu ir grūti saprotami un sarežģīti, tāpēc vajadzētu tos vienkāršot un darīt saprotamākus.

Secinājumi un priekšlikumi

Likums «Par valsts pensijām» ir sarežģīts un daudzas reizes mainīts, tāpēc parastam cilvēkam nav iespējams to izprast.

Latvijas pensiju sistēmas tiesiskajā reglamentācijā ietvertā ideoloģija vērsta uz to, lai darbaspējīgā vecuma iedzīvotāji pēc iespējas ilgāk paliktu darba tirgū, arī turpinot darbu pēc aiziešanas pensijā, bet valdības lēmumi to grauj.

Sakarā ar valdības lēmumiem un ekonomisko situāciju valstī samazinās vidējā apdrošināšanas iemaksu alga un līdz ar to – arī uzkrātais pensijas kapitāls. Personām vairs nav motivācijas pensionēties pēc iespējas vēlāk, bet rodas tendence pieprasīt pensiju, līdzko radušās tiesības.

Taisnīgi, ka pensijas apmērs tiek noteikts, ņemot vērā katras personas veiktās sociālās apdrošināšanas iemaksas, turpretim nav pārdomāti plānotie vecuma pensijas izmaksas laika posmi, kas noteikti vienādi sievietēm un vīriešiem, lai gan paredzamais mūža ilgums visās vecuma grupās sievietēm ir lielāks nekā vīriešiem. Nav taisnīgi arī sievietēm un vīriešiem noteiktais vienāda mūža ilguma koeficients (G), jo darbu vieglāk var atrast vīrieši.

Būtu ieteicams nepaaugstināt likuma «Par valsts pensijām» 11. pantā noteikto 62 gadu vecumu līdz 65 gadiem, jo valstī ir augsts bezdarba līmenis un tas pasliktinās pirmspensijas vecuma personu finansiālo stāvokli.

Zinot, kāda situācija izveidojusies valstī, jādomā arī par priekšlaicīgās pensionēšanās iespējas saglabāšanu pēc 2011. gada 31. decembra, lai garantētu sociālo drošību pirmspensijas vecuma iedzīvotājiem ar lielu darba stāžu.

Būtu nepieciešams turpināt piemērot vidējo apdrošināšanas iemaksu algu valstī arī no 2012. gada 1. janvāra, piešķirot pensijas personām, kuru darba stāžs ir lielāks par 30 gadiem un kurām faktiskā alga par periodu no 1996. līdz 1999. gadam ir mazāka par vidējo valstī. Tas garantētu sociālo drošību personām ar lielu darba stāžu.

Vajadzētu pārskatīt likuma «Par valsts pensijām» Pārejas noteikumu 34. punktā noteikto normu par minimālajiem pensiju apmēriem, kas noteikti tikai līdz 2011. gada beigām. Personām ar nelielu darba stāžu samazināsies iztikas līdzekļi, jo piešķirtā pensija būs maza. Nepieciešams nodrošināt minimālās garantijas, lai iedzīvotājiem palīdzētu kļūt neatkarīgiem no valsts sociālās palīdzības un viņi paši varētu par sevi parūpēties.

Sanita Šneidere
Zinātniskā vadītāja: *Mg. oec. Judīte Jakubāne*

KONKURENCE MOBILO TELEKOMUNIKĀCIJU NOZARĒ LATVIJĀ

Ievads

Straujā ekonomiskā izaugsme Latvijā 2005.–2007. gadā (ik gadu iekšzemes kopprodukta (IKP) kāpums par vismaz 10%) nenodrošināja Latvijas konkurētspējas paaugstināšanos, un 2007. gadā, pēc globālā konkurētspējas indeksa, Latvija ierindojās 45. vietā 131 valsts vidū, 2008. gadā – 54. vietā, bet 2009. gadā vairs tikai 68. vietā starp 134 pasaules valstīm.¹

«Iepriekšējo gadu straujā izaugsme, kas galvenokārt balstījās uz iekšējā pieprasījuma stimuliem, tautsaimniecības struktūru mainīja par labu pakalpojumu nozarēm, jo to izaugsme bija krietni straujāka nekā preču ražošanas nozaru attīstība.»² Pakalpojumu nozaru īpatsvars pievienotajā vērtībā palielinājies līdz 73,2% 2007. gadā, 74,2% 2008. gadā un pat 77,5% 2009. gada otrajā ceturksnī.³

Lai gan Ekonomikas ministrija prognozējusi, ka Latvijas tautsaimniecības turpmāko attīstību nozaru griezumā leņupslīde citu nozaru starpā vismazāk skars sakaru pakalpojumus⁴, tomēr ekonomikas recesijas rezultātā arvien aktuālāks kļūst daudzu uzņēmumu konkurētspējas jautājums.

Ņemot vērā konkurētspējas vājināšanās draudus arī sakaru nozarē, rakstā detalizētāk tiks skatīta esošās konkurences situācija sakaru pakalpojumu tirgū un konkurētspējas paaugstināšanas iespējas trim nozīmīgākajiem reģistrētajiem elektronisko sakaru komersantiem mobilo telekomunikāciju jomā Latvijā: SIA «Latvijas Mobilais Telefons» (turpmāk – LMT), SIA «Tele2» (turpmāk – Tele2) un SIA «BITE Latvija» (turpmāk – Bite).

1 Schwab K. *The Global Competitiveness Report 2009-2010*. Geneva, Switzerland, 2009, 196. p.

2 Informatīvais ziņojums par prognozēm darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma atbilstībai vidējā termiņā (14.06.2009) // http://www.mk.gov.lv/doc/2005/EMZino_030609.2257.doc (resurss apskatīts 20.11.2009).

3 Centrālās statistikas pārvaldes dati.

4 Informatīvais ziņojums par prognozēm darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma atbilstībai vidējā termiņā (14.07.2009) // http://www.mk.gov.lv/doc/2005/EMZino_030609.2257.doc (resurss apskatīts 15.07.2009).

1. Nepilnīgas konkurences un oligopola raksturojums

Konkurences likuma 1. panta 6. punkts nosaka, ka konkurence ir «pastāvoša vai potenciāla ekonomiskā (saimnieciskā) sacensība starp diviem vai vairākiem tirgus dalībniekiem konkrētajā tirgū»⁵. Turklāt šie tirgus dalībnieki «sacensas viena veida vai aizstājamu preču ražošanā vai realizācijā. Tā ir cīņa par pircēju, par noteicošo lomu tirgū vai kādā tirgus daļā»⁶.

Nepilnīgas konkurences situācijā kādam uzņēmumam preču vai pakalpojumu tirgū ir tāds stāvoklis, ka tas spēj ietekmēt attiecīgo preču vai pakalpojumu cenu veidošanos un to līmeni, kā arī diktēt piedāvājuma apjomu.⁷ Turklāt nepilnīgas konkurences gadījumā tirgū divi vai vairāki pārdevēji konkurē savā starpā par pārdošanu.

Oligopola tirgū, kas darbojas nepilnīgā konkurencē, savā starpā konkurē LMT, Tele2 un Bite, jo oligopola raksturojuma kritēriji ir šādi:

- 1) nedaudz pārdevēju, neliels skaits uzņēmumu;
- 2) liels pircēju skaits;
- 3) iespēja iespaidot cenu līmeni tirgū, regulēt pārdošanas apjomu;
- 4) realizējamās produkcijas veids;
- 5) mēģinājumi sargāt nozari no jaunienācējiem;
- 6) centieni piespiest jaunienācējus pakļauties jau esošā oligopola ekonomiskajai uzvedībai;
- 7) centieni sāncensus izstumt no nozares;
- 8) informācijas slēpšana, brīžiem pat savstarpēji.⁸

Oligopola konkurences apstākļos būtiska loma ir uzņēmuma tirgzinības darbībai, kas koncentrējas uz dažādiem pasākumiem, lai piesaistītu vairāk klientu, izmantojot ārpuscenas faktorus, kā arī uzņēmuma spējai ātri un operatīvi reaģēt uz pārmaiņām uzņēmuma tirgzinības vidē un izzināt konkurentu firmu tirgzinību stratēģijas, lai varētu efektīvāk īstenot savu stratēģiju.⁹

2. Cenu un ārpuscenas konkurences raksturojums

Izmantojot cenu konkurenci, uzņēmums maina preču vai pakalpojumu cenas, tās paaugstinot vai pazeminot. Cenu konkurences darbības

5 Konkurences likums (pieņemts 04.10.2001) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 151, 2001. gada 23. oktobris.

6 Lībermanis G. *Peļņa un konkurence*. Rīga: Kamene, 2003, 132. lpp.

7 Turpat, 138. lpp.

8 Pančenko Ē. Konkurence – svarīgs ekonomikas attīstības virzītājspēks // *Komersanta Vēstnesis*, Nr. 61 (2007), 15. lpp.

9 Turpat.

mehānisma pamatā ir tas, ka uzņēmums var noteikt savām precēm cenu, kas ir zemāka par tirgus cenu. Jānorāda, ka «cenu karš» ir graužošs pasākums un uz uzvaru var cerēt tikai tirgū spēcīgākie un stabilākie uzņēmumi, jo, ja visi konkurenti atrodas līdzīgās situācijās, «cenu karš», neizmantojot citus instrumentus, var nesniegt vēlamu rezultātu. «Cenu karā» biežāk izmanto manevrēšanu ar cenām, kuru pamatā ir dažādu atlaižu piedāvāšana patērētājiem, slepena preču cenu pazemināšana zem preču pašizmaksas, vienādas cenas noteikšana dažādas kvalitātes precēm, dažādas kvalitātes preču cenas tuvināšana, kā rezultātā ieguvējs būs patērētājs.

Turpretim ārpuscenas konkurencē cenas loma ir mazāka, jo svarīgākie faktori ir unikālas preču vai pakalpojumu īpašības, to tehniskā drošība un kvalitāte, kas ļauj piesaistīt jaunus pircējus un celt preces / pakalpojuma konkurētspēju.¹⁰ «.. pateicoties ārpuscenas konkurencei, var iegūt pārsvaru pār konkurentiem, jo produkta izmaiņas, tehnoloģijas pilnveidošanu, veiksmīgu reklāmu nevar tik ātri un pilnīgi atkārtot kā cenas pazemināšanu.»¹¹

3. Mobilo telekomunikāciju nozares Latvijā analīze pēc M. Portera piecu spēku modeļa

M. Portera piecu spēku modelis tiek izmantots analīzei nozaru līmenī – konkurences pakāpes noteikšanai nozarē, vienlaikus nosakot arī nozares pievilcību jeb vispārēju ienesīgumu, kas ir atkarīgs no pieciem konkurences spēkiem:

- 1) esošās konkurences raksturs jeb intensitāte nozarē,
- 2) jaunienācēju draudi,
- 3) piegādātāju spēks,
- 4) pircēju spēks,
- 5) aizstājējpreču parādīšanās draudi.¹²

Tā kā rakstā tiek analizēti triju elektronisko sakaru uzņēmumu – LMT, Tele2 un Bite – sniegtie balss (zvanu) un īsziņu pakalpojumi, tad piegādātāja spēkam konkurences pakāpes noteikšanā ir mazāka loma, tādēļ tas turpmāk netiks apskatīts.

10 Pančenko Ē. Konkurence – svarīgs ekonomikas attīstības virzītājspēks // *Komersanta Vēstnesis*, Nr. 62 (2007), 15. lpp.

11 Nešpors V., Ruperte I., Saulītis J. *Mikroekonomika*. Rīga: Kamene, 2002, 84. lpp.

12 Kalve I. *Apsēgлот pārmaiņu vėjus: stratēģiskā un pārmaiņu vadība*. Rīga: Biznesa augstskola «Turība», 2005, 177.–178. lpp.

Ikvienam uzņēmumam konkurences stratēģijā jāizvirza mērķis at rast tādu pozīciju nozarē, kurā uzņēmums var sevi vislabāk aizsargāt pret minētajiem spēkiem vai ietekmēt tos savā labā. Tātad nepievilcīga būs tāda nozare, kurā spēku kombinācija samazina vispārējo ienesīgumu vai kura tuvojas pilnīgajai konkurencei.

Analīzē, kuras rezultāti atspoguļoti raksta nākamajās apakšnodaļās, gradēta un novērtēta katra uzņēmuma (LMT, Tele2 un Bite) pozīcija attiecībā pret katru no konkurences spēkiem 10 ballu sistēmā (autore izveidota vērtēšanas sistēma): 1 – ļoti nedroša, 2 – gandrīz ļoti nedroša, 3 – nedroša, 4 – gandrīz nedroša, 5 – nosacīti nedroša, 6 – nosacīti droša, 7 – gandrīz droša, 8 – droša, 9 – gandrīz ļoti droša, 10 – ļoti droša pozīcija.

Summējot visu uzņēmumu pozīciju novērtējumu ballēs no 1 līdz 10 attiecībā pret M. Portera konkurences spēkiem (izņemot piegādātāja spēku, kurš netika analizēts), visu analizējamo uzņēmumu pozīcijas ir ļoti līdzīgas. Pēc autores veiktajiem novērtējumiem, saskaņā ar M. Portera piecu spēka modeli nedaudz drošāka jeb stabilāka pozīcija mobilo telekomunikāciju nozarē Latvijā ir LMT un Bite, kuru pozīcijas novērtētas ar 32 ballēm, no kuriem tikai par vienu balli (31) pozīcijā atpaliek Tele2.

3.1. Esošās konkurences raksturs jeb intensitāte nozarē

«Elektronisko sakaru jēdziens atbilstoši ES 2002. gadā ieviestajai definīcijai ietver jebkura veida informācijas pārraides procesu, lietojot ne tikai telekomunikācijas, bet arī citus elektromagnētiskos līdzekļus, ieskaitot satelītu tīklus, fiksētos [...] un mobilos zemes sakaru tīklus. Telekomunikāciju sektors ir strauji attīstījies no samērā vienkāršas struktūras (viens operators – viens pakalpojums – viena valsts) par ļoti sarežģītu struktūru (daudz savstarpēji konkurējošu pakalpojumu sniedzēju, dažādi pakalpojumi, visa pasaule), kļūstot par nozīmīgu tautsaimniecības nozari valsts ilgtermiņa ekonomiskās attīstības stratēģijas īstenošanai. Nozares īpatsvars valsts ekonomikā ir īpaši mainījies pēdējos gados, kad sāka nostabilizēties tirgus attiecības un strauji pieauga pieprasījums pēc elektronisko sakaru pakalpojumiem.»¹³ Jaunākie tehnoloģiskie sasniegumi ļauj samazināt pakalpojumu cenu līmeni un nodrošināt plašāku piedāvājumu klāstu.

13 Latvijas Republikas elektronisko sakaru nozares politikas pamatnostādnes 2004.–2008. gadam: Latvijas Republikas Ministru kabineta rīkojums Nr. 154 (09.03.2004) // *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 39, 2004. gada 11. marts.

Esošās konkurences analīze nozarē parāda, vai pastāv ievērojama konkurence starp esošajiem tirgus dalībniekiem un vai kāds no tiem ir īpaši dominējošs. Pēc *Lursoft* pieejamajiem gada pārskatu peļņas vai zaudējumu aprēķina datiem, visiem uzņēmumiem (LMT, Tele2 un Bite) 2008. gads nav bijis tik veiksmīgs kā 2007. gads, jo peļņa ir samazinājusies vai lielāki kļuvuši zaudējumi.

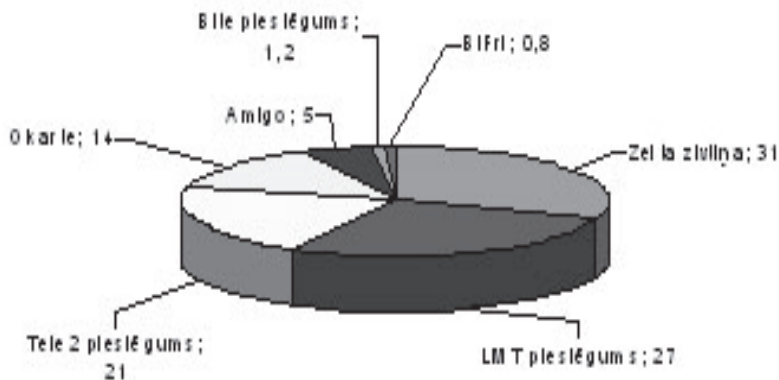
Divējāda situācija atspoguļota EK ziņojumā par telekomunikāciju nozari, kurā teikts, ka «par spīti ekonomikas lejupslīdei un līdz ar to centieniem tērēt mazāk, eiropieši necenšas ierobežot mobilo tālrunu sarunas. Gluži pretēji, cilvēki zvana biežāk, un tas telekomunikāciju nozari padara daudz konkurētspējīgāku un dzīvīgāku par citām. Tikmēr uzņēmēji iebilst – lai arī nozare šķietami turas, tā piedzīvo pēdējos piecos gados zemāko pieaugumu.»¹⁴

Latvijas mobilo telekomunikāciju nozare ir piesātināta, jo mobilo sakaru lietotāju īpatsvars Latvijā 2008. gada beigās bija sasniedzis 94%. No tiem 89% lietoja vienu, 10% – divas SIM kartes, bet vairāk nekā trīs SIM kartes – 1% mobilo sakaru lietotāju. Latvijas mobilo telekomunikāciju tirgus pagaidām vēl nav tik piesātināts kā ES (119%), taču lietotāju proporcionāli attiecībā pret kopējo iedzīvotāju skaitu ir vairāk nekā ASV (86%) un Japānā (84%). Patlaban klientu sadales attiecības maiņa iespējama, vai nu mobilo sakaru operatori apgūstot atlikušos tirgus 6%, tādējādi sasniedzot vismaz 100% Latvijas iedzīvotāju auditoriju, vai klientiem pārejot no viena operatora pie cita, kur arvien lielāka nozīme būs konkurences instrumentu izmantošanai, jo ekonomiskās krīzes dēļ iedzīvotāji vairāk pievēršas savu finanšu taupībai.

Vislielāko telekomunikāciju tirgus daļu Latvijā 2008. gada beigās aizņēma Tele2 priekšapmaksas karte «Zelta zivtiņa» (31%), nākamo lielāko tirgus daļu aizņēma LMT pieslēgums (27%), pēc tam sekoja Tele2 pieslēgums ar 21% tirgus daļu, LMT priekšapmaksas kartes «OKarte» ar 14% un *Amigo* ar 5%, savukārt vismazāko tirgus daļu 2008. gada nogalē aizņēma Bite pieslēgums (1,2%) un Bite priekšapmaksas karte *BiFri* ar 0,8% (skat. 1. attēlu). Tādējādi uz 2009. gada sākumu LMT un Tele2 aizņēma Latvijas mobilo telekomunikāciju oligopola tirgus lielāko daļu (apmēram 98%), savukārt Bite apmēram 2%. Skaitliskā ziņā 2008. gada beigās Tele2 klientu skaits bija apmēram 1,1 miljons, LMT klientu skaits – vairāk nekā 962 tūkstoši, savukārt Bite klientu skaits – apmēram 37 tūkstoši.

14 Strazdiņa I. Mobilie tālruņi zvana par spīti krīzei // http://www2.la.lv/lat/latvijas_avize/jaunakaja_numura/?doc=50730 (resurss apskatīts 24.04.2009).

1. attēls. Mobilo operatoru priekšapmaksas un pieslēgumu karšu tirgus daļas Latvijā 2008. gada beigās, %

Jānorāda, ka 2009. gadā Bite klientu skaits ievērojami pieaudzis – to apliecina gan Bite mājaslapā publicētais, gan 2009. gada 8. jūlija preses relīze «Latvijas iedzīvotāji 2009. gada pirmajā pusgadā izvēlas Biti», kurā teikts, ka «tikai [2009. gada] jūnijā vien vairāk nekā 9 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju izmantoja iespēju nomainīt telekomunikāciju operatoru, saglabājot iepriekšējo tālruna numuru. No tiem vairāk nekā 53% Latvijas mobilo tālrunu lietotāju, mainot operatoru, pieņēma lēmumu pāriet ar savu numuru uz Bite, tādējādi pirmajā pusgadā Bite kļuva par populārāko klientu izvēli starp operatoriem», gan arī 2009. gada 12. oktobra preses relīze «Arvien vairāk Latvijas iedzīvotāju izvēlas «Biti» par savu operatoru», kurā teikts, ka tieši Bite klientu skaits 2009. gada pirmajos 9 mēnešos pieaudzis visstraujāk.

Sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS izveidotajā ikgadējā 2009. gada Latvijas uzņēmumu reputācijas topā 1000 iedzīvotāji un 400 uzņēmēji kā līderi ir izvirzījuši LMT, savukārt 2008. gadā LMT bija ierindojies tikai 4. vietā. Jānorāda, ka pēc telekomunikācijas nozares ekspertu vērtējuma labākā reputācija 2009. gadā ir LMT, kam 2. vietā seko Tele2.¹⁵

15 Liepiņš A. Uzņēmums ar labāko reputāciju – «Latvijas Mobilais telefons» // <http://www.diena.lv/lat/business/reputacijastops/reputācijas-top-2009-lideris-latvijas-mobilais-telefons> (resurss apskatīts 02.08.2009).

Iepriekš minētais apliecina, ka lielākā konkurence mobilo telekomunikāciju tirgū Latvijā ir starp LMT un Tele2, turklāt, ņemot vērā gan uzņēmumu reputācijas vērtējumu, gan peļņas rādītājus, gan mobilo sakaru tirgus daļu, ko katrs no tiem aizņem, LMT pozīcija vērtējama kā stabilāka, tomēr vērā ņemams tirgus dalībnieks ir arī Bite, kura lomai un pozīcijai ir tendence palielināties. Tādējādi LMT pozīcija esošajā konkurences situācijā vērtējama ar 9 ballēm (gandrīz ļoti droša), Tele2 pozīcija – ar 8 ballēm (droša), savukārt Bite pozīcija – ar 7 ballēm jeb gandrīz droša.

3.2. Jaunienācēju draudi

M. Porters piedāvā nozares salīdzināt ar klubu, kura dalībniekiem pirms kļūšanas par kluba biedriem jātiek pāri ieejas barjerām.¹⁶ Lai darbotos mobilo telekomunikāciju jomā Latvijā, jāreķinās ar ievērojamiem izdevumiem – ieejas barjerām, piemēram, LMT, Tele2 un Bite katru gadu, sākot no 2005. gada, par koncesijām, patentiem, licencēm, preču zīmēm un līdzīgām tiesībām katrs vidēji ieguldījis 4,96 milj. latu, vismazāk LMT – vidēji 4 milj. latu, bet visvairāk – Bite (vidēji 5,87 milj. latu). Ievērojami līdzekļi uzņēmumiem jāiegulda arī darbības nodrošināšanai ilgtermiņā. Tā, piemēram, LMT ilgtermiņa ieguldījumu kopsumma 2005.–2008. gadā bija 109,62 milj. latu, Tele2 – 55,57 milj. latu, Bite – 22 milj. latu.¹⁷

Attiecībā uz darbības attīstību, piemēram, Bite 2008. gadā uzstādījusi 107 bāzes stacijas Latvijā un kopš 2005. gada tīkla attīstības darbos investējusi aptuveni 37 milj. latu¹⁸, LMT savā preses paziņojumā informē, ka «kopš LMT dibināšanas kopējie kapitālieguldījumi pārsnieguši 250 miljonus latu. Šīs investīcijas ļāvušas LMT izveidot vienu no modernākajiem mobilo sakaru tīkliem Eiropā»¹⁹, savukārt Tele2 2008. gadā kopumā uzstādījusi 217 bāzes stacijas un kopējās investīcijas mobilo sakaru tīkla attīstībā veidoja 14,8 milj. latu.²⁰

16 Kalve I. *Apsēgлот pārmaiņu vējus: stratēģiskā un pārmaiņu vadība*. Rīga: Biznesa augstskola «Turība», 2005, 179. lpp.

17 *Lursoft* dati.

18 «Bite Latvija» turpina strauju tīkla pārklājuma attīstību (03.04.2009) // <http://www.bite.lv/lv/about/media/pr/2009/show/1081> (resurss apskatīts 30.04.2009).

19 LMT jau 900 bāzes stacijas (08.08.2008) // http://www.lmt.lv/lat/par_lmt/presei/presei_2008?presscode=197 (resurss apskatīts 29.04.2009).

20 Tele2 2008. gadā kāpina apgrozījumu par 5,9% (13.03.2009) // <http://www.reitingi.lv/lv/news/zinatne/28345.html> (resurss apskatīts 29.04.2009).

Tāpat jānorāda, ka LMT, Tele2 un Bite zīmoli klientu vidū ir nostiprinājušies, jaunienācējiem būtu jāiegulda lieli finansiālie līdzekļi atpazīstamības un uzticamības iegūšanai klientu vidū. Turklāt konkurentu (LMT, Tele2, Bite) reakcija šādā gadījumā būtu agresīva.

Tādējādi jāsecina, ka patlaban jaunienācēju draudi visiem uzņēmumiem vērtējami kā vienlīdz maziespējami un uzņēmumu pozīcijas attiecībā pret jaunienācēju draudiem – vienlīdz drošas, to novērtējot ar 9 ballēm (gandrīz ļoti droša).

3.3. Pircēja spēks

Pircējs vienmēr vēlas zemāku cenu un augstāku kvalitāti. Pircēju spēku uzskata par būtisku un piegādātājorganizāciju ietekmēt spējīgu faktoru. Pircēju spēja samazināt produktu cenas ir atkarīga no pircēju skaita, katra konkrēta pircēja nozīmīguma, pircēju izmaksām, mainot pakalpojuma sniedzēju.²¹

Tā kā ekonomiskas lejupslīdes ietekmē pakalpojumu sniedzējiem ir bijis jāsamazina pakalpojumu cenas, var teikt, ka mobilo telekomunikāciju klienti ir bijušie ieguvēji. Mobilo pakalpojumu patērētāju (pircēju) skaita pieaugums pēdējā laikā skaidrojams tieši ar pakalpojumu cenu samazinājumu, turklāt «gudrāki un izvēlīgāki ir kļuvuši arī paši mobilo tālrunu lietotāji, kuri iemanījušies sekot līdzī cenām, ko piedāvā operatori, un mainīt pakalpojumu sniedzēju, ja kāds cits var piedāvāt to pašu servisu lētāk»²².

Pircēju spēku palielinājusi iespēja pāriet no viena uzņēmuma pie cita, jo 2007. gada 10. oktobrī pieņemts lēmums par iespēju saglabāt telefona numuru, mainot operatoru.²³ Tādējādi var secināt, ka pircēju spēka īpatsvars kļūst arvien ievērojamāks un liela loma klientu «noturēšanā» vai jaunu piesaistīšanā ir tieši cenu politikai.

Balstoties uz aptaujas par mobilo telekomunikāciju uzņēmumu sniegto pakalpojumu lietošanu rezultātiem (raksta 5. nodaļa) un informāciju, ka Bite klientu skaits 2009. gadā, salīdzinot ar LMT un Tele2, pieaudzis visstraujāk, LMT un Tele2 pozīcija attiecībā pret pircēju draudiem novērtēta ar 6 ballēm jeb kā nosacīti droša, savukārt Bite pozīcija – ar 8 ballēm jeb kā droša.

21 Kalve I. *Apsēgлот pārmaiņu vējus: stratēģiskā un pārmaiņu vadība*. Rīga: Biznesa augstskola «Turība», 2005, 181. lpp.

22 Strazdiņa I. Mobilie tālruni zvana par spīti krīzei // http://www2.la.lv/lat/latvijas_avize/jaunakaja_numura/?doc=50730 (resurss apskatīts 05.05.2009).

23 Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas (SPRK) 10.10.2007. lēmums Nr. 425 (protokola Nr. 39, 6. p.) «Numura saglabāšanas pakalpojuma nodrošināšanas noteikumi».

3.4. Aizstājējproduktu draudi

Ja pastāv tuvi aizstājējprodukti, cenu celšanās gadījumā tie palielina klienta / pircēja tieksmi novirzīties pie alternatīva produkta. Jāņem vērā pircēja tieksme aizstāt, aizstājēju salīdzinošā cena, pārorientēšanās izmaksas, patērētāju uzticēšanās / neuzticēšanās aizstājējiem.²⁴

Par aizstājējproduktu draudiem var runāt gadījumos, kad tirgū parādās līdzīgas preces vai pakalpojumi. Jāņem vērā gan stacionāro sakaru pakalpojumi, gan arī dažādi alternatīvu veidu pakalpojumi, piemēram, sazināšanās caur internetu, it sevišķi *Skype*, kas piedāvā bezmaksas iespēju sazināties ar citiem *Skype* lietotājiem. *Skype* «faktors» ir uzskatāms par sevišķi «draudīgu», jo tas iemanto arvien lielāku uzticamību to lietotāju vidū ne tikai Latvijā, bet arī visā pasaulē. Tomēr viena no galvenajām telekomunikāciju pakalpojumu priekšrocībām mobilo ir to mobilitāte. Lai gan tehnoloģijas attīstās, piemēram, jau tiek izstrādāti mobilie telefoni, kuros ir integrēts *Skype*, mobilo telekomunikāciju pakalpojumu operatori ir skeptiski par pareģojumiem, ka nākotnē teju visi balss sakari (arī mobilo telefonu starpā) varētu pāriet uz kādu bezmaksas vai bezmaksas interneta telefonijas veidu, piemēram, *Skype*. «Tendence uz VOIP (balsi internetā) ir bijusi vairākus gadus, nereti tā ir pārmērīgi izslavēta. Neskatoties uz to, tehnoloģiju progress un ātrgaitas mobilo tīklu izvēršanās to padara dzīvotspējīgāku.»²⁵

Tomēr kopumā var uzskatīt: lai gan alternatīvi pakalpojumi, jaunās tehnoloģijas un to attīstība kļūst arvien lielāks drauds esošajiem mobilo sakaru sniedzējiem, tomēr nepieciešams laiks šādu jauninājumu ieviešanai ikdienas dzīvē, tādēļ tuvākajā laikā lieli aizstājējproduktu draudi LMT, Tele2 un Bite pakalpojumiem nav sagaidāmi. Tādēļ autore visu triju uzņēmumu pozīciju attiecībā pret aizstājējproduktu draudiem vērtē kā vienlīdz drošu jeb ar 8 ballēm.

4. Uzņēmumu konkurētspējas pakāpes analīze, izmantojot mārketinga miksa elementus

Konkurences apstākļos liela nozīme ir uzņēmumu mārketinga darbībai, kā arī spējai izziņāt konkurentu uzņēmumu tirgzinību stratēģiju.

LMT, Tele2 un Bite mārketinga darbība analizēta, izmantojot mārketinga miksa elementus, kurā ietilpst četras komponentes: produkts (prece /

24 Kalve I. *Apseglot pārmaiņu vējus: stratēģiskā un pārmaiņu vadība*. Rīga: Biznesa augstskola «Turība», 2005, 181.–182. lpp.

25 Kaža J. Pārmaiņu vēji mobilo sakaru operatoru biznesā // *Kapitāls*, Nr. 5 (2009), 18. lpp.

pakalpojums), cena, vieta un virzīšana tirgū. «Uzņēmumiem ir jānosaka izmaksu efektivitāte dažādiem mārketinga miksa līdzekļiem un jānoformulē viss peļņu palielinošākais mārketinga mikss.»²⁶

4.1. Prece / pakalpojums

Lai veidotu produkta vai pakalpojuma priekšrocības vai pārākumu pār citiem, plaši izmantota metode ir pozicionēšana – «produkta pozicionēšana palīdz patērētājam ātri un viegli pazīt produktu pēc tā īpašajām, atšķirīgajām pazīmēm. Ražotājs, produktu pozicionējot, definē konkurences priekšrocības – ar ko konkrētais produkts ir pārāks vai atšķirīgs no konkurējošo firmu piedāvājuma»²⁷. Produktu var pozicionēt: 1) kā pretēju līdzīgiem, 2) balstoties uz labumu, ko tas dod, 3) norādot mērķa grupu, 4) kā piederīgu noteiktai produktu klasei, 5) radot produktam nozīmīgas iezīmes.²⁸

LMT sauklis ir «sirsnīgas sarunas», kas «simbolizē tehnoloģisko risinājumu saikni ar cilvēku ikdienas dzīvi – saziņu ar tuviniekiem, draugiem, kolēģiem, darījuma partneriem»²⁹. Galvenās LMT vērtības ir kvalitāte, stabilitāte un tehnoloģiskā līderība. Šeit izkristalizējas vairāki pozicionēšanas veidi – gan kā pretstats konkurentiem, gan produkta nozīmīgas iezīmes, gan labums, ko tas sniedz. Līdz šim LMT un tā sniegtie pakalpojumi klientiem ir asociējušies ar kvalitāti, ko pierāda arī SIA *Euro Data* veiktā aptauja³⁰, kurā LMT par kvalitātes līderi atzinuši 76% no respondentiem, kam seko Tele2 (22%) un Bite (2%).

Attiecībā uz kvalitāti Elektronisko sakaru pakalpojumu Kvalitātes pārskatā par 2008. gadu³¹ secināts, ka daļa no uzņēmumu pakalpojumu kvalitātes parametru mērījumu rezultātiem neatbilst deklarētajām pakalpojumu kvalitātes parametru vērtībām: visiem uzņēmumiem – nesekmīgi

26 Kotlers F. Kotlers par mārketingu: kā radīt, iekarot tirgu un dominēt tajā. Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 2007, 117. lpp.

27 Zēģele I. Pozicionēšana – metode, kas nodrošina konkurētspēju // *Biznesa Psihologija*, decembris 2007 / janvāris 2008 (2008), 20. lpp.

28 Turpat, 22.–23. lpp.

29 Rūpkus I. LMT Sabiedrisko attiecību un reklāmas dienesta direktore // marketing.com/?lang=latmarketing.com.klient.veebimajutus.ee/index.php?op=interviews&id=11714 (resurss apskatīts 29.04.2009).

30 Aptauja: par mobilo sakaru kvalitātes līderi Latvijā uzskata LMT (18.12.2008) // <http://www.diena.lv/lat/business/expert/businessresearch/aptauja-par-mobilo-sakaru-kvalitates-lideri-latvija-uzskata-lmt> (resurss apskatīts 29.04.2009).

31 Elektronisko sakaru pakalpojumu kvalitātes pārskats par 2008. gadu (apstiprināts Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas padomes 2009. gada 25. marta sēdē ar prot. Nr. 11, 5. p) // http://www.sprk.gov.lv/doc_upl/2008_gada_KvalitatesParskats.doc (resurss apskatīts 04.04.2009).

savienojumu koeficients procentos publiskā mobilā telefonu tīklā, savukārt Tele2 arī nesekmīgi sūtīto īsziņu koeficients procentos starpsavienojuma kombinācijā no Tele2 tīkla uz LMT tīklu. Tādējādi var teikt, ka neviens no LMT pakalpojumiem ar labāku kvalitāti, salīdzinot ar pārējiem telekomunikāciju uzņēmumiem, neizceļas.

Pieminētajā SIA *Euro Data* aptaujā atklājas, ka Tele2 ir līderis jauniešu vidū, ar ko skaidrojams arī Tele2 pozicionēšanas instruments – sauklis «kāpēc maksāt vairāk», kas norāda uz Tele2 produktu labumu, ko tas piedāvā – ekonomiju un naudas ietaupījumu, ņemot vērā, ka jauniešu auditorijai bieži vien šis ir viens no noteicošākajiem faktoriem, kādēļ izvēlēties sakaru operatoru. Tele2 biznesa koncepcija arī norāda uz cenas faktoru – «Tele2 uzdevums – padarīt mūsu klientus par attiecīgajā tirgū visapmierinātākajiem, ievērojot viņu vēlmes un piedāvājot vienkāršus, ērtus pakalpojumus par viszemāko cenu».

Uzsākot darbību Latvijas tirgū 2005. gadā, Bite sevi pozicionēja kā jaunumu un potenciālu konkurences veicinātāju Latvijas mobilo telekomunikāciju jomā. 2008. gadā Bite mainīja savu taktiku, kā galvenos principus izvirzot caurspīdīgu cenu un tarifu politiku (vienkāršību un atklātību). Līdz šim Bite īsti nebija izdevies atbrīvoties no sabiedrībā valdošā uzskata, kāds izveidojās, Bite uzsākot darbību Latvijā: operators ar sliktu tīkla pārklājumu, kura pakalpojumi nav savietojami ar citiem sakaru operatoriem, jo darbības sākumposmā Bite klienti varēja zvanīt uz visu pārējo telekomunikāciju operatoru tīkliem, savukārt zvani no Tele2 un LMT tīkla uz Bite tīklu nebija iespējami, jo uzņēmumi vēl nebija vienojušies par starpsavienojumiem, turklāt sākotnēji Bite pārklājums Latvijā bija neliels un pieejams tikai Rīgā. Tieši tādēļ 2008. gada nogalē un 2009. gada sākumā Bite reklāmas kampaņās pozicionēja sevi kā operatoru ar pietiekamu un pieaugošu tīkla pārklājumu.

Arī visu triju uzņēmumu produktu – priekšapmaksas karšu – pozicionējums daļēji sasauca ar kopējo uzņēmumu pozicionējumu. Tā Tele2 karte «Zelta zivtiņa» visizplatītākā ir jauniešu auditorijā un pozicionēta kā jauniešiem «draudzīga» un izdevīga karte. «Šīs kartes piesaistīja pavisam jaunu tirgus daļu – jauniešus, cilvēkus ar nenoteiktiem vai nelieliem ienākumiem, ar kuriem pēcapmaksas līgumu slēgšana bija visai riskanta.»³² Turpretim LMT produkta «OKarte» nosaukumā pirms vārda «karte» izcelts liels burts «O», ar ko bieži tiek asociēta vai pausta sajūsma, tātad karte, par kuru ir vērts paust sajūsma. LMT priekšapmaksas karte *Amigo* tiek pozicionēta kā draudzīgākā visā Latvijā, kas saistāma

32 Kaža J. Pārmaiņu vēji mobilo sakaru operatoru biznesā // *Kapitāls*, Nr. 5 (2009), 18. lpp.

gan ar zemajiem tarifiem, gan arī kartes nosaukumu (no spāņu valodas *amigo* – draugs). Savukārt Bite karte *BiFri* nosaukums (*be free* – no angļu valodas – esi brīvs!) vēsta, ka kartes klienti var justies brīvi gan kā personības, jo BiFri sauklis ir «esi tas, kas vēlies būt», gan darbībā, izmantojot priekšapmaksas karti.

4.2. Cena

Mūsdienās ir izplatītas atlaides, brīva apkalpošana vai dāvanas u. c. labumi. Taču jāpievērš arī uzmanība tam, vai tas vispār atmaksājas un pie kāda līmeņa ir jāapstājas. Gudri mārketinga speciālisti pievienos saviem produktiem papildu labumus un noteiks cenu par visu piedāvājumu, kā arī radīs ne tikai vienu produkta piedāvājumu, bet vairākus piedāvājumus par dažādām cenām.³³

Attiecībā uz mārketinga politiku jānorāda, ka visu uzņēmumu (LMT, Tele2 un Bite) produktu un pakalpojumu klāstā ir vairāki piedāvājumi par atšķirīgām cenām, piemēram, dažādi pieslēguma veidi un tarifu plāni ar dažādu minimālo mēneša maksu, pieslēguma maksu, zvanu un īsziņu tarifiem (atšķiras, arī zvanot uz dažādiem operatoru tīkliem), tādējādi pircēji var izvēlēties sev piemērotāko pieslēguma veidu un tarifu plānu. Klienti izvēli par labu kādam tarifu plānam var izdarīt, balstoties uz saviem zvanīšanas un īsziņu sūtīšanas paradumiem, jo daži tarifu plāni ir izdevīgāki tiem, kas biežāk zvana uz sava operatora numuriem (šādi tarifu plāni ir vairumā, tādējādi piesaistot arī vairāk klientu attiecīgajam operatoram), savukārt citi – zvanot uz visu operatoru numuriem. Atzīmējams paņēmieni, ko izmanto uzņēmumi, ir tas, ka lielākas atlaides tiek piešķirtas klientiem, kas ilgāku laiku ir bijuši piesaistīti konkrētajam uzņēmumam vai arī kas savas priekšapmaksas kartes atjauno par lielāku naudas summu.

Jānorāda, ka 2008. gadā tika izveidots portāls www.gudriem.lv, kurā ikviens, ievadot sistēmā informāciju par saviem mobilo sakaru lietošanas paradumiem, var aprēķināt un salīdzināt mobilo sarunu izmaksas dažādu mobilo sakaru operatoru tīklos, pēc ievadītajiem datiem piedāvājot piemērotāko mobilo sakaru tarifu plānu.

Principā viennozīmīgi visizdevīgāko pieslēguma vai priekšapmaksas kartes tarifu plānu nav iespējams nosaukt, jo izdevīgums katram klientam atkarīgs no mobilo telefonu lietošanas paradumiem.

33 Kotlers F. *Kotlers par mārketingu: kā radīt, iekarot tirgu un dominēt tajā*. Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 2007, 117. lpp.

Turklāt, lai gan Latvijas mobilo pakalpojumu nozares uzņēmumi saviem klientiem piedāvā arvien izdevīgākus un lētākus piedāvājumus, Latvijā mobilo sakaru rēķins joprojām kopumā ir mazāks nekā vidēji ES, bet lielāks nekā Igaunijā, Lietuvā. Latvijā vidējais mobilo sakaru abonenta rēķins, izmantojot lētāko pieejamo pieslēgumu veidu, 2008. gadā bija 12,84 eiro, savukārt Lietuvā vidējais rēķins 2008. gadā bija apmēram 5,43 eiro un Igaunijā – 6,79 eiro. Vidējais mobilā telefona rēķins ES 2008. gadā bija 19,49 eiro.³⁴ Tādējādi salīdzinājumā ar citām Baltijas valstīm Latvijas mobilo pakalpojumu uzņēmumiem attiecībā uz cenu samazināšanu ir kur attīstīties.

4.3. Vieta (vai izplatīšana)

Lai kļūtu par LMT, Tele2 vai Bite klientu, ir jānoslēdz līgums, ko iespējams izdarīt klientu apkalpošanas centros / salonos vai pie oficiālajiem dīleriem, tādējādi var teikt, ka šāda iespēja ir nodrošināta, jo centru un salonu tīkls ir pietiekami plašs. Tāpat arī visu triju operatoru priekšapmaksas karšu sākuma komplektu pieejamība ir labi nodrošināta gan Rīgā, gan arī Latvijas reģionos. Padarot produktus pieejamākus mērķa tirgum, visiem uzņēmumiem un arī to produktiem (priekšapmaksas kartēm) ir izveidotas elektroniskās mājaslapas: LMT – www.lmt.lv, Tele2 – www.tele2.lv, Bite – www.bite.lv, «OKarte» – www.okarte.lv, *Amigo* – www.amigo.lv, «Zelta zivtiņa» www.zeltazivtina.lv un *BiFri* – www.bifri.lv. Mājaslapās ir apskatāmi piedāvātie pakalpojumi un detalizēts to apraksts, dažādi jaunumi saistībā ar uzņēmumu piedāvātajiem pakalpojumiem u. c. informācija.

Nozīmīgs priekšnoteikums produktu pieejamībai ir operatoru sakaru pārklājums. Šajā ziņā 2009. gadā līderis ir LMT, kura tīkla pārklājums sedz 99% Latvijas teritorijas³⁵. Tele2 mobilo sakaru tīkla pārklājums sasniedz vairāk nekā 98% Latvijas teritorijas, un, kā norādīts Tele2 mājaslapā, tas nodrošināts 99% iedzīvotāju³⁶. Arī Bite pārklājums ir līdzvērtīgs abiem pārējiem, un patlaban 96% Latvijas iedzīvotāju ir pieejams Bite pārklājums.³⁷

34 Igaune S. Latvijā telefonu rēķini lielāki nekā Igaunijā un Lietuvā // http://www.db.lv/a/2009/05/19/Latvija_telefonu_rekini_l2 (resurss apskatīts 19.05.2009).

35 Pārklājums // <http://www.lmt.lv/lat/abonentiem/parklajums> (resurss apskatīts 29.04.2009).

36 Bāzes stacijas // http://www.tele2.lv/jaunumi/jaunakas_bazes_stacijas.html (resurss apskatīts 29.04.2009).

37 Bites pārklājuma karte // <http://www.bite.lv/lv/about/network/coverage> (resurss apskatīts 29.04.2009).

Jānorāda, ka pārklājumi ir ļoti līdzvērtīgi un to kā unikālu konkurences ieroci vairs nevar īsti izmantot neviens no uzņēmumiem.

4.4. Virzīšana tirgū

Virzīšana tirgū ietver visus komunikācijas līdzekļus, kas var sniegt ziņu mērķauditorijai. Tos var iedalīt piecās plašās grupās: reklāma, pārdošanas veicināšana, sabiedriskās attiecības, pārdošanas aģenti, tiešais mārketingss.

No virzīšanas tirgū komponentēm detalizētāk apskatīts reklāmas aspekts, kas ir visiedarbīgākais veids, kā veidot pārliecību par uzņēmumu, produktu, pakalpojumu vai ideju. Izmaksu ziņā uz vienu tūkstoši sasniegtās auditorijas reklāmu ir grūti pārspēt. Ja reklāmas ir arī radošas, reklāmas kampaņas var veidot tēlu un pat kaut kādā mērā priekšrocības vai zīmola pieņemamību.³⁸

Pēc Latvijas Reklāmas asociācijas datiem, kopējais mediju reklāmas tirgus 2006. gadā bija 76,01, 2007. gadā – 93,94, 2008. gadā jau 97,1 milj. latu, taču 2009. gada pirmajā pusgadā samazinājās par 42% līdz 28,6 milj. latu. Tomēr pēc reklāmas apjoma latos vislielākais īpatsvars reklāmas kopapjomā pēdējos četrus gadus (2006.–2008. gadā un 2009. gada pirmajā pusē) nemainīgi ir bijis tieši mobilo sakaru un telekomunikācijas nozarei, turklāt mobilo telekomunikāciju nozares lielākie reklāmdevēji 2006.–2008. gadā un 2009. gada pirmajā pusgadā³⁹ bija Tele2, Bite un LMT. Arī reklamētāko zīmolu vidū minētajā laika posmā pirmajās vietās nemainīgi ir bijuši LMT, Tele2 un Bite un to produkti.

Tā kā arvien lielāka nozīme klientu piesaistīšanai vai noturēšanai ir piedāvāto pakalpojumu cenai, uzņēmumi aktīvāk izmanto cenu konkurences paņēmienus. Tas atspoguļojas arī uzņēmumu pēdējā laika reklāmas kampaņās (2009. gadā), kuru galvenais vēstījums ir uzņēmumu piedāvāto pakalpojumu cenu kritums un tādējādi klientu iespējas ietaupīt ekonomiskās krīzes laikā. Tā 2009. gada sākumā populārākā LMT reklāmas kampaņa bija «Šoks pat mums pašiem», piedāvājot klientiem mobilos sakarus par Ls 2 mēnesī, kampaņa 2009. gada vasarā «Savējie laiku neskaita», kā arī «Tavi tuvākie ir svarīgāki nekā svešinieku pūlis!», piedāvājot zvanīt un sūtīt īsziņas septiņiem tuvākajiem bez maksas; sa-

38 Kotlers F. *Kotlers par mārketingu: kā radīt, iekarot tirgu un dominēt tajā*. Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 2007, 132. lpp.

39 Latvijas mediju reklāmas tirgus. 2009. gada pirmais pusgads (11.08.2009) // <http://www.lra.lv/main.php?item=131&nid=18> (resurss apskatīts 14.08.2009).

vukārt LMT produkts «OKarte» sniedz iespēju laimēt 50 ceļojumus un 1000 kinobiļetes, pievienojoties «OKartei» vai papildinot esošo karti. Arī LMT produktam *Amigo* 2009. gadā bija reklāmas kampaņas, kas vērstas uz ekonomisko izdevīgumu, piemēram, «Sarunas ar draugiem dod superspēku», piedāvājot ar savu numuru pievienoties *Amigo* un runāt ar trim draugiem bez maksas, kā arī «6500 minūtēs pierunāsi izdarīt jebko», piedāvājot par Ls 3,99 runāt LMT tīklā līdz pat 6500 minūtēm. Tele2 reklāmas sauklis 2009. gadā bija «Zemākā cena par pēcapmaksas mobilajiem sakariem», piedāvājot klientiem mobilos sakarus par Ls 1, kā arī «Zvani par zaķi», cenšoties klientus piesaistīt Tele2 tīklam, nemainot telefona numuru un piedāvājot nemaksāt rēķinus līdz 2010. gada Lieldienām; Tele2 produkts «Zelta zivtiņa» piedāvā klientiem jaunu – nulles tarifu, kas sniedz iespēju zvanīt un sūtīt bezmaksas īsziņas Tele2 tīklā. Savukārt Bite 2009. gada sākumā sevi pozicionēja kā lētāko operatoru un aicināja klientus izvēlēties Bite pakalpojumus, uzņemoties nokārtot klientu iepriekšējās līgumsaistības, laužot līgumus ar citiem operatoriem.

Principā secināms, ka uzņēmumu darbība sāk atbilst graujošā «cenu kara» pazīmēm, jo konkurenti atrodas samērā līdzīgās situācijās, turklāt uzņēmumi turpina nemiīgi pazemināt savu pakalpojumu cenas.

5. Aptauja par mobilo telekomunikāciju uzņēmumu sniegto pakalpojumu lietošanu

Raksta autore no 2009. gada 28. maija līdz 14. jūlijam portālā www.visidati.lv veica aptauju, kurā piedalījās 69 respondenti, kuru vidējais vecums bija 27,7 gadi (jaunākais – 18 gadu vecs, turpretim vecākais – 54 gadu vecs).

Aptaujas rezultātā tika konstatēts, ka vidēji 7% respondentu SIM karte/-s darbojas Bite tīklā (4% – *BiFri*, 3% – Bite pieslēgums), 25% – Tele2 tīklā (11% – Tele2 pieslēgums, 14% – «Zelta zivtiņa») un 68% – LMT tīklā (6% – «Okarte», 62% – LMT pieslēgums).

Saskaņā ar aptaujas rezultātiem vidējais SIM karšu lietošanas ilgums norāda, ka visilgāk respondenti lieto Tele2 priekšapmaksas karti «Zelta zivtiņa» – 6,63 gadus – un LMT pieslēgumu – 5,33 gadus, kas varētu būt skaidrojams gan ar to, ka attiecīgo SIM karšu klienti ir apmierināti ar savām esošajām kartēm un tās negrasās mainīt, gan ar to, ka LMT un Tele2 Latvijā darbojas ilgāk nekā Bite, tādēļ Bite tik augstus rezultātus nav iespējams sasniegt.

Kopumā biežākie respondentu norādītie iemesli, kādēļ tie lieto konkrēta mobilo sakaru operatora pakalpojumus, ir pieradums pie esošā operatora SIM kartes (17% gadījumos), otrs populārākais iemesls (16%) ir tīkla pārklājums un trešais – sakaru kvalitāte (14%). Tāpat bieži minēts iemesls ir cenu politika un tarifi (13% no kopējo atbilžu īpatsvara). Tādējādi var secināt, ka mainīt savu pašreizējo operatoru potenciāli varētu gandrīz piektā daļa jeb 17% respondentu, kas atbildējuši, ka viņiem svarīgs iemels operatora izvēlē ir pieradums, jo esošajā ekonomiskajā situācijā tarifi un cenu politika kļūst arvien aktuālāks priekšnoteikums operatora izvēlē.

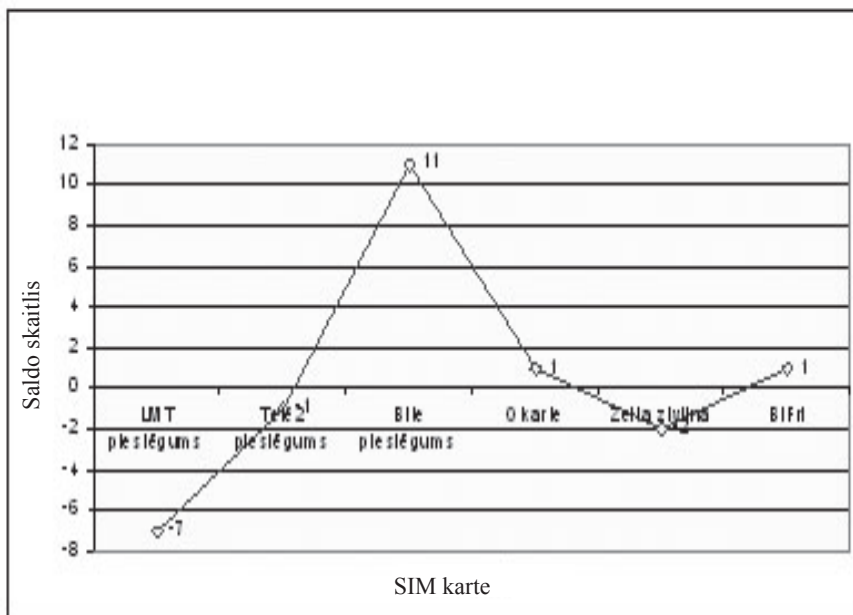
Biežākie iemesli SIM kartes izvēlei ir šādi: LMT pieslēgumam – tīkla pārklājums (19%), sakaru kvalitāte (17%) un pieradums (15%), Tele2 pieslēgumam – pieradums (26%), cenu politika un tarifi (23%), «OKarte» – cenu politika un tarifi (18%), tīkla pārklājums (18%) un sakaru kvalitāte (18%), «Zelta zivtiņa» – pieradums (22%), cenu politika un tarifi (21%), kā arī tīkla pārklājums (15%). Atbildot uz jautājumu, kādēļ izvēlējušies Bite pieslēguma un *BiFri* SIM karti, respondenti minējuši tikai vienu iemeslu – cenu politika un tarifi.

Uz jautājumu par to, vai respondenti ir domājuši par sava operatora maiņu, 35% ir atbildējuši apstiprinoši, turklāt kā vienīgo iemeslu iespējamai vai jau notikušajai operatora maiņai respondenti ir minējuši cenu politiku un tarifus – visvairāk respondentu plāno atsacīties no sava pašreizējā LMT pieslēguma, kas liecina, ka LMT attiecībā uz klientu «noturēšanas» perspektīvu nākotnē ir visnegatīvākā situācija, tādējādi arī LMT pieslēgumam ir vissliktākais kopējais saldo skaitlis: -7, kas iegūts no respondentu skaita, kuri plāno pāriet uz LMT pieslēgumu, atņemot respondentu skaitu, kuri plāno aiziet no LMT pieslēguma. Savukārt vislabākā situācija ir Bite pieslēgumam, jo 11 respondenti nākotnē plāno pāriet uz Bite pieslēgumu, bet neviens negrasās no tā aiziet (skat. 2. attēlu).

Kopējā saldo līkne visiem operatoru tīkliem atklāj, ka visnegatīvākais saldo jeb -6 ir LMT, bet pozitīvākais ir Bite tīklam (+12), savukārt Tele2 saldo skaitlis ir -3.

Apkopojot respondentu atbildes uz jautājumu par to, kuras ir viņu visbiežāk pamanītās mobilo sakaru operatoru reklāmas, rezultāti atklāj, ka pārsvarā pamanītas Bite pieslēguma reklāmas (42 gadījumos), «Zelta zivtiņas» reklāmas (24 gadījumos) un LMT pieslēguma reklāmas (21 gadījumā). 11 respondenti pievērsuši uzmanību Tele2 pieslēguma reklāmām, 5 – *BiFri* reklāmām, 2 – *Amigo* un 1 respondents «OKartes» reklāmai.

2. attēls. Saldo SIM kartēm, no kurām respondenti plāno aiziet vai uz kurām respondenti plāno pāriet

Secinājumi un priekšlikumi

Ņemot vērā situāciju telekomunikāciju tirgū, var secināt, ka:

- Latvijā mobilo sakaru tirgū ir izteikta un aktīva konkurence starp uzņēmumiem LMT, Tele2 un Bite, kas ir priekšnoteikums efektīvai tirgus funkcionēšanai;
- LMT, Tele2 un Bite Latvijā darbojas oligopolās konkurences apstākļos, kas pēc tirgus modeļa ir pieskaitāma pie nepilnīgās konkurences;
- Bite, Tele2 un LMT ir trīs nozīmīgākie reģistrētie elektronisko sakaru komersanti mobilo telekomunikāciju jomā Latvijā, kuriem kopējais lietotāju skaits ir ne mazāks kā 20 000⁴⁰;

40 Elektronisko sakaru pakalpojumu kvalitātes pārskats par 2008. gadu (apstiprināts Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas padomes 2009. gada 25. marta sēdē ar prot. Nr.11, 5. p.) // http://www.sprk.gov.lv/doc_upl/2008_gada_KvalitatesParskats.doc (resurss apskatīts 04.04.2009).

- telekomunikāciju nozares vide Latvijā raksturojama kā pievilcīga un ienesīga, jo tajā darbojošos uzņēmumu peļņa sasniedz ievērojamu apjomu Latvijas mērogā, nozare ir pietiekami piesātināta, tajā pastāv augsta konkurences pakāpe, tādēļ tā ir neapdraudēta no jauniem konkurentiem (jaunienācējiem vai aizstājējiem);
- ekonomiskās krīzes dēļ arvien noteicošāks faktors konkurences pakāpes pieaugumam ir mobilo telekomunikāciju pakalpojumu cenai, turklāt pircēju spēkam un ietekmei ir tendence arvien palielināties;
- LMT, Tele2 un Bite pozīcija mobilo telekomunikāciju nozarē Latvijā ir ļoti līdzīga, taču nedaudz drošāka jeb stabilāka pozīcija ir LMT un Bite;
- lai veidotu savus produktus atšķirīgus un pārākus par konkurentu produktiem, LMT tiek pozicionēts kā stabilākais, kvalitatīvākais un tehnoloģiskajā līderībā attīstītākais mobilo telekomunikāciju uzņēmums Latvijā, Tele2 – kā jauniešiem draudzīgākais un tarifu un cenu ziņā visizdevīgākais, savukārt Bite – kā vienkāršākais un klientiem saprotamākais, atklātākais sakaru operators;
- sākot no 2006. gada LMT, Tele2 un Bite nozīmīgus finansiālos līdzekļus investē reklāmā, jo, sākot no 2006. gada, reklamētāko zīmolu vidū Latvijā nemainīgi pirmajās vietās ir bijuši LMT, Tele2 un Bite un to produkti, turklāt mobilie sakari bijuši reklamētākā nozare Latvijā;
- 2009. gadā LMT, Tele2 un Bite darbība sāk atbilst graujošā «cenu kara» pazīmēm, jo uzņēmumi nemitīgi turpina pazemināt savu pakalpojumu cenas, kas arī ir galvenais uzņēmumu reklāmu vēstījums;
- patlaban drošākā situācija, pēc veiktās aptaujas par mobilo telekomunikāciju uzņēmumu sniegto pakalpojumu lietošanu mobilo telekomunikāciju nozarē Latvijā, ir Bite, jo noteicošais kritērijs operatora izvēlē ir cenas un tarifi, turklāt vispozitīvākais saldo ir Bite tīkla kartēm (+12), bet visnegatīvākais – LMT tīkla kartēm (−7).

Pamatojoties uz pētījuma rezultātiem, Latvijas mobilo telekomunikāciju nozares uzņēmumu konkurētspējas paaugstināšanai tiek izvirzīti šādi priekšlikumi:

- ekonomiskās krīzes dēļ tuvākajā nākotnē mobilo telekomunikāciju nozares uzņēmumiem labākās perspektīvas un iespējas piesaistīt jaunus klientus vai noturēt esošos būs, samazinot savu

pakalpojumu cenas, it īpaši tas attiecas uz Tele2 un LMT, jo cilvēki ir vairāk apmierināti ar Bite tarifiem un Baltijas valstu vidū Latvijā 2008. gadā bija visaugstākie mobilo telefonu pakalpojumu tarifi. Taču nav ieteicams pievērsties tikai cenu konkurences paņēmieniem, bet arī ārpuscenas konkurencei, gan paaugstinot savu piedāvāto pakalpojumu kvalitāti, piemēram, uzlabojot sakaru kvalitāti, jo, kā minēts rakstā, daļa no uzņēmumu pakalpojumu kvalitātes parametru mērījumu rezultātiem 2008. gadā neatbilda deklarētajām pakalpojumu kvalitātes parametru vērtībām, kā arī, pēc autores veiktās aptaujas datiem, 14% cilvēku izvēlas savu operatoru sakaru kvalitātes un 16% – tīkla pārklājuma dēļ, gan piedāvājot inovatīvus, uzlabotus pakalpojumu veidus vai piedāvājumus, gan ērtākus norēķināšanās mehānismus, piemēram, atlaides krīzes visvairāk skartajai sabiedrības daļai – bezdarbniekiem, kuri vistiešākajā veidā varētu pārskatīt savus izdevumus par mobilajiem pakalpojumiem, vai bezmaksas mobilo tālruņu piešķiršana pensionāriem, piedāvājot īpašus, pensionāriem draudzīgus tarifus, piemēram, sazvānoties ar ģimenes locekļiem vai saviem vienaudžiem;

- tā kā Latvijas mobilo telekomunikāciju sektors Latvijā ir piesātināts (2008. gadā – 94%), turpmāk arvien lielāku nozīmi iegūs numura saglabāšanas pakalpojums jeb iespējas klientiem pāriet no viena operatora pie cita, turklāt, pēc autores veiktās aptaujas rezultātiem, potenciāli mainīt savu pašreizējo operatoru būtu gatavi gandrīz piektā daļa jeb 17% respondentu. Tā kā klientu piesaistīšanā vislabākie panākumi ir Bite (apmēram 40% no klientiem, kas 2009. gada pirmajā pusgadā pārgājuši pie citiem operatoriem, izvēlējušies Bite), LMT un Tele2 būtu vai nu jāizvērs plašākas reklāmas kampaņas par esošo piedāvājumu izdevīgumu, vai jāizmanto kādi citi klientu piesaistīšanas paņēmieni, piemēram, īpašas tarifu programmas vai citi labumi (dāvanas u. tml.) pastāvīgajiem klientiem, piemēram, t. s. mazcenas mobilo tālruņu līguma termiņa vidū klientam piedāvājot iespēju iegūt jaunu mobilo tālruni bez maksas. Tāpat raksta autore ierosina mobilo telekomunikāciju uzņēmumiem veikt padziļinātu pētījumu par savu klientu paradumiem mobilo telekomunikāciju pakalpojumu lietošanā.

JURIDISKĀS KOLEDŽAS IZDEVUMI

Mācību līdzekļi

1. Levits E. *Eiropas Savienības tiesību principi un to ieviešana Latvijā*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2001. – 78 lpp.
2. Tauriņš G. *Politika*. 1. daļa: Politoloģijas pamati. – Rīga: Sociālo tehnoloģiju augstskola; Juridiskā koledža, 2001. – 368 lpp.
3. Tauriņš G. *Politika*. 2. daļa: Politikas filozofija. – Rīga: Sociālo tehnoloģiju augstskola, Juridiskā koledža, 2001. – 516 lpp.
4. Kļiedere I. *Lietišķā informātika: Metodiskais materiāls*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2001. – 40 lpp.
5. Stucka A. *Administratīvo tiesību pamati*. Lekciju kurss. – Rīga: Juridiskā koledža, 2002. – 116 lpp.
6. Tauriņš G. *Politika*. 3. daļa: Politiskās domas vēsture. – Rīga: Sociālo tehnoloģiju augstskola, Juridiskā koledža, 2002. – 592 lpp.
7. Kļiedere I. *Microsoft ACCESS 2000: datu bāzes veidošana piemēros*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2003. – 115 lpp.
8. Stucka A. *Ievads administratīvajās tiesībās un administratīvā procesa tiesībās*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2003. – 167 lpp.
9. *Eiropas tiesības*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2004. – 388 lpp.
10. Sniedzītis A. *Metodiskais materiāls civilprocesā*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2004. – 84 lpp.
11. Kļiedere I. *Lietišķā informātika*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2005. – 154 lpp.; il.
12. Stucka A. *Administratīvās tiesības*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2006. – 209 lpp.
13. *Studiju kursa palīgmateriāls: lietvedība (lietišķā komunikācija)*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2005. – 88 lpp.
14. Kļiedere I. *Lietišķā informātika*. – 2., papildin. izd. – Rīga: Juridiskā koledža, 2006. – 185 lpp.; il.
15. *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri*. 2. sēj.: Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). – Rīga: Juridiskā koledža, 2006. – 408 lpp.
16. *Eiropas tiesības*. 2., papildin. izd. – Rīga: Juridiskā koledža, 2007. – 627 lpp.
17. Kļiedere I. *Lietišķā informātika*. 3., atk. izd. – Rīga: Juridiskā koledža, 2007. – 185 lpp.; il.
18. Mizovska L. *Metodiskais materiāls lietu (īpašuma) tiesībās*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2007. – 76 lpp.

19. Mekša R. *Metodiskie norādījumi konstitucionālajās tiesībās*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2007. – 82 lpp.
20. Bolis J. *Mediācija*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2007. – 121 lpp.
21. Deksnis E. B. *Lisabonas līgums un Eiropas Savienības konstitucionālie pamati*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2008. – 153 lpp.
22. Krogzeme H. *Grāmatvedības pamati*. – Rīga: Juridiskā koledža, 173 lpp.
23. Kļiedere I. *Lietišķā informātika*. 4., papildin. izd. – Rīga: Juridiskā koledža, 2008. – 212 lpp.; il.
24. Stucka A. *Administratīvās tiesības*. 2., papildin. izd. – Rīga: Juridiskā koledža, 2009. – 352 lpp.

Juidiskās koledžas organizēto konferenču materiāli

1. *Tiesību jaunrades un piemērošanas problēmas*. Zinātniskās konferences ziņojumi. – Rīga: Sociālo tehnoloģiju augstskola, Juridiskā koledža, 2001. – 74 lpp.
2. *Tiesību teorijas un vēstures, justīcijas iestāžu darbības aktuālās problēmas*. Ziņojumi studentu pirmajā zinātniskajā konferencē 2001. g. 19. maijā. – Rīga: Juridiskā koledža, 2001. – 70 lpp.
3. *Politika un tiesības*: zinātniskās konferences ziņojumi. – Rīga: Sociālo tehnoloģiju augstskola; Juridiskā koledža, 2002. – 90 lpp.
4. *Aktuālas tiesību problēmas Latvijā*. Studentu zinātniskās konferences ziņojumi. – Rīga: Juridiskā koledža, 2002. – 107 lpp.
5. *Aktuālas tiesību problēmas*. Absolventu zinātniskās konferences ziņojumi. – Rīga: Juridiskā koledža, 2003. – 96 lpp.
6. *Politics and Law in the Context of the European Integration*. Proceedings of the international conference, 15-16 February 2003. – Rīga: Baltic Centre for Strategic Studies; Latvian Academy of Sciences; Law College; Latvian Lawyer's Association, 2003. – 237 p.
7. *Aktuālas tiesību problēmas Eiropas integrācijas kontekstā*. Zinātniskās konferences ziņojumi. – Rīga: Juridiskā koledža, 2004. – 73 lpp.
8. *Aktuālas tiesību problēmas Eiropas integrācijas kontekstā*. Studentu zinātniskās konferences ziņojumi. – Rīga: Juridiskā koledža, 2004. – 79 lpp.
9. *Pirmais gads Eiropas Savienībā. Aktuālas komerczinību, personālvadības un tiesību problēmas*. Studentu zinātniskās konferences ziņojumi. – Rīga: Juridiskā koledža, 2005. – 66 lpp.

10. *First Year in the European Union: Current Legal Issues*. Proceedings of the international conference 29-30 April 2005. – Riga: Latvian Academy of Sciences; Mykolas Romeris University; Law College, 2005. – 464 p.

11. *Juridiskās koledžas zinātniskie raksti. 2006*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2006. – 319 lpp.

12. *Third Year within the European Union: Topical Problems in Management of Economics and Law*. Proceedings of the International Conference, 27-28 April 2007. – Riga: Latvian Academy of Sciences, Mykolas Romeris University, College of Law, 2007. – 344 p.

13. *Juridiskās koledžas zinātniskie raksti. 2008*. – Rīga: Juridiskā koledža, 2008. – 240 lpp.

14. *The Fifth Year as European Union Member States: Topical Problems in Management of Economics and Law*. Proceedings of the International Conference, 8-9 May 2009. – Riga: Latvian Academy of Sciences; Mykolas Romeris University; College of Law, 2009. – 416 p.

Juridiskās koledžas zinātniskie raksti 2010

ISSN 1691-5992

Iespiests apgādā «Mantojums»

Metiens: 100 eksemplāru